

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ БОШ ПРОКУРАТУРАСИ
АКАДЕМИЯСИ**

**Қўлёзма ҳуқуқида
УДК34337(041)(575.1)**

**КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ КУРАШИШ
ИЛМИЙ-ТАЪЛИМ МАРКАЗИ**

ҚЎЧҚАРОВ ЗАФАРЖОН ҚАЮМЖОН ЎҒЛИ

**ОЛИЙ ТАЪЛИМ СОҲАСИДА КОРРУПЦИЯГА ОИД ХАВФ-
ХАТАРЛАРНИ АНИҚЛАШ ВА УЛАРНИ БАРТАРАФ ЭТИШ
МАСАЛАЛАРИ**

5A240123 – Коррупцияга қарши курашиш

**Магистр академик даражасини олиш учун ёзилган
ДИССЕРТАЦИЯ**

Илмий раҳбар: “Коррупцияга қарши курашиш илмий-таълим” маркази бошлиғи, ю.ф.д. **Исмоилов Баҳодир Исламович**

Тошкент – 2020

МУНДАРИЖА

КИРИШ	3
I БОБ. ОЛИЙ ТАЪЛИМ СОҲАСИДА КОРРУПЦИЯВИЙ ХАВФ-ХАТАРЛАР ВА УЛАРНИНГ НАЗАРИЙ ТАВСИФИ.	
1.1. Олий таълим соҳасида коррупция ва коррупциявий хавф-хатар тушунчалари.....	13
1.2. Олий таълим соҳасидаги коррупциявий ҳуқуқбузарлик шакллари, таснифи ва ўзига хос хусусиятлари.....	16
II БОБ. ОЛИЙ ТАЪЛИМ СОҲАСИДА КОРРУПЦИЯВИЙ ХАВФ-ХАТАРЛАРНИ КЕЛИБ ЧИҚИШ ОМИЛЛАРИ ВА УЛАРНИ ТАҲЛИЛ ЭТИШ ЖАРАЁНИ.	
2.1. Олий таълим соҳасида коррупциявий хавф-хатарларни таҳлил этиш жараёни.....	24
2.2. Республикамиз олий таълим соҳасида коррупциявий хавф-хатарларнинг келиб чиқиш омиллари.....	31
III БОБ. ОЛИЙ ТАЪЛИМ СОҲАСИДА КОРРУПЦИЯВИЙ ХАВФ-ХАТАРЛАРНИ БАРТАРАФ ЭТИШ МАСАЛАЛАРИ.	
3.1. Олий таълим соҳасида коррупцияга қарши курашишда Украина ва Грузия давлатлари тажрибаси.....	42
3.2. Олий таълим соҳасида коррупциявий хавф-хатарларни бартараф этиш юзасидан таклифлар.....	60
ХУЛОСА	83
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати	87
ИЛОВАЛАР	92

КИРИШ

Магистрлик диссертацияси мавзусининг асосланиши ва унинг долзарблиги. Сўнгги йилларда мамлакатимизда коррупцияга қарши курашиш соҳасида муҳим ташкилий-ҳуқуқий ислоҳотлар амалга оширилмоқда. Аҳолининг ҳуқуқий онги ва маданиятини оширишга, жамиятда коррупцияга қарши муросасиз муносабатни шакллантиришга йўналтирилган тизимли чоралар кўрилмоқда.

Коррупциядан холи жамият ва давлатни яратиш мамлакат тараққиётининг мустаҳкам кафолатидир. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2018 йил 7 декабрь куни Конституциямизнинг 26 йиллигига бағишланган маросимда сўзлаган нутқларида *“Коррупция билан ҳеч қачон мақсадимизга эриша олмаймиз”*¹ деб, таъкидлаган эдилар.

Мамлакатимизда коррупцияга қарши йўналтирган барча ислоҳотлар фуқароларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини кўзлаб амалга оширилмоқда.

Айниқса, таълим соҳасида коррупцияга нисбатан муросасиз муносабатни шакллантириш орқали мустақил фикрлайдиган, юксак маънавий-ахлоқий фазилатларга эга, рақобатбардош кадрларни тайёрлашга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Хусусан, Президентимиз 2020 йил 24 январь куни Олий Мажлисга йўллаган мурожаатномаларида, *“олий маълумот оламан, ўз устимда ишлаб, илмли бўламан, деган, юрагида ўти бор, жўшқин ёшларимизнинг таҳсил олиши учун ҳамма қулайликларни яратишимиз шарт. Шунинг учун мактаб битирувчиларини олий таълим билан қамраб олиш даражасини 2020 йилда камида 25 фоизга ва келгусида 50-60 фоизга етказамиз”*, деб таъкидлаб ўтдилар².

¹ Ш.М.Мирзиёев, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 26 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маъруза, 2018 йил 7 декабрь, [http:// газета.uz](http://газета.uz).

² Ш.М.Мирзиёев, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига йўллаган мурожаатномаси, 2020 йил 24 январь, Интернет манзили: <http://uza.uz>.

Жаҳон Банки томонидан келтирилган таҳлилий маълумотда, мамалакатимизда меҳнат бозорининг ривожланиши иқтисодиётнинг ўзгариши билан бирга содир бўлаётгани, бу ҳолат турли касб эгаларига бўлган талабни ўсишига олиб келаётгани, меҳнат бозори талабларини кондиришда сифатли олий таълим муҳим аҳамият касб этиши таъкидланиб, олий таълим тизимидаги ислоҳотларни меҳнат ва иқтисодиёт соҳасидаги ўзгаришларга мувофиқ амалга ошириш тавсия этилган¹.

Олий таълим соҳасида коррупцияга қарши курашиш долзарб масала эканлигини турли омиллар билан белгилашимиз мумкин, бироқ қуйида келтириладиган омиллар энг устуворлари ҳисобланади:

1) замонавий давлат хизмати ва хусусий секторда касб турлари шиддат билан кўпаяётган бир вазиятда малакали кадрларга бўлган талабнинг ортиши ва ижобий натижаларга эришишда етук кадрлар хизматидан фойдаланиш ҳал қилувчи аҳамият касб этаётгани;

2) бугунги бозор иқтисодиёти шароитида фаровон ҳаёт кечириш, касбий ва инсоний ҳурмат эътиборга эришиш учун олий маълумотли кадр бўлиш;

3) юқорида келтирилган икки омил асосида тарафлар ўртасида вужудга келадиган муносабатларга коррупциянинг аралашуви натижасида келиб чиқадиган жиддий салбий оқибатлар.

Давлат ва хусусий секторда малакали кадрларга бўлган талаб ва шахсни олий маълумотга эга бўлиш орқали моддий ҳамда маънавий манфаатни қўлга киритишга интилиши субъектлар ўртасида муносабатлар ортишига, қонуний муносабатларни коррупциявий муносабатларга ўзгаришига кучли таъсир қилади. Зеро, олий маълумот олиш ва малакали кадр бўлиш оғир меҳнат талаб этиши, ҳамма ҳам ўз кучи ва қобилияти билан унга эриша олмаслиги уларни коррупция усулидан фойдаланишга ундайди.

¹ Final Report of World Bank Group, “Uzbekistan Education Sector Analysis” 2018, p –11

Биринчи асос бўйича, давлатнинг олий таълимга бўлган юқори эътибор ва эҳтиёжи куйида келтириладиган рақамларда исботини топган.

Бугунги кунда, Республикада 117 та олий таълим муассаси (мантда ОТМ шаклида) мавжуд бўлиб, уларнинг 96 таси миллий, 21 таси хорижий муассасалар ҳисобланади. Уларда бакалаврият таълим йўналиши бўйича 410 минг, магистратура йўналиши бўйича 13 минг нафар талабалар таълим олмоқда.

Сўнгги уч йил давомида олий таълим соҳасида 200 дан ортиқ қонун ҳужжатлари қабул қилинди. Бу даврда мамлакатимизда 6 та ОТМ, 17 та филиаллар, 14 та хорижий олий ўқув юртлари ташкил этилди, юздан ортиқ бакалаврият ҳамда 94 та магистратура йўналишлари бўйича кадрлар тайёрлаш йўлга қўйилди, 2019-2020 ўқув йилидан 59 та олий ўқув юртида сиртки, 10 тасида кечки таълим жорий қилинди.

Мазкур чора-тадбирлар натижасида ёшларни олий таълим билан камраб олиш даражаси 9 фоиздан 20 фоизга ошди.

Соҳага бюджетдан ажратилаётган маблағлар миқдори йилдан-йилга ортиб, 2018 йилда 879 млрд. сўм, 2019 йилда 1 трлн. 288 млрд. сўм маблағлар ажратилган бўлса, жорий йилда бу кўрсаткич 1 трлн. 888 млрд. сўмни ташкил этмоқда.

Профессор-ўқитувчиларнинг маоши 2018 йилда ўртача 25 фоизга оширилган бўлса, 2019 йил 1 январдан 20 фоизга, 1 июлдан эса 25 фоизга оширилди¹.

Иккинчи асос бўйича, коррупцияга қарши курашишда олий таълим муҳим аҳамиятга эга соҳа сифатида ажралиб туради, чунки олий таълим меҳнат фаолиятига йўлланма берувчи якуний узлуксиз таълим босқичи ҳисобланади. Бутун дунёда ва мамлакатимизда олий таълим олишга бўлган интилиш жуда юқори ва бу борадаги кучли рақобат коррупциявий ҳолатлар келиб чиқиш эҳтимолини оширади.

¹ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлар маълумотлари миллий базаси, 2019 й., 06/19/5847/3887-сон.

Рақамларга мурожаат қилсак, соҳада ўтган 2019 йилда аввалги битирувчилар билан бирга 1.066.922 нафар номзодлар ОТМга кириш имтиҳонларини топширган бўлиб, уларнинг 121 минг нафари талабаликка тавсия этилган¹. Кўриш мумкинки, номзодларни олий таълимга қамраб олиш даражаси 11.3 фоизни ташкил қилмоқда.

Учинчи асос бўйича, олий таълим “коррупциянинг дастлабки мактаби” ҳисобланади, чунки бу фаолиятда талаба вояга етган мустақил шахс сифатида ўқитувчи билан тўғридан-тўғри ҳуқуққа зид фаолиятга киришади ва унда коррупцияга мойил шахсият шаклланиб боради². Келажакда коррупцияга мойил кадрни масъулятли лавозимни эгаллаши салбий оқибатларга сабаб бўлади. Демак, олий таълимда коррупцияни мавжуд бўлиши бошқа соҳаларга ҳам коррупцияни кенг тарқалишига йўл очиб беради. Соҳадаги коррупция билимсиз талабаларни шакллантириш билан бирга, юқумли касаллик мисоли илмли талабаларни ҳам коррупция йўлини танлашга ундайди³.

Салбий кўрсаткичларга мурожаат қилсак, сўнгги икки йилда олий таълим тизимидаги 326 нафар ходимлар жиноий жавобгарликка тортилган бўлиб, 317 нафари ёки 97 фоизи коррупциявий жиноят содир этган⁴.

Шунингдек, “Ижтимоий фикр” жамоатчилиқ Маркази томонидан 2018 йилда ўтказилган сўровда 29 фоиз, 2019 йилда ўтказилган сўровномада 35 фоиз иштирокчилар олий таълим тизимида коррупция кенг тарқалганлигини эътироф этган⁵.

¹ Коррупцияга қарши кураш бўйича Республика Идоралараро комиссиянинг йиғилиш баёни, “Олий таълим соҳасида коррупцияга қарши курашиш ва қонунийликни таъминлашга доир масалалар” – 2019 йил 18 январь.

² Кнауэст И.С. “Коррупция учреждениях высшего профессионального образования: Магистерская диссертация”. Томск.: 2016. – 4 с.

³ Nataliya L. Taxonomy of Corruption in Higher Education Peabody Journal of Education”, Newly Emerging Global Issues, 2005,p – 81-92.

⁴ Коррупцияга қарши кураш бўйича Республика Идоралараро комиссиянинг йиғилиш баёни, “Олий таълим соҳасида коррупцияга қарши курашиш ва қонунийликни таъминлашга доир масалалар” – 2019 йил 18 январь.

⁵ Коррупцияга қарши кураш бўйича Республика Идоралараро комиссиянинг йиғилиш баёни, “Олий таълим соҳасида коррупцияга қарши курашиш ва қонунийликни таъминлашга доир масалалар” – 2019 йил 18 январь.

Якунийси, етарли билим ва кўникмага эга бўлмаган, маънавий қашшоқ ёш авлодни қийинчиликсиз давлат сиёсатидан оғдириш, турли салбий йўللарга етаклаш мумкин бўлади ва бу эса ўз навбатида давлатдаги сиёсий ва маънавий ҳолатга салбий таъсир кўрсатади.

Юқорида келтирилган муҳим омилларни инобатга олган ҳолда давлат томонидан олий таълимга долзарб соҳалардан бири сифатида эътибор қаратилиб, чинакам “коррупциясиз соҳага” айлантириш мақсадида жадал ислоҳолатлар амалга оширилмоқда.

Ўзбекистон Республикасининг 1997 йил 29 августдаги “Таълим тўғрисида”ги Қонуннинг 14-моддасида, олий таълим юқори малакали мутахассислар тайёрлашни таъминлаб бериши кераклиги кўрсатилган¹.

Шунга кўра, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармони қабул қилиниб², коррупцияга қарши курашиш ва шаффофликни таъминлашнинг таъсирчан механизмларини жорий этиш белгиланди.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармонида, таълим ва ўқитиш сифатини баҳолашнинг халқаро стандартларини жорий этиш асосида ОТМ фаолиятининг сифати ҳамда самарадорлигини ошириш, ОТМга қабул квоталарини босқичма-босқич кўпайтириш белгиланган бўлса,³ 2018 йил 5 июндаги “Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли ислоҳотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-3775-сонли Қарори асосида олий таълим

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси, 2013 й., 41-сон, 543-модда.

² Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлар маълумотлари миллий базаси, 2019 й., 06/19/5847/3887-сон.

³ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлар маълумотлари миллий базаси, 2019 й., 06/19/5892/4134-сон

тизимда амалга ошириладиган ислохотлар бўйича “йўл харитаси” тузилди,¹ 2019 йил 11 июндаги “Олий ва ўрта махсус таълим соҳасида бошқарувни ислох қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5763-сонли Фармонида, олий таълим соҳасида самарали бошқарув тизимини яратиш кўзда тутилди².

Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 майдаги “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ПФ-5729-сонли Фармони асосида 2019 йил 1 августдан бошлаб эксперимент тариқасида олий таълимда “коррупциясиз соҳа” лойиҳасини амалга ошириш белгиланди³.

Давлатимиз раҳбари томонидан олий таълим тизимига қаратилаётган алоҳида эътибор ва ғамхўрликларга қарамасдан, соҳада коррупция ҳолатлари, жиддий муаммо ва нуқсонлар сақланиб қолмоқда. Шунинг учун биринчи навбатда олий таълим соҳасида мавжуд коррупциявий хавф-хатарларни аниқлаш ва уларни бартараф этиш лозим бўлади.

Тадқиқот объекти ва предмети. Объект – олий таълим соҳасида коррупцияга оид хавф-хатарларни аниқлаш ва уларни бартараф этиш билан боғлиқ ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

Предмет – олий таълим соҳасида коррупцияга оид хавф-хатарларни аниқлаш ва уларни бартараф этиш билан боғлиқ муносабатларни тартибга солувчи норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар, ҳуқуқни қўллаш амалиёти, айрим хорижий мамлакатлар қонунчилиги ва амалиёти, коррупциявий хавф-хатарлар масаласидаги концептуал ёндашувлар, илмий-назарий қарашлар ва ҳуқуқий категориялар таъдқиқот предмети сифатида ўрганилади.

Магистрлик диссертацияси доирасида кўриб чиқиладиган муаммолар:

¹ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлар маълумотлари миллий базаси, 2018 й., 07/18/3775/1313-сон.

² Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлар маълумотлари миллий базаси, 2019 й., 06/19/5763/3410-сон.

³ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлар маълумотлари миллий базаси, 2019 й., 06/19/5769/3450-сон.

биринчидан, олий таълим муассасасига абитуриентларни ҳужжат топшириши, кириш имтиҳонлари жараёнида “инсон омили”нинг юқори даражада сақланиб қолаётганлиги;

иккинчидан, таълим бериш ва талабалар билимини баҳолашда “ўқитувчи фактори”нинг мавжудлиги, жараёнини такомиллаштириш;

учинчидан, талабалар ўқишини кўчириш ва ўқишга тиклашдаги норматив бўшлиқлар мавжудлиги;

тўртинчидан, олий таълим соҳасида бошқарувни марказлашганлиги, самарали бошқарув тизимини шакллантириш;

бешинчидан, олий таълим тизимида бюджет маблағларининг мақсадли сарфланишини таъминлаш;

олтинчидан, норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни кодификациялаш, ахлоқ кодекси тузиш ва бошқа муаммолар.

Тадқиқот мақсади ва вазифалари. Ўзбекистон Республикаси олий таълим соҳасида коррупцияга оид хавф-хатарларни аниқлаш ва уларни бартараф этиш, олий таълимни коррупциядан ҳоли намунавий соҳага айлантиришга қаратилган тақлиф ва тавсияларни ишлаб чиқиш тадқиқот мақсади ҳисобланади.

Белгиланган мақсадларга эришиш учун тадқиқот давомида куйидаги вазифаларни амалга ошириш лозим бўлади:

– олий таълим соҳасида коррупция ва коррупциявий хавф-хатарлар тушунчасини аниқлаш ҳамда уларнинг мукамал тарифини шакллантириш;

– олий таълим соҳасида коррупцияга оид ҳуқуқбузарлик шакллари, таснифланиши, ўзига хос хусусиятларини ёритиш;

– олий таълим соҳасида коррупциявий хавф-хатарлар таҳлил этиш жараёни;

– олий таълим соҳасида коррупциявий хавф-хатарлар келиб чиқиш сабаб ва омилларини амалий мисоллар ва статистик маълумотлар асосида таҳлил қилиш;

– олий таълим соҳасида коррупцияга қарши курашишда айрим хорижий давлатларнинг ижобий тажрибасини ўрганиш ва миллий тизимга жорий этиш масалаларини муҳокама қилиш;

– олий таълим соҳасини коррупциявий хавф-хатарларни бартараф этиш ва тизимни такомиллаштириш юзасидан таклифлар ишлаб чиқиш.

Илмий янгилиги. Мазкур магистрлик диссертацияси олий таълим соҳасида коррупцияга оид хавф-хатарларни аниқлаш ва уларни бартараф этиш масалалари мавзусидаги назарий ва амалий манбаларга асосланган дастлабки батафсил иш ҳисобланади. Бундан ташқари магистрлик диссертациясида олий таълим соҳасидаги коррупция ва коррупциявий хавф-хатарлар тушунчаси, уларнинг бошқа соҳалардаги коррупциявий хавф-хатарлардан фарқли хусусиятлари ёритилган.

Мазкур тадқиқот ишида олий таълим соҳасидаги коррупцияга оид хавф-хатарларни келиб чиқиш сабаб ва омиллари таҳлил қилиниб, соҳага оид хорижий давлатлар тажрибалари ўрганилган. Энг муҳими, коррупцияга оид хавф-хатарларни бартараф этиш бўйича амалдаги қонунчиликни такомиллаштиришга доир таклифлар берилган.

Тадқиқот мавзуси бўйича адабиётлар шарҳ (таҳлил)и. Олий таълим соҳасида коррупциявий хавф-хатарларни аниқлаш ва уларни бартараф этиш масалалари мамлакатимизда мустақил тадқиқот объекти сифатида ўрганилмаган. Коррупцияга қарши курашиш илмий ёндашувлар асосида янги ўрганилаётган соҳа бўлгани сабабли бу борада фақат умумий назарий манбалар мавжуд, жумладан: Б.Исмаилов, Р.Зуфаров, У.Хусаиновлар илмий ишлари шулар жумласидандир.

Олий таълим соҳасида коррупция масалалари МДҲ мамлакатлари доирасида Ковалева В.В., Шмакова А.А., Сенчукова Л.О., Номоконова В.А., Гегечкори О.Н., Шульга В.И., Кравченко А.Г., Прокопенко А.И., Головина А.Ю., Дубоносова Е.С., Ковалева С.Н,¹ хорижий мамлакатлар

¹ Кнауэст И.С. “Коррупция учреждениях высшего профессионального образования: Магистерская диссертация”. Томск.: 2016. – 5 с.

доирасида Martin Anderson (1992), Melissa Anderson (1999, 2001), Max Eckstein (2003), Jacques Hallak and Muriel Poisson (2002, 2007), Stephen Heyneman (2004), Harold Noah and Max Eckstein (2001), Lydia Segal (2004), ва Jennifer Washburn (2005)¹ каби таъдқиқотчилар томонидан ўрганилган.

Бирок, юқорида номалари келтирилган олимларнинг илмий ишларида мавзунинг умумий ва махсус жиҳатлари ёритилган бўлсада, олий таълим соҳасида коррупцияга оид хавф-хатарларни аниқлаш ва уларни бартараф этиш яхлит шаклда ўрганилмаган.

Мазкур магистрлик диссертацияси олий таълим соҳасида коррупциявий хавф-хатарларни аниқлаш ва уларни бартараф этиш масалаларига бағишланган дастлабки илмий тадқиқот иши ҳисобланади.

Тадқиқотда қўлланилган методиканинг тавсифи. Тадқиқот олиб боришда қиёсий-ҳуқуқий, тарихий, тизимли-тузилмавий, мантиқий, аниқ социологик, илмий манбаларни комплекс тадқиқ этиш, индукция ва дедукция, статистик маълумотлар таҳлили каби усуллар қўлланилган.

Тадқиқот натижаларининг назарий ва амалий аҳамияти. Ушбу таъдқиқот олий таълим соҳасида мавжуд коррупциявий хавф-хатарларни аниқлаш, уларни олдини олиш ва салбий оқибатларини бартараф этишга хизмат қилади. Тадқиқот иши коррупциявий хавф-хатарларни назарий асослари, ўзига хос хусусиятлари, келиб чиқиш омилларини ўрганишда фойдали кўрсатма бўлади. Шунингдек, диссертацияни соҳадаги дастлабки илмий-назарий манба сифатида баҳолаб, унинг натижаларидан янги тадқиқотлар олиб боришда фойдаланиш мумкин.

Тадқиқот ишининг амалий аҳамияти олий таълим соҳасидаги қонун ижодкорлиги фаолиятида, хусусан, норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни тайёрлаш ҳамда уларга ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш жараёнига, қонунларни қўллаш амалиётини такомиллаштиришга, коррупциявий

¹ Osipian, A. "Higher Education Corruption in the World Media: Prevalence, Patterns, and Forms". 32nd Annual Conference of the Association for the Study of Higher Education, Louisville, KY, November 2007.

бўшлиқларни тўлдиришга, коррупцияга қарши курашиш соҳасини таълим муассасаларида ўқитишга хизмат қилади. Асосийси, олий таълимни “коррупциядан ҳоли” соҳага айлантиришда дастури амал бўлади.

Иш тузилмасининг тавсифи. Магистрлик диссертация кириш, учта боб, хулоса ва фойдаланилган адабиётлар рўйхати ҳамда иловалардан иборат. Диссертациянинг ҳажми 70 бетдан иборат.

Ў БОБ. ОЛИЙ ТАЪЛИМ СОҲАСИДА КОРРУПЦИЯВИЙ ХАВФ-ХАТАРЛАР ВА УЛАРНИНГ НАЗАРИЙ ТАВСИФИ

§ 1.1. Олий таълим соҳасида коррупция ва коррупциявий хавф-хатар тушунчалари

Олий таълим соҳасида коррупциявий хавф-хатар тушунчасини ёритишдан аввал “коррупция” тушунчасига тўхталиб ўтиш мақсадга мувофиқ бўлади. Коррупция атамаси лотинча “corruption” сўзидан келиб чиққан бўлиб, “пора эвазига оғдириш” деган маънони англатади¹. Кейинги қарашларга кўра коррупция атамаси лотинча “corruptere” сўзидан келиб чиққан бўлиб, “бузилиш, айниш, таназул” деган маъноларни англатади².

Коррупция тушунчасига келтирилган барча тарифларда коррупция ва мансабдор шахс ваколатлари ўртасида боғлиқликка алоҳида эътибор қаратилган, чунки коррупция ва мансаб ваколоти бир-бирини тақозо этувчи омиллар ҳисобланади. Ўзбекистон Республикасининг 2017 йил 3 январдаги “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонуннинг 3-моддасига кўра, **коррупция** - шахснинг ўз мансаб ёки хизмат мавқеидан шахсий манфаатларини ёхуд ўзга шахсларнинг манфаатларини кўзлаб моддий ёки номоддий наф олиш мақсадида қонунга хилоф равишда фойдаланиши, худди шунингдек бундай нафни қонунга хилоф равишда тақдим этиш ҳисобланади³. Бироқ, мазкур тарифда мансаб ваколлатини суистеъмол қилиш ҳолати кўрсатилмаган, чунки миллий қонунчиликда мансаб ваколлатини суистеъмол қилиш коррупциявий жиноят сифатида баҳоланмайди. Бироқ, БМТнинг 2003 йил 31 октябрдаги “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисидаги конвенция”нинг 19-моддасида, мансаб ваколлатини суистеъмол қилиш коррупциявий жиноят сифатида келтирилган⁴.

¹ Криминология. Учебник. Отв. редактор: Рустабаев М.Х. - Ташкент: ТГЮИ, 2008.— С. 219.

² Интернет манзили: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Коррупция>.

³ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлар маълумотлари миллий базаси, 2019 й., 3/19/542/3177-сон.

⁴ БМТнинг 2003 йил 31 октябрдаги “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисидаги конвенция”, Нью-Йорк, 2004 йил.

Олий таълим соҳасида коррупция тушунчаси умумий хусусиятларни ўз ичига олиш билан бирга махсус соҳага оид хусусиятларини ҳам қамраб олади.

Вандербилт Университети профессори А.Осіпian олий таълим соҳасида коррупцияни давлат ёки корпоратив ишончли суистеъмол қилиш орқали таъқиқланган моддий ёки номоддий бойликлар олишдаги муносабатларни тартибга солиш учун яратилган норасмий алоқалар тизими деб ҳисоблайди¹.

Украинанинг Таълимни режалаштириш халқаро институти илмий ходимлари А.Базхал, Т.Галковская, О.Скрипкин “олий таълимдаги коррупцияни давлат хизматчиси томонидан мансаб ваколатини суистеъмол қилиши натижасида таълим олиш ҳуқуқига, сифатига, тенглигига салбий таъсир қилувчи ҳаракатлар”, деб баҳолайди².

Фикримизча, **олий таълим соҳасида коррупция** – олий таълим соҳасида фаолият кўрсатувчи шахснинг ўз мансаб ёки хизмат мавқеидан шахсий манфаатларини ёхуд ўзга шахсларнинг манфаатларини кўзлаб моддий ёки номоддий наф олиш мақсадида қонунга хилоф равишда фойдаланиши, мансаб лавозимини суистеъмол қилиши, худди шунингдек, бундай нафни қонунга хилоф равишда тақдим этиш ҳисобланади.

“Коррупциявий хавф-хатар” тушунчаси коррупция тушунчасидан тубдан фарқ қилади. Мазкур тушунча “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонуннинг 24-моддасида, “норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни қўллаш жараёнида коррупция хусусиятига эга хавфларнинг юзага келиши эҳтимолини прогноз қилиш шаклида” келган³.

Коррупциявий хавф-хатарлар коррупциявий ҳуқуқбузарликларни келиб чиқишига ёки уларни кенг ёйилишига хисса қўшадиган ҳодиса ёки ҳодисалар йиғиндиси ҳисобланади. Шунга ўхшаш тарифни О.Казаченкова

¹ Osipian A. “Glossary of Higher Education Corruption with Explanations”, 2009, p – 26. <http://people.vanderbilt.edu/~ararat.osipian>.

² <http://www.osvita.org>.

³ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлар маълумотлари миллий базаси, 2019 й., 3/19/542/3177-сон.

келтириб ўтган бўлиб, унинг фиркича, коррупциявий хавф-хатарлар давлат органлари ва давлат хизматчилари фаолиятини амалга оширишда коррупциявий ҳуқуқбузарликларни келиб чиқишига сабабчи бўладиган ҳолатлар, ҳодисалар ва омиллар ҳисобланади¹.

Баъзи олимлар коррупциявий хавф-хатар тушунчасини коррупциявий муаммонинг синоними ёки давлат ва жамият фаолиятида қийинчиликлар келтириб чиқарувчи омил сифатида баҳолашган².

В.Астанин мазкур тушунчани давлат хизматчиси фаолияти билан боғлаб, унга давлат хизматчиси томонидан вазифаларини амалга оширишда белгиланган мажбуриятлар, таъқиқлар ва чекловларга риоя қилмаслик шаклидаги коррупциявий ҳуқ-атворларни деб таъриф берган³.

В.Георгиев эса, коррупциявий ҳуқуқбузарликларни содир бўлишининг эҳтимоллик даражаси деб баҳолаган⁴.

Олий таълим соҳасидаги коррупциявий хавф-хатар тушунчасини профессор А.Оsipian тизимда коррупцияга дуч келиш эҳтимоли сифатида баҳолаб, уни товламачилик ва пора олиш зарурати билан боғлиқ деб ҳисоблаган⁵.

Фикримизча коррупциявий хавф-хатарлар тушунчасига икки ҳил ёндашув асосида тариф бериш мумкин.

Биринчидан, коррупциявий хавф-хатарларни коррупциявий ҳуқуқбузарликлар содир этилишига олиб келиши мумкин бўлган ҳолатлар ва шароитлар сифатида баҳолаш мумкин. Университет биносини капитал таъмирлаш ректорнинг укасига тегишли бўлган қурилиш корхонаси томонидан амалга оширилиш ҳолатини бунга яққол мисол сифатида

¹ Балыков П.Н и другие “Организация психологической работы анти коррупционной направленности в таможенных органах Российской Федерации” методические рекомендации. - СПб, 2010.

² Участие институтов гражданского общества в борьбе с коррупцией: научный и практический пособие / отв. ред. Ю.А.Тихомиров. М., 2013. С. 82.

³ <http://pravoteka.ru>

⁴ Georgiev V. “Methods and techniques for assessment of corruption risk in Defence and Security”, 2013, Journal of Defense Management, p – 1-2.

⁵ Osipian A. “Glossary of Higher Education Corruption with Explanations”, 2009 p – 24, <http://people.vanderbilt.edu/~ararat.osipian>.

келтиришимиз мумкин. Бу ҳолат коррупциявий ҳуқуқбузарлик содир этилиш эҳтимолини, яъни хавфни келтириб чиқариши мумкин.

Иккинчидан, коррупциявий хавф-хатарларни бевосита коррупциявий ҳуқуқбузарликлар содир этилиши натижасида юзага келадиган салбий оқибатлар сифатида тушунишимиз мумкин. Масалан, коррупциянинг юқори даражаси натижасида давлатда юз берадиган иқтисодий инқироз, фуқароларнинг ижтимоий ҳимояси таъминланмаслиги, сиёсий инқилоб ва бошқалар.

Тадқиқотда коррупциявий хавф-хатарларни биринчи ёндашув бўйича ўрганамиз, чунки коррупциянинг оқибатлари билан курашишдан кўра уни олдини олиш самаралироқ.

Олий таълим соҳасидаги коррупциявий ҳуқуқбузарликлар ва хавф-хатарлар ўзининг хусусиятлари, субъектлари, ижтимоий муносабатлар доираси бўйича бошқа соҳадаги хавф-хатарлардан фарқ қилади.

Барча тарифларни умумлаштирган ҳолда **олий таълим соҳасидаги коррупциявий хавф-хатарларни** – соҳадаги давлат ҳокимияти органлари ва таълим муассасалари ходимлари фаолият жараёнида юзага келадиган, коррупцияга оид ҳуқуқбузарликни содир этиш имкониятини яратадиган ҳолатлар, омиллар ва ҳаракатлар сифатида баҳолаш мумкин.

§2.1. Олий таълим соҳасидаги коррупциявий ҳуқуқбузарлик шакллари, таснифи ва ўзига хос хусусиятлари

Олий таълим соҳасидаги коррупциявий ҳуқуқбузарликлар турли хил шаклларда содир этилади.

Дастлаб, шакл тушунчасини ёритиб ўтамиз, С.Ожегова шакл мазмуннинг ажралмас қисми, унинг мавжудлигини таъминловчи, ифодаланишига хизмат қилувчи тушунча, деб тарифлайди¹. Д.Ушаков эса,

¹ Ожегов С.И., Толковый словарь, 2008-2009, <http://slovarozhegova.ru>.

шакл бу ташки кўриниш, объектнинг ташки ифодаланиши, деб ҳисоблайди¹.

Олий таълим соҳасида коррупциявий ҳуқуқбузарлик шакллари – олий таълим соҳасида содир этиладиган коррупциявий ҳуқуқбузарликларнинг турли кўринишлари ҳисобланади.

К.Кузина олий таълим соҳасидаги коррупциявий ҳуқуқбузарликларнинг куйидаги шакллари кўрсатиб ўтган: давлатга қаршли ОТМда бюджет маблағларини талон-торож қилиниши; ОТМни аккредитация қилиш учун пора бериш; олий таълимга оид диплом ва бошқа ҳужжатларни ноқонуний усулда олиш; танлов натижасини ҳисобга олмаган ҳолда ОТМни рўйхатдан ўтказиш; талабаларни баҳолаш жараёнида ўқитувчилар томонидан коррупциявий товламачилик содир этиш; ўқишни истамаган талабаларни ўқитувчиларга коррупциявий босим қилиши; ҳамкасблар ва раҳбариятни масъул ўқитувчиларга талабаларни кўллаб-қувватлаш масаласида коррупциявий босимлар ўтказиши².

Фиркимизча, соҳадаги коррупциявий ҳуқуқбузарликларнинг куйидаги шакллари мамлакатимиз доирасида долзарб ҳисобланади:

- ОТМга кириш жараёнида коррупциявий ҳуқуқбузарлик содир этиш;
- талабаларни баҳолаш жараёнида коррупциявий ҳуқуқбузарлик содир этиш;
- битирув малакавий иши ёки магистрлик диссертациясини тайёрлаш ва ҳимоя қилиш жараёнида коррупциявий ҳуқуқбузарлик содир этиш;
- талабаларнинг давоматини яшириш мақсадида коррупциявий ҳуқуқбузарлик содир этиш;
- ўқиш жойини кўчириш, ўқиш йўналишини ўзгартириш ҳамда ўқишга қайта тиклаш жараёнида коррупциявий ҳуқуқбузарлик содир этиш;
- илмий-тадқиқот жараёнларида коррупциявий ҳуқуқбузарлик содир этиш;

¹ Ушаков Д.Н., Толковый словарь 2008-2009, <http://ushakovdictionary.ru>.

² Кнауст И.С. “Коррупция учреждениях высшего профессионального образования: Магистерская диссертация”. Томск.: 2016. – 15 с.

- бюджет маблағларини талон-торож қилиш;
- раҳбар ходимлар ва ҳамкасбларни масъул ўқитувчиларга коррупциявий босим ўтказиши;
- ОТМ ходимларидан коррупциявий мақсадларда ноқонуний пул маблағларини йиғиш;
- талабларга китоблар ва бошқа ўқув материалларини мажбурий сотиш ҳамда бунинг учун уларни турли жабҳаларда қўллаш;
- ОТМни битирганлиги тўғрисида сохта диплом ёки бошқа ҳужжатлар бериш;
- кадрларни лавозимга тайинлаш, уларни ишдан бўшатиш, молиявий рағбатлантириш жараёнида коррупциявий ҳуқуқбузарлик содир этиш;
- ОТМга давлат харидларини амалга оширишда коррупциявий ҳуқуқбузарлик содир этиш;
- талабаларни ётоқ жойи билан таъминлаш жараёнида коррупциявий ҳуқуқбузарлик содир этиш ва бошқалар.

Республика олий таълим соҳасида 2018-2019 йиллар давомида содир этилган коррупциявий жиноятларни таҳлил қилсак, уларнинг 42 таси бюджет маблағларини талон-торож қилиш, 28 таси ўқишга пора эвазига киритиб қўйиш, 9 таси таълимни тўлиқ ўзлаштирмаган талабаларга ижобий баҳо қўйиш, 7 таси сурункали дарс машғулотларига қатнашмаган талабларга диплом олиб бериш, 6 таси ОТМга пора эвазига ишга қабул қилиш, 3 таси бошқа ҳолатларда пора олиш билан боғлиқ¹. Рақамлардан мамлакатимизда бюджет маблағларни талон-торож қилиш, пора эвазига ўқишга киритиб қўйиш, пора эвазига баҳо олиб бериш, пора эвазига ишга олиш каби коррупциявий ҳуқуқбузарлик шакллари кенг тарқалганлигини кўриш мумкин.

Олий таълим соҳасида содир этилаётган коррупциявий ҳуқуқбузарликларни турли асосларга кўра таснифлаш мумкин.

¹ Коррупцияга қарши кураш бўйича Республика Идоралараро комиссиянинг йиғилиш баёни, “Олий таълим соҳасида коррупцияга қарши курашиш ва қонунийликни таъминлашга доир масалалар” – 2019 йил 18 январь.

Жумладан, A.Osipian ҳуқуқбузарлик шаклларини турли асослар бўйича таснифлайди. Хусусан, у ҳуқуқбузарликларни содир этилиш усулига кўра: порахўрлик, непотизм, фаворотизм, фрибгарлик, моддий бойикларни талон-торож қилиш, плагиат, касбий одоб-ахлоқ қоидаларини бузиш, шартномани бузиш шаклларга; содир этилиш соҳасига кўра: ОТМга қабул қилиш, таълим бериш, битириш, аккредитация ва лицензиялаш, профессор-ўқитувчиларни танлаб олиш ва рағбатлантириш жараёнида, тадқиқот олиб бориш, грантлар олиш жараёнида содир этиладиган; субъектлар ўртасидаги муносабатларга кўра: давлат-университет, тадбиркор-университет, факультет-талаба, факультет-бошқарув, давлат-талаба ўртасида содир этиладиган ҳуқуқбузарлик шаклларига таснифлайди¹.

Соҳадаги коррупциявий ҳуқуқий муносабатлар давлат ёки минтақа бўйича долзарб ва ўзига хос бўлади.

Жумладан, Италияда мафия ва ОТМ ўртасидаги коррупциявий муносабатлар мавжудлиги сабабли тадқиқотчилар томонидан бу ҳолат соҳадаги янги коррупциявий ҳуқуқбузарлик шакли сифатида баҳоланди. АҚШда фрибгарлик, плагиат ва талабалар уддабронлиги кенг тарқалган бўлса, Россия Федерациясида ОТМга кириш ва ўқишни тамомлаш жараёнидаги порахўрлик долзарб шакллар ҳисобланади. Буюк Британияда ОТМни аккредитациядан ўтказиш билан боғлиқ коррупция муҳим аҳамият касб этса, Хитойда ўқишни битирганлиги тўғрисида сохта сертификат бериш кенг тарқалган. Биргина АҚШда хусусий олий таълим ривожланиши натижасида университетларнинг давлатдан қарзлари 1.7 млн. доллордан 17 млн. долларга ортди ва турли фрибгарликларни содир этишга олиб келмоқда².

¹ Osipian A. "Higher Education Corruption in the World Media: Prevalence, Patterns, and Forms". 32nd Annual Conference of the Association for the Study of Higher Education, Louisville, KY, November 2007.

² Osipian A. "Higher Education Corruption in the World Media: Prevalence, Patterns, and Forms". 32nd Annual Conference of the Association for the Study of Higher Education, Louisville, KY, November 2007.

Коррупциявий ҳуқуқбузарлик шакллари амалга ошириладиган ислохотлар билан бирга вужудга келишини халқаро тажрибадан кўриш мумкин. Масалан, хусусий олий таълим ривожланган АҚШ ва Европа мамлакатларида ОТМни давлат рўйхатидан ўтказиш жараёнида коррупциявий ҳолатлар кўп учраса, мамлакатимизда хусусий ОТМ энди ривожланаётганлигини инобатга олган ҳолда мазкур ҳуқуқбузарлик яқин келажакда долзарб шаклга айланиши мумкин.

Олий таълим соҳасида содир этиладиган коррупциявий ҳуқуқбузарликлар талабалар, гуруҳ етакчилари, ўқитувчилар, раҳбарлар ва бошқа шахслар ташаббуси билан содир этилиши мумкин. Сиёсий таъдқиқотчи Албина Юнни ўрганиш натижаларига кўра, мамлакатимиз ОТМда юзага келадиган коррупциявий келишувларнинг 25 фоизи талабалар, 24 фоизи ўқитувчилар, 10 фоизи гуруҳ етакчилари, 3% ходимлар, 38% бошқа шахслар ташаббуси билан содир этиладиганлиги кўрсатилган¹.

Фикримизча, коррупциявий ҳуқуқбузарлик коррупциявий манфаатни ким кўришига қараб **индивидуал ва институционал** кўринишдаги коррупциявий ҳаракатлар бўлиши мумкин. Индивидуал кўринишдаги коррупциявий ҳаракатлар натижасида алоҳида яқка шахс ёки шахслар манфаатдор бўлади. Мисол учун, пора эвазига ОТМга киритиб қўйиш, талабага пул эвазига ижобий баҳо қўйиш. Институционал кўринишдаги коррупциявий ҳаракатлар натижасида алоҳида шахс ёки шахслар эмас балки маълум соҳа вакиллари ёхуд маълум тузилма манфаатдор бўлади. Масалан, ОТМни пора эвазига ноқонуний равишда давлат рўйхатидан ўтказиш.

Шунингдек, коррупциявий ҳаракатларнинг қонунийлигига кўра, **қонуний фаолият асосида ва ноқонуний фаолият асосида** амалга ошириладиган коррупциявий ҳуқуқбузарликларга ажратиш мумкин.

¹ Yun A., “Corruption in Uzbek higher education: detrimental impurity for the future, Norwegian institute International affairs”, 2016, p – 12.

Қонуний фаолият асосида амалга ошириладиган коррупциявий ҳуқуқбузарликларга ходимларни хизмат вазифасига субъектив ёндашуви, яъни ўқитувчи томонидан дўсти ёки юқори амалдорнинг билимсиз фарзандига ижобий баҳо қўйишини мисол қилиш мумкин. Ноқонуний фаолият асосида амалга ошириладиган коррупциявий ҳуқуқбузарликларга ходимларни жавобгарликка тортишга сабаб бўладиган ҳаракат, яъни талабани пора эвазига бир таълим йўналишидан бошқа таълим йўналишига кўчиришини келтириш мумкин.

Бундан ташқари, олий таълим соҳасидаги коррупциявий ҳаракатларни содир этилиш соҳаларига қараб, **таълим бериш, хизмат кўрсатиш ва бошқарув** соҳасидаги коррупциявий ҳуқуқбузарликларга бўлиш мумкин. Талабаларнинг якуний ишини моддий манфаатдорлик эвазига ижобий баҳолашни таълим бериш, талабага моддий манфаатдорлик эвазига ётоқхона беришни хизмат кўрсатиш, пора эвазига ректор лавозимида тайинлашни бошқарув соҳасидаги коррупцияга мисол сифатида келтиришимиз мумкин¹.

Н.Румянцева олий таълимдаги коррупциявий ҳуқуқбузарликларни қуйидагича таснифлайди:

1) таълимдаги махсус коррупция:

– академик коррупция: талаба-факультет ва талаба-бошқарув ходими ўртасидаги коррупция;

– хизмат кўрсатишдаги коррупция: талаба-хизмат кўрсатувчи ходим ва талаба-бошқарув ходими ўртасидаги коррупция;

2) бошқарувдаги коррупция².

Худди шу каби, коррупциявий ҳуқуқбузарлик шакллари ОТМ ташкилий-ҳуқуқий шаклига қараб, **давлат, хусусий ва хорижий** ОТМдаги ҳуқуқбузарликларга ажратиш мумкин.

¹ Osipian A. “Corruption in higher education: for the degree of Doctor of philosophy”. 2013, pages – 25-26.

² Romyantseva N, “Taxonomy of Corruption in Higher Education”, Peabody Journal of Education, Newly Emerging Global Issues, 2005, p – 81-92

Олий таълим соҳасида коррупциявий хавф-хатарларни бартараф этишда коррупциявий ҳуқуқбузарлик хусусиятларини кўриб чиқиш муҳим ўрин тутди. Зеро, ҳар қандай касалликка қарши курашишда, аввало, ушбу касалликнинг хусусиятлари, яъни инсон организмга салбий таъсири аниқланади, сўнгра касалликка қарши курашиш чоралари кўрилади.

Олий таълим соҳасидаги коррупциявий ҳуқуқбузарликлар қуйидаги хусусиятларга эга:

Биринчидан, муносабат субъектлари сони кўплиги ва соҳада коррупциявий ҳуқуқбузарликлар содир этилиши юқорилиги.

Жумладан, 2019 йил ҳолатига Республикада 410 нафар бакалаврият 13 минг нафар магистр талабалар таълим олиши, 25.418 нафар профессор-ўқитувчилар меҳнат қилиши бунинг ёрқин мисоли бўлади¹. Мазкур субъектларнинг деярли ҳар куни ўзаро муносабатга киришиши ва бу жараёнда инсон омилининг юқорилиги коррупциявий ҳуқуқбузарликлар содир этилишига олиб келиши мумкин;

Иккинчидан, талабаларни баҳолаш жараёнидаги коррупциявий ҳуқуқбузарликларни кўзга кўринмаслиги, муносабат субъектлари ва жамоатчилик томонидан бу турдаги ҳаракатларни аҳамиятсиз ҳуқуқбузарлик сифатида баҳолаши.

Хусусан, талабани пул бериб ёки таниш мансабдорлар орқали ижобий баҳо олиши ўқитувчи ва талабалар томонидан жиноий ҳуқуқбузарлик сифатида қабул қилинмайди. Мазкур майда коррупциявий ҳаракатларни ўқиш ва иш фаолиятида мунтазам содир этилиши уларни ўқитувчи ва талабалар учун оддий ҳолга айлантиради.

Учинчидан, олий таълим соҳасидаги коррупциявий ҳуқуқбузарликлар даврий асосда содир этилиш хусусиятга эга.

Жумладан, ҳар йили ОТМга кириш имтиҳонларини ўтказилиши, йилда икки марта оралиқ, якуний имтиҳонларини ўтказилиши ва битириш

¹ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлар маълумотлари миллий базаси, 2019 й., 06/19/5847/3887-сон.

курсларида давлат имтиҳонлари, битирув малакавий ишларни топширилиши ҳолатларини келтиришимиз мумкин. Даврий асосда коррупциявий ўчоқларни юзага келиши ҳуқуқбузарлар учун узоқ ва пухта тайёргарликлар кўриш имкониятини яратади ҳамда бу соҳадаги коррупциявий хавф-хатарларни юқори бўлишига олиб келади;

Тўртинчидан, абитуриент ва талабалар учун олий маълумотга эга бўлиш катта ҳаёт йўлидаги ҳал қилувчи нукта, кўп эҳтимол билан унинг келажаги учун кўприк бўлиши алоҳида бир хусусият. Ушбу муҳим ҳаёт босқичида ижобий натижага қонуний йўл билан эриша олмаган шахслар коррупциявий ҳуқуқбузарликлар содир этишга уринади;

Бешинчидан, олий таълим соҳасидаги коррупция бўлажак кадрларда коррупциявий иллатларни шакллантиришга хизмат қилади.

Масалан, талабанинг ўқитувчи билан тўғридан-тўғри коррупциявий муносабатларга киришиши уни саводсиз кадр бўлишига олиб келиши билан бир қаторда, келгуси иш фаолиятида ҳам коррупциявий ҳуқуқбузарликлар содир этишга ўргатиб боради. Зеро, соҳада коррупцияни авж олиши коррупцияга мойил бўлажак кадрлар учун тажриба майдони бўлиб хизмат қилади;

Олтинчидан, олий таълим соҳасидаги коррупция бошқа соҳаларга ҳам коррупциянинг кенг тарқалишига хизмат қилади.

Хусусан, ОТМга пора бериш йўли билан кирган ва уни коррупциявий йўллар билан тугатган талаба давлат хизматининг турли соҳаларига, жумладан соғлиқни сақлаш, қурилиш, ҳуқуқни муҳофаза қилиш ва бошқа соҳаларга меҳнат фаолиятини давом эттиради ва бу ўз навбатида ушбу давлат хизмати соҳаларида коррупциянинг кенг тарқалишига олиб келади.

Олий таълим соҳасидаги коррупциявий ҳуқуқбузарлик шакли, таснифи ва ўзига хос хусусиятларини ўрганиш, соҳадаги коррупциявий хавф-хатарлар келиб чиқиш сабаб ва омилларини аниқлашга имкон беради.

II БОБ. ОЛИЙ ТАЪЛИМ СОҲАСИДА КОРРУПЦИЯВИЙ ХАВФ-ХАТАРЛАРНИ КЕЛИБ ЧИҚИШ ОМИЛЛАРИ ВА УЛАРНИ ТАҲЛИЛ ЭТИШ ЖАРАЁНИ

§ 2.1. Олий таълим соҳасида коррупциявий хавф-хатарларни таҳлил этиш жараёни

Бугунги кунда жаҳон амалиётида коррупциявий ҳуқуқбузарликларга қарши курашишда профилактик услублардан фойдаланиш кенг тарқалган. Коррупциявий жиноятларнинг кўпчилиги аниқланмай қолишини инобатга олсак, бу йўналишга кўпроқ эътибор бериш мақсадга мувофиқ бўлади.

Фикримизча, коррупциявий хавф-хатарларнинг таҳлил этиш жараёни миллий даражада кенг ўрганилмаган (шу жумладан олий таълим тизимида) соҳа бўлиб, лекин халқаро миқёсда ушбу йўналиш кенг тарқалган.

Жумладан, Claremont Университети томонидан “International Cooperation against Corruption, Finance & Development”¹ қўлланмасида, “U4” Коррупцияга қарши курашиш маркази катта маслаҳатчиси Stenberg Johnson томонидан “The basics of corruption risk management A framework for decision making and integration into the project cycles”² қўлланмасида, “U4” Коррупцияга қарши курашиш маркази маслаҳатчиси Marijana Trivunovic ва бошқалар томонидан “Developing an NGO corruption risk management system: Considerations for donors”³ қўлланмаси ва OECD ёки Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти томонидан “Integrity of Education Systems A Methodology for Sector Assessment”⁴ қўлланмасида батафсил ёритиб ўтилган.

Коррупциявий хавф-хатарларни аниқлашда уларни юза келтирувчи омиллар билан тўқнаш келамиз. Профессор Robert Klitgaard коррупциявий хавф-хатарларни $K=M+Э-Х-О$ (К-коррупция, М-монополия,

¹ Klitgaard R, “International Cooperation against Corruption, Finance & Development”, March 1998.

² Johnson J, “The basics of corruption risk management a framework for decision making and integration into the project cycles”, U4 Issue 2015.

³ Trivunovic M and others, “Developing an NGO corruption risk management system: Considerations for donors”, U4 Issue, 2019.

⁴ OECD Reviews of Integrity in Education: Ukraine 2017.

Э-эҳтиёткорлик, Ҳ-ҳисобдорлик, О-ошкоралик) формуласи орқали ёритади. Формулада давлат ва жамият ҳаётида монополия эгаларининг эҳтиёткорлик билан муносабатга киришишлари учун уларни ҳисобдорлиги ва ошкоралиги таъминланиши керак¹.

Фикримизча, **коррупциявий хавф-хатарларни таҳлил этиш** – давлат органининг амалга ошираётган функциялари (ваколатлари)ни таҳлил этиш ва коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларнинг содир этилишига шароит яратиши мумкин бўлган коррупция хавф-хатарларини аниқлаш ҳамда уларни минималлаштиришга қаратилган самарали ва натижали чоратадбирларни ишлаб чиқиш бўйича фаолият ҳисобланади.

Олий таълим соҳасида коррупциявий хавф-хатарларни таҳлил этиш жараёнида маълумотларни жамлаш дастлабки ва муҳим босқич ҳисобланади. Бунда бир нечта фарқли усуллардан фойдаланиш мумкин:

Биринчидан, соҳасидаги давлат хизматчиларининг тегишли фаолиятини тартибга соладиган ҳамда функция (ваколат)ларини белгилаб берадиган норматив-ҳуқуқий ва локал ҳужжатлар (давлат органи тўғрисидаги низом, маъмурий регламентлар, юқори турувчи давлат органларининг баённома, қарорлари ва топшириқлари, лавозим йўриқномалари, буйруқлар ва бошқалар)ни олиш.

Иккинчидан, таълим муассасаларидаги ички текширувлар, жумладан, хизмат текшируви материаллари, давлат хизматчиси (ходими)нинг коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларни содир этишга мойиллигига оид фактлар тўғрисидаги хабарларни тўплаш, бу борада кўмаклашувчи шахслар хизматидан фойдаланиш.

Учинчидан, таълим хизматидан фойдаланувчилар талабалар, ўқитувчилар, фуқаролик жамияти институтлари ва бошқа манфаатдор шахслар иштирокида ижтимоий сўровлар ўтказиш.

¹ Klitgard R, “International Cooperation against Corruption, Finance & Development”, March 1998, p – 18.

Тўртинчидан, соҳадаги ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги статистик маълумотлар олиш.

Бешинчидан, жисмоний ва юридик шахсларнинг муҳофазатлари, халқаро ва хорижий экспертлар маълумотлари, фуқаролик жамияти институтлари ва оммавий ахборот воситаларининг олий таълим соҳасида коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар ҳақидаги ёки давлат хизматчиси томонидан одоб-ахлоқ қоидаларига риоя қилмаганлиги ҳолатлари тўғрисидаги маълумотлардан иборат бўлган хабарларни олиш.

Олтинчидан, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар томонидан тақдим этилган материаллар, жумладан, прокурор назорати ҳужжатларини тўплаш.

Юқорида келтирилган усуллар ёрдамида тўпланган маълумотлар умумлаштирилади, таҳлил қилинади ва шу асосда коррупциявий хавф-хатар аниқланади. Аниқланган коррупциявий хавф-хатарларнинг келиб чиқиш эҳтимоли ва унинг салбий таъсир этиш ҳажмига қараб **паст, ўрта, юқори даражада** баҳоланади.

Сўнгги босқичда сараланган коррупциявий хавф-хатарларни бартараф этиш бўйича таклиф ва мулоҳазалар ишлаб чиқилади ҳамда зарур чоратадбирлар белгиланади.

Хорижий мутахассис ва экспертлар коррупциявий хавф-хатарларни таҳлил қилишда турли хил ёндашувларни келтириб ўтган. Хусусан, “U4” Коррупцияга қарши курашиш маркази катта маслаҳатчиси Stenberg Johnson фикрига кўра¹, “Коррупциявий хавф-хатарларни таҳлил этиш тўртта босқичдан иборат бўлиб, бу ёндашувда тизимли хавфларни ўрганиш, хавф даражасини аниқлаш ва самарадорлик кўрсаткичларига асосланган ҳолда хавф-хатарларни камайтириш чораларни танлашни тавсия қилади.

¹ Johnson J, “The basics of corruption risk management a framework for decision making and integration into the project cycles”, U4 Issue 2015: 18, p – 7.

Таниқли эксперт Stenberg Johnson коррупциявий хавфларни таҳлил этиш жараёнини қуйидаги тўртта босқичга бўлади:

1) коррупциявий хавф-хатарларни аниқлаш, уларга бардошлилик даражасини белгилаш;

2) хавф-хатарлар даражасининг баҳолаш (эхтимоллик ва таъсирлар);

3) фаол хавф-хатарлар даражасини бардошлилик билан таққослаш, агар талаб этилса, хавфларни бартараф этиш бўйича қарор қабул қилиш;

4) агар хавф-хатарларни бартараф этиш талаб этилса, энг кам ҳаражат ва самарали усулни танлаш”¹.

Stenberg Johnson услубига асосан, олий таълим соҳасида мавжуд бўлган хавф-хатарлардан бирини амалий мисол тарзида кўриб чиқсак, унинг ёндашувининг моҳиятини англаш мумкин бўлади.

Биринчи босқичда мавжуд хавф-хатарлар аниқланади, яъни бунда содир этилган коррупциявий ҳуқуқбузарликнинг келиб чиқиш сабаблари, унга йўл очиб берган омиллар ўрганилади. Масалан, маълум йўналишида ўқиётган талабани турдош бўлмаган бошқа йўналишга ўтказиш тартиби норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда² аниқ кўрсатилмаганлик ҳолатини соҳадаги коррупциявий хавф-хатарлардан бири сифатида аниқлаб олдик.

Иккинчи босқичда аниқланган хавф-хатарлар баҳоланади, яъни уни хавф даражаси, коррупциявий ҳуқуқбузарликларни содир этилиш имконияти, мавжуд тизимга салбий таъсирлари, салбий оқибатлари каби фактор бўйича ўрганилади. Юқоридаги мисолни давом эттирсак, талабани бир йўналишдан турдош бўлмаган бошқа йўналишга ўтказиш тартибини норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда аниқ белгиланмаганлик ҳолатини юқори коррупциявий хавф-хатар сифатида баҳолашимиз мумкин. Зеро, талабга жавоб бермайдиган, билимсиз кадрларни шаклланиши давлатнинг ҳар қандай фаолиятига салбий таъсир қилади. Асосийси, ўқишга кириш имконияти катта бўлган йўналишдан рақобат кучли бўлган йўналишга

¹ Johnson J, “The basics of corruption risk management a framework for decision making and integration into the project cycles”, U4 Issue 2015, p – 7.

² Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 09/19/1046/4242-сон.

пора эвазига ўтиш коррупциявий механизмга айлангани, бу борада талабгорларнинг кўплиги ва ушбу жараёни инсон омилига боғлиқ ҳолда ҳал этилиши хавфнинг юқори даражасини кўрсатиб беради.

Учинчи босқичда аниқланган ва баҳоланган хавф-хатарлар даражасини инсон омилига бардошлилиги таққосланади. Бунда мавжуд хавф-хатарлар даражасига мансабдорлар ёки бошқа ваколатли шахслар бардош бера олишлик имкониятлари таҳлил қилинади. Агар мансабдор шахснинг коррупциявий хавф-хатар даражасига бардош бера олмаслиги аниқ бўлса, уни бартараф этиш бўйича қарор қабул қилинади. Амалий мисолни давом эттирадиган бўлсак, ўзи қизиқмаган мутахассислик бўйича ўқиётган талаба, албатта, ўзи ҳохлаган мутахассислиги бўйича ўқишни хоҳлайди ва бунинг учун турли йўллари кидиради. Талабанинг ўзи хоҳлаган йўналишга ўқишини кўчириш имконияти унинг учун ягона йўл сифатида майдонга чиқади, ўқишни кўчиришга талабгорлар кўп бўлиши, бу фаолиятда тегишли масъулларнинг ваколатлари аниқ белгиланмагани, мансабдор шахсларнинг коррупциявий босимга бардош бера олмаслик эҳтимоли юқори эканлигини кўрсатади.

Тўртинчи босқичда аниқланган, баҳоланган ва инсон омилига бардошлилиги таққосланган коррупциявий хавф-хатарларни бартараф этиш учун самарали ва камҳаражат чора танланади. Талабаларнинг турдош бўлмаган йўналишларга кўчириш коррупциявий ҳолатларни келтириб чиқариши, бу бўйича ҳар йили ОТМда комиссиялар тузилиши, бунинг учун бюджетдан маблағлар ажратилиши ёки масъулларга қўшимча вазифалар юклаши каби ҳолатларни инобатга олсак, турдош бўлмаган мутахассислик бўйича талабаларни кўчириш тартибини бутунлай бекор қилиш мақсадга мувофиқ.

“U4” Коррупцияга қарши курашиш маркази маслаҳатчиси Marijana Trivunovic томонидан коррупциявий хавф-хатарларни таҳлил этишни тўрт

босқичга бўлинган бўлсада,¹ Stenberg Johnson усулидан фарқли равишда у хавф-хатарларни инсон омилига бардошлилигига алоҳида эътибор бермаган, лекин хавф-хатарларни баргараф этиш учун танланган чорани амалга оширишни алоҳида босқич сифатида кўрсатган.

“Хусусан:

а) дастур ёки лойиҳа асосида белгиланган мақсадларни амалга ошириш учун коррупциявий хавф-хатарлар ва таҳдидларни аниқлаш;

б) коррупциявий хавф-хатарларни эҳтимоллик даражаси ва таъсир этиш имкониятларига асосан жиддийлик даражасини белгилаш;

в) коррупциявий хавф-хатарларни камайтириш учун аниқ ва устувор чора-тадбирларни белгилаш;

д) коррупциявий хавф-хатарларни юзага келиш имкониятлари ва зарарли таъсирларни камайтириш мақсадида белгиланган чора-тадбирларни амалга ошириш”.

Таълим тизимида коррупциявий хавф-хатарларни таҳлил этишнинг яна бир ёндашуви Integrity of Education System (INTES) ёки Таълим тизимининг яхлитлиги деб номланади. Бу тизим Open Society Foundation (Очиқ жамият фонди) томонидан АҚШдаги ўрта махсус ва ОТМда кўлланган. Шунингдек, Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти томонидан Украина таълим тизимни таҳлил этишда ҳам фойдаланилган.

INTES юқоридаги ёндашувлардан фарқли равишда таҳлилни уч босқичда амалга оширади:

1) “Соҳада мавжуд хавфни аниқлаш, яъни коррупциявий ҳуқуқбузарлик **“нима”** деган саволга жавоб топиш, бунда яхлит ҳуқуқбузарлик нима эканлиги аниқланади;

2) Сабабий таҳлилни амалга ошириш, яъни коррупциявий ҳуқуқбузарлик **“қандай”** содир этилган деган саволга жавоб топиш, бунда ҳуқуқбузарликка йўл очган имкониятлар аниқланади ҳамда сабабий

¹ Trivunovic M and others, “Developing an NGO corruption risk management system: Considerations for donors”, U4 Issue, 2019, p – 6.

таҳлилни иккинчи қисмини амалга ошириш, яъни бунда коррупциявий ҳуқуқбузарлик “**нима учун**” содир этилган деган саволга жавоб топиш, бунда ҳуқуқбузарлик учун қандай манфаат яратишини аниқлаш;

3) Соҳада мавжуд хавфни бартараф этиш бўйича қарор қабул қилиш, бунда содир этиладиган ҳаракатлар шакллантирилади”¹.

INTES услуги соҳада мавжуд хавф-хатарларни аниқлаш, уларни асл сабаб ва омилларини топишда жуда қулай, бироқ мазкур ёндашувда аниқланган хавф-хатарларни баҳолашга, бартараф этилиши лозим бўлган хавф-хатарларни белгилаб олишга эътибор қаратилмаган. Фикримизча, INTES услубини учинчи босқичини хавф-хатарларни инсон омилига таққослаш орқали баҳолаш жараёни билан тўлдирсак, мукамал тизимга эга бўламиз.

М. Trivunovic эса коррупциявий хавф-хатарларни таҳлил этишни асосан, иккита йўналишга, яъни хавф-хатарларнинг олдини олиш ва жазолаш йўналишига бўлади.² Фикримизча, мазкур икки йўналишни бири-биридан алоҳида ажратиш ёки уларни алоҳида қўллаш мақсадга мувофиқ эмас. Зеро, коррупциявий хавф-хатарларни олдини олиш унинг оқибатлари билан курашишдан кўра яхши, лекин таҳлил ва тизимли ўзгаришларни амалга ошириш учун бу мукамал тизим яратилди ёки коррупциявий ҳуқуқбузарликлар содир этилмайди дегани эмас. Шунинг учун содир этилган коррупциявий ҳуқуқбузарликларга қонуний чора кўриш жазолаш йўналиши орқали таъминланади. Ҳар бир давлатда бу икки йўналишни мавжуд бўлиши коррупциянинг максимал олдини олиш имкониятини беради.

Юқорида келтирилган коррупциявий хавф-хатарларни таҳлил этиш услубларини нафақат олий таълим соҳасида, балки бошқа соҳаларда

¹ Monica K, “Education sector corruption: How to assess it and ways to address it” U4 Issue, 2019, p – 28.

² Trivunovic M and others, “Developing an NGO corruption risk management system: Considerations for donors”, U4 Issue, 2019, p – 6.

(соғлиқни сақлаш, капитал қурилиш, банк-молия ва бошқа) ҳам қўллаш мумкин.

Олий таълим соҳасида коррупциявий хавф-хатарларни таҳлил этишни қўйидаги асосларга кўра ҳам таснифлаш мумкин.

Биринчидан, ҳудудийлик тамойили асосида, давлатнинг бутун ҳудудидаги ёки айрим ҳудуддаги ОТМда тадқиқот ўтказиш (Республика ёки Тошкент шаҳрида жойлашган ОТМда).

Иккинчидан, соҳалар асосида, мутахассислик йўналишлари бўйича ОТМни тадқиқ қилиш (Республикадаги тиббиёт ОТМ).

Учинчидан, хавф-хатарларни содир этилаётган ҳуқуқбузарлик турлари асосида тадқиқ қилиш (мансабдор шахслар порахўрлик жиноятлари).

Тўртинчидан, ОТМнинг ташкилий-ҳуқуқий шаклига кўра хавф-хатарларни таҳлил қилиш (давлат, хусусий ёки хорижий ОТМда).

Бешинчидан, соҳанинг айрим босқичларида хавф-хатарларни таҳлил қилиш (Ўқишга кириш, талабаларни баҳолаш, бошқарув босқичларида).

Олтинчидан, соҳада мавжуд лавозимлар бўйича коррупциявий хавф-хатарларни таҳлил қилиш (ректор, проректор, ҳисобчи, ёки кафедра мудири).

§ 2.2. Республикамик олий таълим соҳасида коррупциявий хавф-хатарларнинг келиб чиқиш омиллари

Олий таълим соҳасида коррупциявий хавф-хатарларни келиб чиқиш омилларини аниқлаш, уларни таҳлил қилиш жараёнидаги энг муҳим босқич ҳисобланади. Мазкур босқичда бутун тизимдаги маълумотлар умумлаштирилиб, турли усулларда таҳлил қилинади.

Ушбу параграфда мамлакатимиз олий таълим тизимидаги коррупциявий хавф-хатарларнинг келиб чиқиш омилларини амалий ва статистик маълумотлар асосида кўриб чиқамиз.

Олий таълим тизимидаги коррупция талабани ўқишга киришидан бошлаб, то диплом олишига қадар бўлган ҳар бир босқичда кўзга

ташланади, мазкур масалалар жуда кенг бўлгани сабабли энг долзарбларига тўхталиб ўтамиз.

I. Бюджет маблағларини талон-торож қилиш билан боғлиқ коррупциявий ҳуқуқбузарлик омиллари.

Олий таълимга давлат томонидан ажратилган маблағлар миқдори ошган сари бюджет маблағларини талон-торож қилиш билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар ҳам ўсиб бормоқда.

Жумладан, соҳада 2019 йилда 16,7 млрд. сўмлик молиявий қонунбузарликлар аниқланган бўлиб, бу кўрсаткич 2018 йилга нисбатан 10,1 млрд. сўмга кўпайган ва тизимдаги 103 нафар мансабдор ҳамда масъул ходимлар жиноий жавобгарликка тортилган. Бюджет маблағлари талон-торож қилингани ҳолати бўйича Жиноят кодексининг 167-моддаси билан 52 нафар ходимга нисбатан 42 та жиноят иши қўзғатилган бўлиб, улардан 15 нафари раҳбар, 31 нафари ҳисобчи, 3 нафари моддий жавобгар шахс (ҳазиначи, омбор мудир ва бошқа) ҳамда 3 нафари бошқа лавозимда ишловчи ходимлар ҳисобланади¹.

Дастлабки тергов ҳаракатлари ўтказилган 42 та жиноят ишлари ўрганилганда, айбдор шахслар томонидан бюджет маблағлари қуйидаги пухта ишлаб чиқилган жиноий усуллар ёрдамида талон-торож қилинаётгани аниқланди. Хусусан,

– 21 та жиноят ишида маблағлар иш ҳақи ва мукофот пулларини ҳисоблашда сунъий орттирилган кўрсаткичлар киритилган соҳта ҳужжатлар асосида талон-торож қилинган;

– 16 та жиноят ишида ойлик иш ҳақларини автоматлаштирилган тизимда ҳисобловчи (“Uzasbo”) компьютер дастурига асосиз маълумотлар (аксарият: иш ҳақининг базавий ставкаларини орттириб кўрсатиш) киритиш;

¹ Коррупцияга қарши курашиш бўйича Республика Идоралараро комиссиясининг йиғилиш баёни, “Олий таълим соҳасида коррупцияга қарши курашиш аҳволи ва қонунийликни таъминлашга доир масалалар” – 2019 йил 18 январь.

– 3 та жиноят ишида ҳисобда турган мулкларни бегоналаштириш ҳамда муассасада жорий ва капитал таъмирлаш ишлари бажарилгани ҳақидаги ҳисобот ҳужжатларига аслида бажарилмаган иш ҳажмларини қўшиб ёзиш;

– 2 та жиноят ишида аслида муассасада ишламайдиган ходимларга сохта ҳужжатлар асосида иш ҳақи ҳисоблаш орқали.

Бюджет маблағларини талон-торож қилинишига қуйидаги омиллар сабаб бўлмоқда:

Биринчидан, қуйи тизимда ишлаётган раҳбарларни бухгалтерия соҳасида етарли билим ва малакага эга эмаслиги ва молиявий масалаларга етарлича эътибор қаратилмаслиги ҳисобланади.

Ушбу тоифадаги жиноятлар муассаса ҳисобчилари томонидан ишлаб чиқилган иқтисодий жинойий схемалар асосида содир этилмоқда ва мазкур ҳолатда раҳбарнинг молиявий билимсизлиги ҳисобчиларга учун имконият яратмоқда.

Иккинчидан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 21 августдаги “Таълим ва тиббиёт муассасаларини молиялаштириш механизмини ҳамда давлат молиявий назорати тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида”ги Қарори жроси вазирлик ва унинг тизимида ташкил этилган ички аудит ва молиявий назорат хизматлари томонидан бажарилмаяпти.

Хусусан, мазкур қарорга асосан таълим ва тиббиёт муассасаларида ички аудит ва молиявий назорат хизматларини ташкил этишдан асосий мақсад давлат бюджетидан ажратилаётган маблағларни мақсадли сарфланишини таъминлаш, бюджет қонунчилигига риоя этилишини профилактика қилиш ҳисобланади.

Бироқ, муассасаларда замонавий ахборот технологиялари воситалари ёрдамида (“Uzasbo”) бюджет маблағларини сарфланиши устидан даврий назорат ташкил этилган бир вақтда, бюджет қонунчилигини бузиш ҳолатларини олдини олишга қаратилган давлат молиявий назоратининг энг устувор вазифалари тўлиқ амалга оширилмаяпти.

Учинчидан, иш ҳақи ва бошқа тўловларни ҳисоблаш инсон омилига боғлиқ бўлиб, дастурга ҳисобчи томонидан маълумотлар киритиш имконияти чекланмагани, доимий назоратга олинмагани сабабли молиявий маълумотлар тўғрилиги фақат даврий текширувда аниқлаш мумкин.

Иш ҳақи ва бошқа маблағларни тўлаш бевосита ходимга оид буйруқларга боғлиқ бўлишига қарамасдан иш ҳақи дастурига ходимлар бўлими электрон тарзда боғланмаган, дастурга буйруқ ва бошқа иш ҳақини тўлаш учун асос бўладиган ҳужжатларни электрон шаклини юклаш ташкил этилмаган, молиявий назорат органларида доимий электрон назорат воситаси мавжуд эмас.

Тўртинчидан, бюджет маблағлари ва моддий ресурсларни тасарруф этишда, давлат харидларини амалга оширишда мутлоқ ваколат раҳбар ва ҳисобчилар қўлида бўлиб, мазкур фаолият устидан жамотчилик назорати, очиқлик ва шаффофликни таъминловчи манфаатдор шахслардан шакллантирилган институционал тузилмалар мавжуд эмас.

Жумладан, муассасага турли ускуналар, жиҳозлар ва ўқув ресурсларини сотиб олиш, қурилиш ҳамда капитал таъмирлаш ишларини олиб боришда давлат маблағлари молия ташкилоти мансабдорлари, муассаса раҳбари, ҳисобчиси, қурилиш бўйича мутахасис, хўжалик бўлими мудирлари ходимлари ўртасида турли тизимли жиноий механизмлар асосида талон-торож қилинмоқда.

Бешинчидан, ОТМни ўзини-ўзи молиявий таъминлаш жорий этилмаганлиги давлат бюджети маблағларини ўзлаштиришнинг асосий сабабларидан бири ҳисобланади.

Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 3 декабрдаги “Олий таълим муассасаларини босқичма-босқич ўзини ўзи молиялаштириш тизимига ўтказиш тўғрисида”ги 967-сонли қарори билан 2020 йил 1 январдан бошлаб, тажриба-синов тариқасида 10 та ОТМга ўзини ўзи молиялаштириш тизимига ўтишга рухсат берилди¹.

¹ Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 04.12.2019 й., 09/19/967/4107-сон.

II. Кириш имтиҳонлари билан боғлиқ коррупциявий ҳуқуқбузарлик омиллари.

Ўтган 2018-2019 йиллар давомида ўқишга киритиб қўйиш важи билан 58 нафар олий таълим ходимлари тамагирлик қилган.

Тезкор маълумотларга кўра, ўқишга киритиш учун талаб қилинаётган пора миқдори 1 мингдан 10 минг АҚШ долларигача бўлиб, порапхўрлик асосан сиртки, кечки, махсус сиртки ва иккинчи мутахассислик йўналишларига қабул қилишда кенг тарқалган.

Хусусан, Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти ўқитувчиси “А” фуқаро “Б”ни институтнинг бухгалтерия факультети сиртки йўналишига ўқишга киритиш учун 10 минг АҚШ доллари олган вақтда ушланган.

Ижодий имтиҳонлар топшириш жараёнида ҳам кўплаб суиистеъмоллик ҳолатларига йўл қўйилмоқда.

Жумладан, Фарғона давлат университети ўқитувчиси “А”, университет қабул комиссияси фаолиятида иштирок этганлигидан фойдаланиб, фуқаро “Б”ни жисмоний маданият йўналишига ўқишга кириши учун ижодий имтиҳондан юқори балл қўйдириб бериш эвазига 6 минг АҚШ доллари олган вақтда ушланган.

Олий ўқув юртлари талабалари ҳам турли жинойтларга қўл ураётган бўлиб, сўнгги икки йилда 21 нафар талаба ёшлар бундай жинойтларга аралашгани сабабли жавобгарликка тортилган.

Масалан, Андижон давлат тиббиёт институти 5-босқич талабаси “А” фуқаро “Б”ни институт раҳбарлари орқали ўқишга киритиб қўйиш учун 12 минг АҚШ доллари олган вақтида қўлга олинган¹.

Давлатимиз раҳбарининг қарорлари билан 2018 йил 1 сентябрдан бошлаб, хорижий ўқув юртлари билан ҳамкорликда талабаларни ўқитиш ва икки томонлама тан олинадиган диплом бериш амалиёти жорий этилди. Ҳозирда 55 та олий ўқув юртларида хорижий ҳамкорлар билан 83 та

¹ Коррупцияга қарши курашиш бўйича Республика Идоралараро комиссиясининг йиғилиш баёни, “Олий таълим соҳасида коррупцияга қарши курашиш аҳволи ва қонунийликни таъминлашга доир масалалар” – 2019 йил 18 январь.

бакалавриат ва 64 та магистратура йўналишларида кадрлар тайёрланмоқда. Афсуски, бу жараёнда ҳам турли суистеъмолликларга йўл қўйилмоқда.

Мисол учун, Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат институтининг “Пахта саноати технологияси” факультети декани ўринбосари “А” фуқаро “Б”ни “Косигин” номидаги Россия давлат университети билан ҳамкорликда ташкил этилган қўшма факультетга киритиб қўйиш эвазига 3,5 минг АҚШ доллари олгани вақтда ушланган.

Тошкент шаҳридаги 4 та Россия билан қўшма факультетларда талабаларнинг рус тилини билиш даражаси ўрта мактаб дастурлари асосида ўрганилганда, натижалар ўта қониқарсиз бўлган.

Хусусан, Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат институти қўшма факультетининг синовда иштирок этган талабаларидан 75 фоизи диктантдан “қониқарсиз” баҳо олган бўлиб, рус тилида таълим олаётган 2-курс талабаси, ўз фамилияси, институт ва факультет номини тўғри ёзиб бера олмаган ва диктантдаги жами 113 та сўздан бор-йўғи 4 тасини тўғри ёзган. Ваҳоланки, бу факультетларга кириш имтиҳонлари рус тилида ўтказилган, дарслар рус тилида олиб борилади, бу талабалар ўқишининг кейинги 2 йилини Россияда давом эттириши керак¹.

Юқоридаги коррупциявий ҳуқуқбузарликларни келиб чиқишига қуйидаги омиллар сабаб бўлмоқда.

Биринчидан, кириш имтиҳонлари, яъни тест синовлари эскирган бўлиб, асосан ёдлаш ва хотирада сақлаш қобилиятига асосланган. Бу айниқса, ижтимоий ва табиий фанлар йўналишларида кенг тарқалган. Тест синовлари номзоднинг дунёқариши, мантиқий фикрлаш қобилиятлари, умуман олганда соф билим даражасини белгилаб бера олмайди.

Иккинчидан, тест синовларига талабалардан кўп маълумотларни ёдлаш талаб этилгани уларни ўз билимларига ишонмасликка, имтиҳон адолатли

¹ Коррупцияга қарши курашиш бўйича Республика Идоралараро комиссиясининг йиғилиш баёни, “Олий таълим соҳасида коррупцияга қарши курашиш аҳволи ва қонунийликни таъминлашга доир масалалар” – 2019 йил 18 январь.

бўлмаслиги ҳақида тасаввурлар шаклланишига олиб келмоқда ва бу уларни, ота-оналарни ўқишга киришда ноқонуний йўлларидан фойдаланишга ундамоқда.

Учинчидан, мамлакатимизда кириш имтиҳонлари компьютер технологиялари асосида ўтказилмайди, талаба ўз имтиҳон натижасини маълум муддат ўтгандан сўнг билади. Имтиҳонлар натижаларини текшириш инсон омилига боғлиқлиги, албатта, коррупциявий ҳолатларга сабаб бўлади.

Тўртинчидан, кириш тест синовлари видео тасвирга олинаётган бўлсада, айрим ижодий имтиҳонларни тасвирга олиш, уни сақлаш талаблари умуман мавжуд эмас. Спорт, амалий санъат бўйича имтиҳонлар сифатли видео тасвирга олинмагани сабабли аризаларни тўлиқ ўрганиш имконияти бўлмаяпти.

Бешинчидан, мамлакатимизда олий таълимнинг қамров даражаси паст бўлиб, 2019 йилда бу кўрсаткич 20 фоизни ташкил этмоқда ва рақобат кучлилиги номзодларни барча имкониятлардан фойдаланишга ундамоқда.

Олтинчидан, имтиҳонларни қисқа муддатда жуда кўп номзодлар иштирокида ўтказилиши назорат сифатига салбий таъсир қилиб, коррупциявий ҳуқуқбузарликлар содир этишга имкон яратмоқда.

Еттинчидан, ДТМни назорат қилиш тартиб ва қоидалари аниқ белгиланмагани сабабли ДТМ фаолиятида ҳисобдорлик, очиқлик ва ошкоралик мавжуд эмас.

Ш. Таълим бериш жараёни билан боғлиқ коррупциявий ҳуқуқбузарлик омиллари.

Ўтган 2019 йилда 11 нафар мансабдор шахс таълимни тўлиқ ўзлаштирмаган талабаларга ижобий баҳо қўйиб бериш билан боғлиқ жиноятлар содир этилган¹.

¹ Коррупцияга қарши курашиш бўйича Республика Идоралараро комиссиясининг йиғилиш баёни, “Олий таълим соҳасида коррупцияга қарши курашиш аҳволи ва қонунийликни таъминлашга доир масалалар” – 2019 йил 18 январь.

Масалан, Наманган муҳандислик-қурилиш институтининг ўқув ишлари бўйича проректори “А” ўқитувчи “Б” билан жиноий тил бириктириб, 3 та фандан имтиҳондан ўта олмаган талаба “С”га баҳоларини қўйдириб бериш эвазига 300 АҚШ доллари ва 945 минг сўм олган вақтида ушланган.

Талабаларга таълим бериш жараёнида коррупциявий ҳуқуқбузарликлар содир этилишининг асосий омиллари қуйидагилардан иборат.

Биринчидан, мазкур турдаги ҳуқуқбузарликларнинг сонига қараб, бу турдаги жиноятлар кам деб хулоса қилиш нотўғри бўлади. Зеро, мазкур жиноятларни аниқланиш даражаси жуда паст.

“Ижтимоий фикр” жамоатчилик Маркази томонидан 2018 йилда ўтказилган сўровда 29 фоиз, 2019 йилда ўтказилган сўровномада 35 фоиз иштирокчилар олий таълим тизимида коррупция кенг тарқалганлигини эътироф этган¹.

Иккинчидан, таълим бериш жараёнида талабаларни баҳолаш тизими тўлиқ инсон омилига боғлиқ бўлиб, бу ўқитувчиларда манфаатдорлик ҳолатларини келтириб чиқаради.

Учинчидан, ОТМни зарур моддий ресурслар билан тўлиқ таъминланмаслиги таълим сифатига салбий таъсир қилмоқда ва бу коррупциявий ҳолатларни келиб чиқишига сабаб бўлмоқда.

Олий ўқув юртлари замонавий ҳамда таълим тилидаги дарслик ва ўқув адабиётлари билан етарли даражада таъминланмаган.

Таҳлиллар, ОТМда ўқув режаларидаги фанларнинг 24 фоизи бўйича дарслик, ўқув қўлланма ва услубий кўрсатмалар мавжуд эмаслигини кўрсатмоқда.

ОТМда ўқитилаётган айрим дарслик ва ўқув қўлланмалари маънан эскириб, ҳозирги замон талабларига жавоб бермайди.

¹ Коррупцияга қарши курашиш бўйича Республика Идоралараро комиссиясининг йиғилиш баёни, “Олий таълим соҳасида коррупцияга қарши курашиш аҳволи ва қонунийликни таъминлашга доир масалалар” – 2019 йил 18 январь.

Масалан, Тошкент автомобиль йўллари институтидаги мавжуд 351.417 та ўқув адабиётларининг 59 фоизи 1991 йилга қадар нашрдан чиққан.

Ваҳоланки, Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 10 октябрдаги 816-сонли қарорига биноан ўқув адабиётларини янгилаб бориш учун соҳасига қараб 5 йилдан 10 йилгача муддат белгиланган.

Тўртинчидан, ахборот-коммуникация технологияларини таълим ва имтиҳон жараёнларига жорий этишдаги талаб даражасида эмас.

Мисол учун, ОТМнинг 14 тасида электрон кутубхонадан онлайн фойдаланиш имконияти яратилмаган, 18 тасида барча фанлар бўйича электрон ресурсларни марказга жойлаштириш тўлиқ амалга оширилмаган.

Халқаро тажрибада масофадан ўқитиш тизимидан кенг миқёсда фойдаланилаётган бир пайтда, ОТМда электрон платформа орқали таълим беришга етарли эътибор берилмаяпти.

Айрим олий ўқув юртлирида ҳанузгача компьютер етишмовчилигига барҳам берилмаган бўлиб, жумладан Бухоро давлат университети 60 фоиз талабалари компьютер билан таъминланмаган.

Бешинчидан, таълим сифатининг пастлиги асосий коррупциявий омиллардан бири бўлиб қолмоқда.

Таълим сифатини назорат қилиш инспекцияси томонидан 2019 йилда 22 та ОТМларда таълим сифати бўйича ўтказган текширишидан 13 таси шартли равишда ўтказилган бўлса, 1 таси ўта олмаган¹.

Таълим сифатига айрим профессор-ўқитувчиларнинг билим даражаси ҳам салбий таъсир кўрсатмоқда. Мутахассислар етишмагани сабабли профессор-ўқитувчилар томонидан таянч маълумоти тўғри келмаган фанлардан дарс ўтиш ОТМдаги энг оғриқли масалалардан бўлиб қолмоқда.

Олтинчидан, ОТМ ўқув дастурида номутахассислик фанларини жуда кўплиги коррупциявий омиллардан бири бўлмоқда.

¹ Коррупцияга қарши курашиш бўйича Республика Идоралараро комиссиясининг йиғилиш баёни, “Олий таълим соҳасида коррупцияга қарши курашиш аҳволи ва қонунийликни таъминлашга доир масалалар” – 2019 йил 18 январь.

Талабалар ўзлари қизиқмаган, ўз келажак фаолиятлари учун зарур бўлмаган фанларни ўқимаслиги, бунинг натижасида имтиҳон жараёнида мазкур фанлардан коррупциявий усулларни қўллаб баҳо олишга уринадилар.

Давлат раҳбари томонидан 2020 йил 24 январь куни Олий Мажлисга йўллаган мурожаатномада, олий таълим стандартлари хорижий тажриба асосида такомиллаштирилиши, таълим йўналишлари ва ўқитиладиган фанлар қайта кўриб чиқилиши, мутахассисликка алоқаси бўлмаган фанлар сони 2 баробар қисқартирилишини таъкидлаб ўтилди¹.

IV. Талабалар ўқиш жойини кўчириш, ўқиш йўналишини ўзгартириш ҳамда ўқишга қайта тиклаш билан боғлиқ коррупциявий ҳуқуқбузарлик омиллари.

Талабалар ўқиш жойини кўчириш, ўқиш йўналишини ўзгартириш ҳамда ўқишга қайта тиклаш жараёни коррупциявий ҳуқуқбузарлик содир этилиши кўлами бўйича ўқишга киритиш ва таълим жараёнидаги коррупциядан кейинги ўринда туради.

Мазкур ҳуқуқбузарликларни мавсумий асосда содир этилиб, талабалар учун манфаатдорлик хусусияти юқорилиги сабабли пора миқдори катта бўлади.

Жумладан, Фарғона политехника институтининг ўқув-услубий бошқармаси бошлиғи “А” юқори лавозимда ишловчи танишлари орқали 1-босқич талабаси “Б”нинг ўқишини “қурилиш” йўналишидан “иқтисодиёт”га йўналишига кўчириб бериш эвазига 3 минг АҚШ доллари олган вақтда қўлга олинган.

Шунингдек, 2019 йилда Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университетига ўқишини кўчирган 3 нафар талаба мутахассислиги мос бўлмасида, қонунга зид равишда ўқишга қабул қилинган².

¹ Интернет манзили: <http://uza.uz>.

² Коррупцияга қарши курашиш бўйича Республика Идоралараро комиссиясининг йиғилиш баёни, “Олий таълим соҳасида коррупцияга қарши курашиш аҳволи ва қонунийликни таъминлашга доир масалалар” – 2019 йил 18 январь.

Мазкур жараёнда коррупциявий ҳуқуқбузарликлар содир этилишига сабабчи бўлган омилларни кўриб чиқамиз.

Биринчидан, талабалар ўқиш жойини кўчириш, ўқиш йўналишини ўзгартириш ҳамда ўқишга қайта тиклаш жараёнларининг очик ва ошкора ўтказилмаётгани.

Иккинчидан, Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 20 июнда қабул қилинган “Олий таълим муассасаларига ўқишга қабул қилиш, талабаларни кўчириш, қайта тиклаш ва ўқишдан четлаштириш тартиби тўғрисидаги низомларни тасдиқлаш ҳақида”ги 393-сонли қарорида жараён тартиби аниқ кўрсатилмаган.

Жумладан, мазкур Низомнинг 4-бандида, олий таълимнинг турдош таълим йўналишлари рўйхати Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги томонидан ишлаб чиқилиши ва таълим муассасаларига ўқишга қабул қилиш бўйича Давлат комиссияси томонидан тасдиқланиши белгиланган. Турдош таълим йўналишини қарорда аниқ кўрсатилмасдан ҳаволанки нормага йўналтирилиши коррупциявий омиллардан бири бўлмоқда.

Олий таълим соҳасида коррупциявий ҳуқуқбузарликларни содир этилишига сабабчи бўлган омилларни турли асосларга кўра таснифлаш мумкин.

Хусусан, мазкур омилларни хусусиятлари умумийлигига кўра: **иқтисодий, ижтимоий, сиёсий ва маънаний** омилларга бўлиш мумкин. Ҳар бир омилларни амалий мисоллар ёрдамида кўриб чиқиш уларнинг туб моҳиятини англашга ёрдам беради.

Иқтисодий омиллар ҳар доим муҳим аҳамиятга эга бўлиб, таълим соҳаси ҳам бундан мустасно эмас. Хусусан, ойлик маошни кўтариш, ОТМни зарур моддий-техник ашёлар билан таъминлаш, янги бинолар қуриш ёки мавжудларини реконструкция қилиш фаолияти иқтисодий омиллар билан боғлиқ.

Сиёсий омиллар соҳадаги коррупцияга қарши курашиш амалдаги ҳукуматнинг асосий мақсад ва вазифалари билан боғлиқ бўлади. Агар

ҳукумат томонидан олий таълим соҳасини “коррупциядан ҳоли” соҳага айлантириш мақсади билан кенг кўламли ислоҳотлар амалга ошириш чоралари кўрилмаганда эди, бу борада ижобий натижаларга эришиш деярли имконсиз бўларди. Шунингдек, давлатда ўрнатилган сиёсий тартиб хусусияти ҳам коррупциявий ҳолатларни келиб чиқишига сабаб бўлиши мумкин. Масалан, халқаро тарихий тажриба демократик бошқарув тартиби коррупцияни камайишига, авторитар ва анархия бошқарув тартиби эса унинг кенг тарқалишига хизмат қилган.

Ижтимоий қўллаб-қувватлаш барча соҳаларда бўлгани каби олий таълим соҳасида ҳам мавжуд. ОТМга киришда ижтимоий қўллаб-қувватлаш мақсадида 10 та тоифа бўйича имтиёзлар берилган бўлиб¹, булар бир тарафдан ижобий қўллаб-қувватлаш бўлса, иккинчи тарафдан ушбу имтиёзларга эга бўлиш жараёнига коррупция аралашishi мумкин.

Маънавий омиллар коррупцияга қарши курашишда муҳим аҳамиятга эга, чунки аҳолида коррупцияга қарши мурасасиз муносабат шакллантириш самарали чоралардан бири ҳисобланади. Президентимизнинг 2020 йил 24 январь куни Олий Мажлисга йўллаган мурожаатномасида, коррупцияга қарши курашишда аҳолининг барча қатламлари, энг яхши мутахассислар жалб қилинмас экан, жамиятимизнинг барча аъзолари, таъбир жоиз бўлса, “ҳалоллик вакцинаси” билан эмланмас экан, ўз олдимизга қўйган юксак марраларга эриша олмаймиз. Биз коррупциянинг оқибатлари билан курашишдан унинг барвақт олдини олишга ўтишимиз керак, деб таъкидлаб ўтдилар².

III БОБ. ОЛИЙ ТАЪЛИМ СОҲАСИДА КОРРУПЦИЯВИЙ ХАВФ- ХАТАРЛАРНИ БАРТАРАФ ЭТИШ МАСАЛАЛАРИ

§ 3.1. Олий таълим соҳасида коррупцияга қарши курашишда Украина ва Грузия тажрибаси

¹ Қонун ҳужжатлари маълумотлар миллий базаси 09/19/1046/4242-сон.

² Интернет манзили: <http://uza.uz>.

Маълум соҳада ислохотларни амалга оширишда хорижий давлатлар тажрибасини ўрганиш фойдадан ҳоли бўлмайди. Шунинг учун, Украина ва Грузиянинг олий таълим соҳасидаги коррупцияга қарши курашиш билан боғлиқ ижобий тажрибаларини кўриб чиқамиз.

Украина. Украина Республикаси Конституциясининг 53-моддасида, ҳукумат мактабгача, умумий ўрта, касбий ва олий таълим олиш учун давлат ва хусусий муассасаларга эркин киришни кафолатлаши белгиланган. Украина собиқ Президенти Виктор Ющенко давлат университетларида коррупцияни тўхтатишга, ректор ва профессорларни кириш имтиҳонларида порахўрлик ва кранизм ҳолатларига йўл қўймасликка чақириб, мавжуд вазиятни шармандалик сифатида баҳолаган¹.

Украинада 1995-2012 йиллар эски Совет олий таълим тизимидан чиқиш ва янги тизимни яратиш даври ҳисобланади. Фуқаролар урушидан сўнг давлатда катта ва шиддатли ислохотлар амалга оширилган бўлиб, уларнинг кўпчилиги олий таълим тизими билан боғлиқ.

ОТМга мустақиллик бериш соҳадаги асосий ислохотлардан бири бўлди. Бирок, университетларга мустақиллик бериш Совет иттифоқи таркибида бўлган Украина учун янги ҳодиса бўлгани сабабли ривожланган давлатлар амалиётини жорий этиш жуда секин амалга оширилди. Украина 1999 йил 19 июнда қабул қилинган Болония Декларациясига 2005 йилда Берген Декларациясини имзолаш орқали қўшилди. Академик доира вакиллари ва талабаларни инглиз тилини билмаслиги ОТМда коррупцияни мавжуд бўлишининг асосий сабабларидан бири бўлди. Зеро, улар инглиз тилидаги ривожланган давлатларнинг коррупцияга қарши кураши бўйича ижобий тажрибалари билан танишиш имкониятидан маҳрум эди².

¹ Williams B, “Ukraine chief assails corrupt admissions” The Chronicle of Higher Education, 8 July, 2005, p – 33.

² Osipian A, “University autonomy in Ukraine: Higher education corruption and the state”, Communist and Post-Communist Studies journal homepage: 28 June 2017, p – 236.

Таълим вазири Сергей Квитнинг фикрича, Украина олий таълими ва меҳнат бозори ўртасидаги боғлиқлик мавжуд эмас, чунки талабалар давлат учун зарур бўлмаган касбларга ўқимоқда. Мамлакатда табиий, технология ва муҳандислик йўналишидаги мутахассисларга эҳтиёж бўлган вақтда кўпчилик талабалар иқтисод ва юристлик соҳаларини танлашмоқда¹.

Украинада 2014 йил 1 июлда “Олий таълим тўғрисида”ги Қонунни қабул қилиниб, олий таълим соҳасида давлат сиёсатининг асосий принципларини белгилади.

Таълим ва фан вазирлиги мамлакатда олий таълим бўйича етакчи ижро органи бўлиб, асосий вазифаси олий таълим соҳасида миллий стратегия ва дастурларни белгилаш ҳамда ижро этиш ҳисобланади.

Олий таълим сифатини таъминлаш Миллий агентлиги соҳада таълим сифатини таъминловчи доимий вакиллик органи бўлиб, ҳар йили таълим сифати бўйича ҳисобот тайёрлайди ва қонунчиликка таклифлар беради. Мазкур агентлик 23 нафар ходимдан иборат бўлиб, Вазирлар Маҳкамаси томонидан ўтказиладиган танлов асосида шакллантирилади. Агентликни ташкил этилиши Болония Декларацияси тавсияларига мувофиқ эмас, лекин коррупциявий ҳолатларни инобатга олган ҳолда Украина ўзига ҳос ислоҳот йўлини танлади, яъни таълим стандартларини Болония тавсияларига мослаштириш билан бирга ўзгаришлар даврида назорат функциясидан ҳам фойдаланди.

Олий таълим сифатини баҳолаш мустақил нодавлат ташкилотлар томонидан ҳам амалга ошириши мумкин бўлиб, бу ташкилотлар Агентлик томонидан аккредитациядан ўтказилади. Нодавлат ташкилотлар хизматидан фойдаланиш ОТМ учун ихтиёрий бўлиб, ташкилот ОТМ текширгани ҳақида сертификат беради².

“Олий таълим тўғрисида”ги Қонун билан ОТМни аккредитациядан ўтказишнинг янги тартиби белгиланди. Ўтган 2010-2015 йилларда 154 та

¹ British Council Higher Education in Ukraine: Briefing Paper, 2015, p – 6.

² Sofiya Nikolaeva, “Ehe Bologna process in Ukraine: the decade anniversary” General and Professional Education 2015 p – 66-74.

ОТМ ёпилган бўлса, шулардан 46 таси 2010-2013 йилларда, 108 таси 2014-2015 йилларда ёпилган ва ушбу рақамлар ҳам янги аккредитация тартиби қатъий эканлигини кўрсатмоқда.

Шунингдек, 2016 йилда Украина Қабул Маркази ташкил этилиб, унинг асосий вазифаси хорижий талабалар ва хорижда ўқимоқчи бўлган талабаларга кўмаклашиш ҳисобланади. Марказ хусусий ташкилот бўлиб, мамлакат миқёсида 16 филиаллари мавжуд. Марказ 2016 йил 14 майда ташкил этилган бўлсада, бир ой ичида унга 1500 та аризалар келиб тушган. Украина тажрибасига таянган ҳолда Россия, Грузия, Польша ва Қозоғистон давлатлари ҳам мазкур турдаги марказларни ташкил қилди¹.

Олий таълим соҳасида Ягона электрон маълумотлар базаси яратилиб, мазкур базада ОТМ рўйхати, олий таълим бўйича ҳужжатлар, баҳолаш сертификатлари рўйхати ва талабалар рўйхати ва бошқа маълумотлар мавжуд. Электрон база Таълим ва фан вазирлиги томонидан юритилиб, маълумотларни олиш барча учун очиқ ва текин. Таъкидлаш керакки, Марказ фойдаланувчиларга фақат маълумотларни олиш ва ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш борасида хизмат кўрсатади, лекин ариза ва шикоятларни кўриб чиқмайди.

“Олий таълим тўғрисида”ги Қонунда олий таълим даражалари белгилаб қўйилган бўлиб, улар қуйидагилар:

- бошланғич даража (кичик бакалавр);
- биринчи ёки бакалавр даражаси (бакалавр);
- иккинчи ёки магистратура даражаси (магистр);
- учинчи ёки ўқув-илмий ёҳуд ўқув-ижодий (фалсафа доктори);
- тўртинчи ёки илмий даража (фан доктори).

ОТМ ташкилий ҳуқуқий шаклига кўра: бюджет муассасалари, нотижорат муассасалар, фойда олишга йўналтирилган муассасалари; тузилиши кўра: университет, академия (институт) ва коллеж каби турларга бўлинади.

¹ <https://en.wikipedia.org>.

Давлат ОТМлари қонун асосида, хусусий ОТМлари низоми асосида ўз ташкилий тузилишини эркин белгилайди. ОТМнинг ташкилий тузилиши Илмий Кенгаш қарори билан тузилиб, факультет, кафедра ва кутубхона каби бўлимлардан иборат бўлади¹.

ОТМга мустақиллик, академик ва кунлик фаолиятларини бошқариш ҳуқуқи берилди. Раҳбар таълим, тадқиқот, инновация, молиявий фаолият бўйича ОТМга ҳисобдор бўлиб, у беш йил муддатга академик ва бошқа ходимлар, талабалар вакиллари томонидан сайланади.

ОТМда Илмий Кенгаш, Кузатув Кенгаши, ишчи ва маслаҳатчи тузилмалар, Бош Ассамблея каби демократик ва жамоавий бошқарув тузилмалари ташкил этилган ва талабалар ОТМ бошқарувида иштирок этади.

Украинада 2015-2016 йиллар давомида 288 та ОТМ мавжуд бўлиб, уларни 196 давлат, 12 таси маҳаллий ва 80 таси хусусий таълим муассасалари ҳисобланади. Мазкур муассасаларда 1.375.160 нафар талабалар ўқишга қабул қилинган бўлиб, уларнинг 68 фоизи кундузги таълимда ўқиса, 49 фоизи бюджет асосида таълим олади.

ОТМга тўртда турдаги босқичлар учун қабул жараёнлари бўлиб, булар бошланғич бакалаврият (2-3 йил), бакалаврият (3-4 йил), магистратура (1.5-2 йил), докторантура (4 йил) босқичлари ҳисобланади.

“Олий таълим тўғрисида”ги Қонунга асосан 2016 йилдан бошланғич бакаврият ва бакалаврият босқичларига кириш учун 5 турдаги мезонлар асосида номзодлар қабул қилинган:

- 1) ўрта мактабни тугатиш Сертификат баҳолари бўйича;
- 2) Ташқи Мустақил Тест натижалари бўйича;
- 3) спорт ва санъат ва бошқа соҳалардаги қобилият бўйича;
- 4) илмий танловлар ғолиблари (олимпиада);

¹ “Law of Ukraine on higher education” July 1, 2014, <http://search.ligazakon.ua>

5) имтиёзли кириш ҳуқуқига эга тоифа¹.

Юқоридаги 1 ва 2-талабалар ўқишга имтиёзли киришга рухсат берилган номзодлардан ташқари барча учун мажбурий ҳисобланади. Спорт, санъат, архитектура ва бошқа соҳаларда алоҳида қобилиятга эга номзодлар қўшимча тестлар орқали танлаб олинса, илмий олимпиада ғолиблари ОТМга 4-талаб бўйича қабул қилинади. Ҳарбий ходимлар, имконияти чекланганлар, Миллий олимпия терма жамоаси аъзолари ва бошқа имтиёзли қабул қилинадиган номзодлар тоифаси университет томонидан белгиланиб, уларнинг сони кўпи билан қабул қилиниши лозим бўлган талабаларнинг 5 фоизидан ошмаслиги керак.

Украинада олий таълим олишни ҳоҳловчилар сони бошқа давлатларга нисбатан кўп бўлгани ҳолда бу кўрсаткич 79 фоизни такшил этса, Польшада 72, Франция ва Германияда 60 фоизни, Буюк Британияда 57 фоизни ташкил этади. Шунингдек, ижтимоий сўровда атига 8 фоиз мактаб битувчиларининг ота-оналари уларни олий таълим олмаслигини билдирган. Давлат гранти учун жиддий рақобат мавжуд, чунки давлат талаба учун ўртача 6000-12000 гривна ўқиш пули ва 800 гривна ойлик стипендия тўлайди. Давлат гранти бакалавр босқичида 9,2 фоизни, магистратура босқичида 14,7 фоизни ташкил қилиб, машҳур университетларга кириш учун жиддий кураш бўлади.

Ўтган 2008 йилда ҳар учтадан битта талаба ОТМга пора асосида кирган ва ўртача 2000 нафар номзодлар тест саволларини олдиндан сотиб олиш йўлидан фойдалангани сабабли ҳукумат ўқишга киришда коррупцияни олдини олиш учун кириш имтиҳонларини марказлаштирди. Олий таълим сифатини таъминлаш Миллий агентлиги томонидан 2016 йилда 267.172 мактаб битирувчиларидан 12 та фан бўйича 1100 та ҳудудий ва маҳаллий марказларда тест олинган. Тест топширган 2086 нафар номзодлар иштирокида ўтказилган сўровда атига 6 фоиз номзодларгина имтиҳонга ишонмаслигини билдирган.

¹ OECD Reviews of Integrity in Education: Ukraine 2017. <https://read.oecd-ilibrary.org>.

Ўқишга кирмоқчи бўлган номзод ўз хоҳишига асосан кирмоқчи бўлган ОТМни тартиб билан кўрсатиши керак. Агар у биринчи ОТМга кира олмаса кейинги ўриндаги ОТМга кириши мумкин бўлади¹.

Бироқ, ОТМга имтиёзли асосда ўқишга кириш билан боғлиқ коррупциявий ҳолатлар кузатилган. Хусусан, миллий олимпиада терма жамоаси аъзолари ва олимпиада чемпионлари спорт ва жисмоний тартибия йўналишлари бўйича имтиҳонсиз, Чернобль жабрланучилари, уруш қатнашчилари фақат оғзаки суҳбат асосида, чин етимлар имтиёзли баллар асосида ўқишга кириши мумкин бўлиб, улар ушбу имтиёзлардан сохта ҳужжатлар тайёрлаш ёки имтиёз берувчи ҳолатларни сунъий юзага келтириш орқали фойдаланишга уринишган.

ОТМга ўқишга кириш имтиҳонларига алоҳида тўхталиб ўтиш лозим бўлади, чунки мазкур масала МДХ давлатлари олий таълимнинг энг оғриқли босқичи ҳисобланади. Украина кириш имтиҳонлари билан боғлиқ ислохотларни коррупциявий ҳуқуқбузарликларни келиб чиқишига ҳамоҳанг тарзда ўзгартириб борди².

Биринчидан, “Олий таълим тўғрисида”ги Қонунга 2015 йлда ўзгартириш киритилиб, эндиликда ОТМ тест натижаларидан ташқари балл бериладиган бошқа имтиёзли асосларни ва қабул қоидаларини ўз сайтида эълон қилиши белгиланди. Бу адолат ва холисликни қафолатламаган бўлсада, лекин номзодларга имкониятларини олдиндан баҳолаш имконини берди.

Иккинчидан, “Олий таълим тўғрисида”ги Қонунга ўзгариш киритилиб, ОТМга киришнинг аниқ тартиблари белгиланди. Таълим ва фан вазирлиги 2015 йил 22 декабрда “Махсус тартиб”ни қабул қилиб, имтиёзли ҳолатлар учун ОТМ томонидан бериладиган балларни максимал қатъий миқдорларини белгилади. Хусусан, 3 ёки 4 та махсус фан бўйича имтиҳон натижалари умумий баллининг камида 85 фоизини, ҳар бир фан бўйича

¹ OECD Reviews of Integrity in Education: Ukraine 2017. <https://read.oecd-ilibrary.org>.

² OECD Reviews of Integrity in Education: Ukraine 2017. <https://read.oecd-ilibrary.org>.

бериладиган баллар умумий баллни энг камида 20 фоизини ташкил этиши, миллий даражадаги спорт ва санъат йўналишлари бўйича ғолиб бўлган номзодларга бериладиган баллар умумий баллнинг 25-50 фоизи оралиғида бўлиш кераклиги, улардан иккита фан бўйича олинадиган имтиҳон баллари умумий баллнинг 20 фоизидан кам бўлмаслиги, ўрта мактабни тугатиш Сертификат баҳолари бўйича бериладиган баллар умумий баллнинг 10 фоизидан кўп бўлмаслиги, фан бўйича мусобақа ғолибларига бериладиган баллар умумий баллнинг 5 фоизидан ортиқ бўлмаслиги белгиланди.

Учинчидан, 2016 йилдан номзодларга давлат грантларини қидириб танлаш имконияти яратилиб, эндиликда номзод тартиб асосида имтиҳон фанлари мос келувчи 15 та ОТМга ҳужжат топшириши мумкин. Бу тартиб талабаларга давлат грантида ўқиш учун қўшимча имконият яратиш билан бирга давлатга меҳнат бозори талабларини таъминлайди.

Кириш имтиҳони босқичидаги коррупцияни марказлашган тест тизимини яратиш орқали камайтиришга эришилди. Ташқи мустақил тест тизими 2015 йилда ташкил этилиб, имтиҳон 12 та мактаб ўқув дастури фанларидан ёзма шаклда олинадиган имтиҳон ҳисобланади. Тестлар олий таълим сифатини таъминлаш Миллий агентли томонидан яратилиб, саволлар миллий ўқув дастуридаги фанлар доирасида, олий таълим учун муҳим бўлган жихатларни инобатга олган ҳолда тузилади ва халқаро ижобий тажрибалар асосида такомиллаштирилади.

Ўтказилган сўровномада талабалар ва ота-оналарнинг 65 фоизи тест тизимни ташкил этишни мақуллаган бўлса, 58 фоизи тизим коррупцияни камайтиришини таъкидлаган.

Агентлик тестларни ўтказишга масъул бўлиб, тест саволлари кучли назорат остида чиқарилади ва муҳрланади. Номзодлар интернет орқали рўйхатдан ўтгандан сўнг агентлик уларга имтиҳон жойи ва вақти ҳақида ёзма хабар, махсус код ёзилган имтиҳонга кириш рухсатномасини жўнатади. Имтиҳон алоҳида ҳонада 15 нафар номзодлар иштирокида,

2 нафар фан бўйича номутахассис ходимлар томонидан назорат қилинади. Тест саволлари имтиҳондан 2 соат аввал кузатувчилар томонидан муҳрлаган ҳолда берилади ва тест талабалар қарори билан улардан бири томонидан барчанинг иштирокида очилади. Талабалар ноқонуний усуллар фойдаланган тақдирда имтиҳондан четлатилади. Имтиҳондан сўнг тестлар йиғилади ва текшириш учун жўнатилади. Имтиҳон натижалари агентлик сайтида эълон қилинади¹.

Магистратурага кириш учун ташқи имтиҳон топширилмайди ва қабул қоидалари ОТМ томонидан белгиланади. Номзодлар инглиз тили ва танлаган йўналишлари бўйича махсус фандан тест топширади. Магистратура имтиҳонлари марказлашмагани сабабли коррупциявий ҳолатларга кенг йўл очади. Айрим ОТМда магистратура босқичи учун кириш имтиҳонлари мавжуд эмас, номзодлар бакалавр босқичининг ўртача бҳолари асосида қабул қилинади. Коррупциявий ҳолатларни инобатга олиб, соғлиқни сақлаш, фарматцефтика ва ветеренария соҳалари бўйича олий таълим сифатини таъминлаш Миллий агентли томонидан ўтказиладиган ташқи тест натижаларига асосан магистратура босқичига қабул қилиш белгиланди².

Бироқ, номзодлар магистратурага кириш имтиҳони талаблари очиқ эълон қилинмаслиги, шунинг учун, ОТМ мансабдорлари магистратурани дўстларига совға, сиёсий ҳомийларга пора сифатида берилишини таъкидлаган.

“Олий таълим тўғрисида”ги Қонунда ОТМ талабаларни ётоқхона билан таъминлаши кафолатланган бўлсада, лекин улар 40 фоиз талабани ётоқхона билан таъминлаш имкониятига эга. Талабаларни ётоқхона билан таъминлаш умумий тартибга солинмагани ва якка шахслар томонидан бошқарилиши коррупциявий ҳолатларга сабаб бўлган. Ижтимоий сўровномада 6.4 фоиз талабалар пора эвазига ётоқхона олишларини

¹ OECD Reviews of Integrity in Education: Ukraine 2017. <https://read.oecd-ilibrary.org>.

² OECD Reviews of Integrity in Education: Ukraine 2017. <https://read.oecd-ilibrary.org>.

билдирган. Ётоқхона билан боғлиқ коррупциянинг асосий сабаби жой етишмовчилиги ҳисобланади.

Грузия. Сўнги йилларда Грузия Республикаси олий таълим соҳасида коррупцияга қарши курашиш борасида ижобий ислоҳотларни амалга оширишга эришди. Марказлашган бошқарувдан қочиш ва бозор муносабатларига ўтиш олий таълим ривожланишининг асоси бўлди.

Коррупция таълимнинг учта энг муҳим мақсадига тўсқинлик қилади: таълим олиш имконияти, тенглиги ва сифатига¹. Грузия олий таълим соҳасида ислоҳотларни амалга оширишда айнан шу учта салбий оқибатларни олдини олишга таянди: 1) олий таълимга адолатли йўл билан эришишни таъминлаш учун Ягона Миллий кириш имтиҳон тизимини ташкил этди ва аҳолининг ижтимоий ҳимояга муҳтож қатламига алоҳида давлат грантлари ажратди; 2) таълим сифатини юқори даражада сақлаш учун ОТМни аккредитациядан ўтказишни қатъий тартибини белгилади; 3) таълим олишда тенгликка ва самарадорликка эриш учун академик ва маъмурий ходимларни қайта шакллантириш масаласини кўриб чиқди².

Эркин ахборотлар ривожланиш институти томонидан (Institute Development of Freedom Information) Грузия ижро органлари очиқлиги ўрганилганда, унда Таълим ва фан вазирлиги энг ёпиқ вазирликлар рўйхатида учинчи ўринни эгаллаган. Бунинг сабаби, институт 10 ОТМга имтиёзлар, иш ҳақи қўшимчалари, талабалик мақомидан маҳрум бўлганлар сони ҳақида оддий маълумотларни сўраб йўллаган 190 та мурожаат хатларига рад жавоб олган. Ҳукумат ошкоралик масаласидаги танқидий фикрларни тўғри баҳолаб, фаолиятни очиқ ва ошкоралигини таъминлашга алоҳида эътибор қаратди.

Грузияда 2004 йилдан ОТМни талабалар сонига мувофиқ равишда молиялаштиришни бошлади, 2006 йилдан 100 фоизли грантлардан

¹ Orkodashvili M. “Corruption, Collusion, and Nepotism in Higher Education and the Labor Market in Georgia”, European Education, 2011, p – 32-53.

² Orkodashvili M. “Corruption in Higher Education: causes, consequences, reforms. The case of Georgia”, 2009, p – 31, Electronic copy available at: <http://ssrn.com/abstract>.

ташқари 30, 50, 70 фоизли грантлар жорий этилди, 2009 йилдан магистратура босқичи учун ҳам грантлар ажратди, 2009 йилда давлат ва хусусий ОТМларида алоҳида ректорлари кенгаши ташкил этди. Мамлакат 2014 йилда олий таълим сифатини таъминлаш бўйича Европа ассоциациясига аъзо бўлди.

Давлат меҳнат бозори талабига асосан зарур мутахассислар талаб этиладиган соҳаларни молиялаштирди. Масалан, 2013 йилда қишлоқ хўжалиги, табиий фанлар, муҳандислик ва қурилиш соҳалари бўйича тўлиқ грантлар жорий этди.

Ҳукумат талабаларга уларни ижтимоий ҳолатидан (етимлар, уруш жабраланувчилари) келиб чиққан ҳолда стипендиялар ажратади. “Олий таълим тўғрисида”ги қонунга кўра, 6-10 фоиз стипендиялар ижтимоий ҳимояга муҳтож талабалар учун ажратилиши керак.

Олий таълим тизимида коррупцияга қарши кескин кураш олиб борилиб, 2004-2013 йиллар давомида 8 нафар олий таълим вазири, 5 нафар Таълим Сифатини Ошириш Маркази директори вазифасидан озод қилинди¹.

ОТМга кириш имтиҳонлари коррупциявий ҳуқуқбузарликлар келиб чиқиши мумкин бўлган муҳим босқич ҳисобланади. Шунинг учун, Грузия ушбу босқичга алоҳида эътибор бериб, 2005 йилда ягона миллий кириш имтиҳони тизимини ташкил қилди². Transparency International ташкилоти томонидан Грузияда имтиҳонда қатнашаётган 973 нафар талаба, 764 нафар уларнинг ота-оналари, 340 нафар бошқарувчилар иштирокида ижтимоий сўров ўтказганда, 80 фоиз талабалар, 79 фоиз ота-оналар, 96 фоиз бошқарувчилар янги имтиҳон тизимига ишонч билдирган³.

¹ Muriel Poisson and Jacques Hallak, “Corruption risk assessment of the Georgian higher education sector”, International institute for Educational Planning 7–9 rue Eugene Delacroix, 75116 Paris, France, UNESCO 2018.

² Orkodashvili M. “Corruption in Higher Education: Causes, consequences, reforms. The case of Georgia” 2009, Electronic copy available at: <http://ssrn.com/abstract>.

³ Orkodashvili M. “From equity of access to international quality standards for curbing corruption in secondary and higher education and closing achievement gaps in post-soviet

Мазкур тизим орқали ОТМдан коррупциявий ҳуқуқбузарлик содир этилиши мумкин бўлган муҳим кириш имтиҳони босқичи ишончли давлат маркази ваколатига ўтказилди.

Мамлакатда 2004 йил 21 декабрда “Олий таълим тўғрисида”ги, 2010 йил 21 июнда “Таълимни ривожлантириш тўғрисида”ги Қонунлар қабул қилинган бўлиб, мазкур қонунларда соҳа билан боғлиқ барча муносабатлар тўлиқ тартибга солинган.

“Олий таълим тўғрисида”ги Қонунда соҳага оид барча муносабат тўлиқ камраб олинган ва ҳар бир давлат органининг ваколати ҳамда вазифалари аниқ кўрсатиб ўтилган.

Хусусан, Грузия парламенти олий таълим тизимида асосий давлат сиёсати ва бошқарувини белгилайди, соҳага доир норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни қабул қилади, Таълим ва фан вазирлиги ҳисоботларини эшитади. Вазирлар Маҳкамаси, Таълим ва фан вазирлиги олий таълим соҳасида ижро функциясини амалга оширади. Таълим сифатини таъминловчи Таълим Сифатини Ошириш Маркази, кириш имтиҳонларига масъул Баҳолаш ва Имтиҳон Миллий Маркази, илмий тадқиқот фаолиятига йўналтирилган Руставели Миллий Олимлар Жамияти каби махсус давлат органлари мавжуд.

Мамлакатда олий таълим соҳасида коррупцияга қарши курашишда ОТМга катта мустақиллик ва эркинлик бериш, уларда мукамал бошқарув тизимини шакллантириш энг самарали ёндашув бўлди.

ОТМлари бошқарув тузилмаларига: Илмий Кенгаш, Сенат, Ректор, Молия бўлими бошлиғи, Таълим сифатини таъминлаш хизмати; факультет тузилмаларига: факультет Илмий кенгаши, декан, факультет Таълим сифатини таъминлаш хизмати киради.

Сенат – ОТМ олий вакиллик органи ҳисобланиб, талаба ва илмий ходимлардан яширин, тенг, тўғридан-тўғри овоз бериш билан йўли ўқув даврига мувофиқ муддатга сайланади.

Сенат аъзолари ОТМнинг барча манфаатдор иштирокчиларини тўлиқ камраб олади. Қизиғи шундаки, сенаторларнинг учдан бири талабалар (бакалавр, магистр, докторант) орасидан сайланади. Манфаатлар тўқнашувини олдини олиш учун бошқарув вазифасини бажарувчи ходимларни Сенатор сифатида сайланиши чекланган. Сенат мажлислари ва сессияларини ўтказиш ОТМ низомида белгиланиб, Сенат муддатига сайланган Спикер бошчилигида ўтказади.

Сенатнинг ОТМдаги муҳимлик даражаси унга берилган ваколатлар билан белгиланади. “Олий таълим тўғрисида”ги Қонунда Сенатнинг бир қатор ваколатлари келтирилган бўлиб, ОТМ бюджет лойиҳасини, Илмий Кенгаш таркиби ва Молия бўлими номзодларини, ходимларни рағбатлантириш тартиби, муддатлари ва иш ҳақи миқдорини, Таълим сифатини таъминлаш хизмати бошлиғини тасдиқлаш каби ваколатларни мисол сифатида келтириш мумкин.

Илмий кенгаш – ОТМда илмий фаолиятни амалга оширувчи вакиллик органи ҳисобланиб, у илмий ходимлар, факультет аъзолари ва талабаларнинг ўзини-ўзи бошқариш органи вакиллари томонидан ўқиш муддати даврига сайланади. Илмий Кенгашда ҳар бир факультетдан тенг вакил бўлиб, аъзолар сони ОТМ низомида белгиланади. Таъкидлаш лозимки, фақатгина профессор даражасига эга ходимлар Илмий Кенгашга аъзо сифатида сайлана олади. Аъзолар ўртасида муносабатлар чуқурлашиб кетишини олдини олиш мақсадида Илмий Кенгашнинг учдан бир қисм аъзолари унинг ваколат муддати ярмида янгиланади¹.

Илмий Кенгаш раис, яъни ректорни сайлаш, ўқув йили бошида имтиҳон асосида қабул қилинадиган талабалар сонини белгилаш ва бошқа бир қатор ваколатларга эга.

¹ Georgia “Law of Georgia on higher education” December 21, 2004, <http://www.mes.gov.ge>

Ректор ОТМ раҳбари бўлиш билан бир вақтда Илмий Кенгаш раиси ҳисобланиб, таълим ва тадқиқот бўйича маҳаллий ҳамда халқаро шартномалар тузиши мумкин. Таълим муассасаси ректори Илмий Кенгаш томонидан низомда белгиланган, лекин Илмий Кенгаш муддатидан кўп бўлмаган муддатга сайланади. Ректор сифатида фақат профессор мақомига эга ходимлар сайланиши мумкин.

Ректор лавозимига номзодларни очиқ танлов асосида танланиши, Илмий Кенгаш томонидан сайланиши ва вазифасидан озод қилиниши муносиб номзодларни коррупциявий кўллаб-қувватлашларсиз лавозимга тайинланиши таъминлайди. Шахс бир ОТМда икки мартадан ортиқ ректор бўла олмайди. Илмий Кенгаш ҳар бир номзоднинг ҳаракатлар режасини сайловдан олдин баҳолайди.

ОТМнинг молиявий масалалари коррупциявий хавф-хатарларнинг асосий ўчоқларидан бири ҳисобланади. Грузия бу масалада оқилона йўл тутиб, ректор, декан ва бошқа мансабдорларни молиявий масалалардаги ваколатларини чеклаган ҳамда ушбу масалага масъул алоҳида жавобгар тузилмани ташкил қилган¹.

Молия бўлими бошлиғи ОТМда молиявий масалалар бўйича биринчи даражали бошқарувчи ҳисобланиб, у Илмий Кенгаш таклифи билан Сенат томонидан тайинланади. Шахсни узоқ вақт бир мансаб лавозимда ишлаши коррупциявий ҳуқуқбузарликларга сабаб бўлиши мумкин. Шунинг учун, Молия бўлими бошлиғининг ваколат муддати 4 йилдан кўп бўлмайди ва шахс мазкур лавозимга бир ОТМда кўпи билан икки марта тайинланиши мумкин. Молия бўлими бошлиғи Илмий Кенгаш ва Сенатга ҳисобдор бўлиб, Сенат йиллик ҳисобот ва бюджетни рад этганда ёки унинг асосли қарори билан у вазифасидан муддатидан олдин озод қилинади.

ОТМ фаолиятида бюджет маблағларини сарфланиши алоҳида муҳим соҳа ҳисобланиб, бюджет Молия бўлими томонидан факультетлар ва бошқа алоқадор тузилмалар билан биргаликда тузилади ва Илмий кенгаш

¹ Georgia “Law of Georgia on higher education” December 21, 2004, <http://www.mes.gov.ge>

розилиги билан тасдиқлаш учун Сенатга тақдим этилади. Сенат бюджет лойиҳасини тасдиқлаши ёки важлар билан рад этиши мумкин. Бу вазиятда Молия бўлими Илмий Кенгаш билан биргаликда келтирилган важларни асослаган ҳолда лойиҳани Сенатга такроран тақдим этади. Сенат бюджет лойиҳасини иккинчи бор рад этган тақдирда Молия бўлими бошлиғи вазифасидан озод қилинади ва бюджет янги Молия бўлими бошлиғи томонидан ишлаб чиқилади.

ОТМнинг Таълим сифатини таъминлаш хизмати бошлиғи Илмий Кенгаш таклифи билан Сенат томонидан тасдиқланади. Ушбу хизмат вакиллари ОТМнинг ҳар бир факультетида ҳам мавжуд.

ОТМда факультетлар бошланғич боғин бўлиб, унинг асосий вазифаси талабаларни ўқитиш ва тадқиқот фаолиятини олиб бориш ҳисобланади.

Факультет кенгаши вакиллик тузилмаси бўлиб, у факультетнинг барча ходимлари ва талабаларнинг ўзини-ўзи бошқариш органи аъзоларидан сайлов йўли билан шакллантирилади. Факультет кенгашига сайланадиган талабалар сони низомда кўрсатилган бўлади, лекин умумий аъзоларнинг тўртдан бир қисмидан кам бўлмаслиги керак.

Факультет декани Факультет кенгаши томонидан муассаса низомида кўрсатилган, лекин 4 йилдан кўп бўлмаган муддатга сайланади. Бир шахс икки мартадан ортиқ декан лавозимига сайлана олмайди. Декан лавозимига сайланадиган номзод докторлик илмий даражасига эга бўлиши лозим. Деканнинг иккита ўринбосари мавжуд, улардан бири таълим жараёнига, иккинчиси тадқиқот маласига масъул ҳисобланади¹.

Факультетларнинг ҳар бирида алоҳида Сифатни таъминлаш хизмати мавжуд бўлиб, асосий вазифаси таълим сифатини ривожлантириш ва ходимлар малака даражасини ошириш ҳисобланади. Факультет таълим сифатини таъминлаш хизмати бошлиғи Факультет кенгаши томонидан тайинланади. Ҳар қандай академик даражага эга ходим факультет таълим сифатини таъминлаш хизмати бошлиғи бўлиши мумкин.

¹ Georgia “Law of Georgia on higher education” December 21, 2004, <http://www.mes.gov.ge>

Меҳнат муносабатларини коррупциявий хавф-хатарлардан ҳоли тарзда ишлаб чиқилиши барча соҳаларда бўлгани каби олий таълим соҳасида муҳим аҳамиятга эга. Ишга олиш очиклик, тенглик ва адолат принциплари асосида танлов йўли билан амалга оширилади.

ОТМда фаолият кўрсатувчи ходимлар уч турга: академик, бошқарув ва кўмаклашувчи ходимларга бўлинади. Профессор, доцент, профессор ёрдамчиси, ўқитувчилар академик ходимлар тоифасига киради. Бошқарув субъектларига ректор, молия бўлими бошлиғи, факультет декани ва уларни ўринбосарлари, ёрдамчи ходимлар киради. Бошқарув субъектлари бир вақтда бошқа мансабни эгаллай олмасалар, Илмий Кенгаш (ректордан бошқа) ва Сенат аъзолари бошқарув субъекти бўла олмайдилар.

Профессор лавозимига тайинланиш учун докторлик даражаси, таълим ва тадқиқот бўйича камида олти йил амалиёт талаб этилса, доцент лавозимига докторлик даражаси керак бўлади. Профессор ёрдамчиси лавозимига докторант даражасига эга ёки докторант талабалар олиниши мумкин.

ОТМ ходими учун энг юқори ёш 65 ёш ҳисобланиб, 65 ёшга тўлган профессор фахрий профессор унвонига эга бўлади. Бу турдаги профессорларга жорий нафақа ва аввал олган ойлиги ўртасидаги фарқ ОТМ томонидан тўлаб берилади. Фахрий профессорлар ОТМ фаолиятида иштирок этиши, талабаларга ихтиёрий келишув асосида маълум пулли хизматларни кўрсатиши мумкин¹.

Талабалар таълим муассасасининг барча жабҳаларида муҳим ўринга эга субъектлар бўлиб, улар кенг ҳуқуқларга, айниқса бошқарув тузилмаларига сайлаш ва сайланиш ҳуқуқларига эга.

Талаблар ўзини-ўзи бошқариш органи ҳар бир факультетда талабаларнинг умумий, тенг, тўғридан-тўғри, яширин сайлов йўли билан шакллантирилади. Мазкур тузилма фаолиятини махсус низом асосида олиб боради ва тузилма ОТМ бошқарув жараёнида талабалар иштирокини

¹ Georgia “Law of Georgia on higher education” December 21, 2004, <http://www.mes.gov.ge>

таъминлаш, талабалар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, факультет кенгаши аъзоларини сайлашда иштирок этиш, таълим ва тадқиқот бўйича ўз тақлифларини Илмий Кенгаш ва Сенатга тақдим этиш каби муҳим ваколатларга эга.

Грузиядаги олий таълим соҳасидаги ислохотнинг ўзига хослиги шундаки, ислохотларни амалга ошириш чоралари “Олий таълим тўғрисида”ги Қонунда белгиланган.

Жумладан, Президент қарори билан мамлакатдаги барча ОТМнинг ректор ва деканлар ишдан бўшатиши, янги ректор тайинлаши, улар янги деканларни тайинлаши, ОТМ қонунда белгилаган тартибда икки йилдан кечикмаган ҳолда янги ректор ва деканларни сайлаши, олти ой муддатда низомини тасдиқлагани ҳолда вазирликка тақдим этиши белгиланган.

Хулоса қилсак, Грузия томонидан олий таълим соҳасида амалга оширилган ислохотларнинг қайси бирини ижобий баҳолаб, миллий қонунчиликка жорий этиш мумкин бўлади. Ижобий амалиётларни қуйида келтириб, уларнинг хусусиятларини муҳокама қиламиз.

Биринчидан, маълум соҳада ислохотларни амалга оширишдан аввал миллий тизим хусусиятларини чуқур ўрганиш, зарур бўлган барча кўрсаткичларни тизимли таҳлил қилиш орқали соҳадаги муаммо ва камчиликларни, уларнинг салбий оқибатларини аниқлаш лозим бўлади. Грузия ҳам олий таълим соҳасини ислоҳ қилишда ҳудди шундай йўл тутди ва коррупциянинг олий таълимга салбий таъсир қилувчи учта муҳим салбий оқибатларни (таълим олиш имконияти, тенглиги ва сифати бузилиши) аниқлаб олди.

Иккинчидан, соҳадаги муаммоларни келиб чиқиш омилларни аниқлаб, уларни бартараф этишга йўналтирилган чора-тадбирлар белгилаш ва юқори самарадорликка эришиш учун уларнинг энг муҳимларини танлаб олиш. Грузия олий таълим соҳасини ислоҳ қилишда “Олий таълим тўғрисида”ги Қонунни қабул қилиш орқали амалга оширилиши лозим бўлган чора-тадбирларни белгилаб олди ва дастлабки ислохотни ОТМга

мустақиллик бериш, соҳадаги марказлашган бошқарувни бекор қилишдан бошлади.

Учинчидан, амалга оширилиши лозим бўлган ислохотларнинг салбий оқибатларини олдиндан кўра олиш, бундай оқибатларга йўл қўймаслик учун ўзгаришларга комплекс ёндашиш лозим. Грузия ОТМга мустақиллик бериш натижасида келиб чиқиши мумкин бўлган салбий оқибатларни тўғри баҳолаб, ОТМ бошқарув тизимида бир бирини тийиб туриш механизмини яратди, таълим сифатини баҳолаш ва назоратида қатъий ёндашувга таянди.

Тўртинчидан, ҳуқуқни қўллашда ноаниқликлар бўлмаслиги учун соҳадаги муҳим муносабатларни қонунда имкон қадар тўлиқ қамраб олиш, давлат органлар ваколатлари ва ОТМнинг ташкилий тузилиши аниқ белгилаш керак бўлади. Грузиянинг “Олий таълим тўғрисида”ги Қонуни 16 боб, 90 та моддадан иборат бўлиб, олий таълим соҳасидаги органлар ваколатлари, ОТМнинг бошқарув тузилиши, таълим сифатини таъминлаш, меҳнат муносабатлари ва бошқа бир қатор муҳим муносабатлар қамраб олинган.

Бешинчидан, юқори турувчи органларнинг коррупциявий босимидан халос бўлиш ва муҳим ваколатларни ишончли қўлларга топшириш учун алоҳида мустақил институтларни жорий этиш ижобий натижа беради. Грузияда вазирлик тизимидан мустақил Таълим Сифатини Ошириш Маркази, кириш имтиҳонларига масъул Баҳолаш ва Имтиҳон Миллий Маркази каби органлар ташкил этилди.

Олтинчидан, давлат грантларини молиялаштиришда давлат меҳнат бозори талабларига таяниши, давлат ривожланиши учун муҳим бўлган соҳаларда кадрлар тайёрлашга кўпроқ имтиёз ва преференциялар жорий этиш лозим бўлади. Грузияда 2013 йилда қишлоқ хўжалиги, табиий фанлар, муҳандислик ва қурилиш соҳалари бўйича тўлиқ грантлар жорий этилди.

Етгинчидан, хусусий олий таълим ривожлантиришни қўллаб қувватлаш, давлат ва хусусий ОТМлари учун тенг рақобат шароитини яратиб бериш.

§ 3.2. Олий таълим соҳасида коррупциявий хавф-хатарларни бартараф этиш юзасидан таклифлар

Тадқиқот давомида коррупциявий хавф-хатарларнинг келиб чиқиш омиллари аниқлаб олинди, сўнгги босқичда мазкур хавф-хатарларни бартараф этишнинг самарали йўллари йўрганган ҳолда зарур таклифларни танлаб оламиз. Келтириладиган таклиф лойиҳалари ўз ичига ҳуқуқий, ташкилий, институонал ўзгаришларни ва чораларни қамраб олади.

1. ОТМга кириш имтиҳонлари қоидаларини тубдан ўзгартириш ва янги коррупциядан ҳоли имтиҳон тизимини шакллантириш.

Мамлакатимизда ОТМ кириш имтиҳонлари йилда бир марта июль-август ойларида ўтказилади. Кириш имтиҳонларини қисқа муддатда қўшлаб номзодлар иштирокида ўтказилиши ортиқча меҳнат талаб қилиш билан бирга коррупциявий хавф-хатарларга сабаб бўлмоқда.

Сўнгги йилларда ОТМга кириш тест синовларини топширувчи абитуриентлар сонининг ошиб бориши йилига ўртача 10 фоизни ташкил этиб, 2016 йилда 663 минг, 2017 йилда 729 минг, 2018 йилда 810 минг нафарни ташкил этган бўлса,¹ 2019 йилда тест синовларида 1 066 926 нафар (эски битувчилар билан бирга) абитуриентлар қатнашган.

Кириш имтиҳонларининг салбий хусусиятларини нималарда кўриш мумкин:

Биринчидан, имтиҳон учун биноларни тайёрлаш, зарур жиҳозлар ва ускуналар билан таъминлаш катта миқдордаги маблағлар талаб этади.

Хусусан, 2019 йилда Наманган шаҳрида муҳандисик-қурилиш институтининг спорт залига бошқа жойдан келтирилган 20 дона

¹ Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 21.01.2020 й., 09/20/36/0076-сон.

кондиционерларни вақтинчалик ўрнатиш ва яна аввалги жойига олиб бориб, қайта ўрнатиш учун 89,8 млн.сўм сарфланган¹.

Иккинчидан, имтиҳон назоратчиларини ёллаш бир тарафдан қўшимча маблағ талаб қилса, иккинчи тарафдан ноҳолис шахсларни жараёнга жалб қилишга олиб келмоқда.

Жумладан, 2019 йилда имтиҳон жараёнига 5 244 нафар назоратчилар ёлланиб, уларга 9 млрд. сўмдан зиёд иш ҳақи тўланган.

Назоратчилар сони кўплиги ва имтиҳон қисқа муддатда ташкиллаштирилиши сабабли назоратчилар ҳолислигини ўрганишга вақт етмайди.

Масалан, Самарқанд вилоятида кузатувчи “А” тест жараёнида абитуриент синглиси “Б”нинг саволларини расмга тушириб, танишларига юборганлиги учун тест жараёнидан четлатилган.

Учинчидан, кириш имтиҳонларинида номзодлар сони кўплиги ва текшириш жараёнида замонавий технологик воситалардан фойдаланилмаслиги турли салбий оқибатларга олиб келмоқда.

Жумладан, 2019 йилда махсус ускуналарнинг маънан эскирганлиги ҳамда юзаки фойдаланилгани сабабли, имтиҳон аудиториясига 198 нафар абитуриентлар уяли телефон олиб кирган.

Тўртинчидан, замонавий имтиҳонлар компьютер воситасида, махсус тест дастурлари асосида ўтказиллаётган бир вақтда босма тестлардан фойдаланиш ортиқча молиявий ҳаражатларга олиб келмоқда.

Хусусан, 2019 йилда босма тест материалларини тайёрлаш ва фелдъегерлик хизмати учун 2,7 млрд. сўмдан ортиқ маблағ сарфланган².

Бешинчидан, мактаб ва ўрта-махсус ўқув юртини тугаши ва ОТМга ҳужжат топшириш оралиқ вақти жуда қисқалиги ва битирув ҳужжатларни

¹ Коррупцияга қарши курашиш бўйича Республика Идоралараро комиссиясининг йиғилиш баёни, “Олий таълим соҳасида коррупцияга қарши курашиш аҳволи ва қонунийликни таъминлашга доир масалалар” – 2019 йил 18 январь.

² Коррупцияга қарши курашиш бўйича Республика Идоралараро комиссиясининг йиғилиш баёни, “Олий таълим соҳасида коррупцияга қарши курашиш аҳволи ва қонунийликни таъминлашга доир масалалар” – 2019 йил 18 январь.

ўз вақтида берилиши билан боғлиқ муаммолар ОТМга хужжат топшириш изчиллигини бузмокда.

Масалан, 2019 йилнинг 15 июндан 7 июлгача 271 минг абитуриент рўйхатга олинган бўлса, сўнгги 8 кунда бу кўрсаткич 795 минг нафарни ташкил этган.

Олтинчидан, тест саволларининг мазмун-моҳияти абитуриентни креатив ёндашувга, мантикий фикрлашга, билимларини муаммоли вазиятларда қўллашга қаратилмаган ва саволлар асосан саналар, аҳамиятсиз деталларни ёдда сақлашни текширишга йўналтирилган.

Хусусан, тест саволларида (вариант 100062-228) Ғ.Ғуломнинг “Шум бола” қиссасида Сарибойнинг ўғли айнан қайси дарахтдан йиқилиб, жон бергани сўралган ва жавоб вариантлари тариқасида “тут; терак; олма; қайрағоч” кўрсатилган.

Еттинчидан, мактаб ва ўрта-махсус таълим ўқув юртларида таълим сифати пастиги, айрим ўқитувчиларни малакаси етишмаслиги, олий таълим билан узвий боғланмаганлиги сабабли битирувчилар хусусий дарсларни афзал кўриб, машғулотларига қатнашмаяпти.

Мисол учун, 2019 йил 28 ноябрда танлов асосида Яккасарой туманидаги 160-сонли мактаб текширилганида, жами 123 нафар 11-синф ўқувчисидан 67 нафари қўшимча машғулотга қатнаши сабабли дарсда йўқлиги аниқланган¹.

Саккизинчидан, тест натижаларини дарҳол эълон қилинмаслиги, нотўғри жавобларни изоҳланмаслиги номзодларда тест тизимида нисбатан ишончсизлик муносабатини шакллантириб, уларни коррупциявий ҳуқуқбузарлик содир этишга ундамокда.

Хусусан, 2016-2019 йилларда Бош прокуратура ҳузуридаги Департамент томонидан ўқишга киритиш билан боғлиқ 202 та жинойтлар

¹ Коррупцияга қарши курашиш бўйича Республика Идоралараро комиссиясининг йиғилиш баёни, “Олий таълим соҳасида коррупцияга қарши курашиш аҳволи ва қонунийликни таъминлашга доир масалалар” – 2019 йил 18 январь.

фош қилинган ва талабни бузган 465 нафар шахслар синовдан четлаштирилган.

Шунингдек, “cabinet.dtm.uz”, “mandat.dtm.uz” сайтларида тест натижалари чиққанидан кейин, қисқа вақтда 4,2 млн. (бошқа пайтда ойига 60-150 минг) мурожаат қайд этилиб, ушбу тизим ишламай қолган.

Юқоридагиларни инобатга олган ҳолда Вазирлар Маҳкамаси 261-сонли қарори билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси олий таълим муассасаларининг бакалавриатига ўқишга қабул қилиш учун кириш тест синовларини ўтказиш тартиби тўғрисида”ги Низомни янги таҳрирда қабул қилиш, қуйидагиларни белгилаш мақсадга мувофиқ бўлади:

1) Кириш имтиҳонларини тўлиқ бир йил давомида ўтказиш лозим. Бунда ДТМ ўқув йили бошида келаси йил учун ҳар бир йўналиш бўйича бир йиллик имтиҳон графигини ишлаб чиқиб, уни ўз сайтида эълон қилади. Мисол учун, сентябрь ойида иқтисодиёт, юридик ва тиббиёт соҳасидаги ОТМга кириш имтиҳонларининг ўтказилиши графикда белгиланади. Имтиҳонлар ҳар бир йўналиш бўйича тўлиқ ўтказилиб, натижалар эълон қилинган, кейинги йўналишлар бўйича имтиҳонлар ўтказилади. Таъкидлаш керакки, ОТМда кадрлар тайёрлашда узилиш бўлмаслиги учун ушбу тизимга ўтишни дастлаб ўқув йилини ўртасида бошлаш ва эски йилда ўқишга кирмаган битирувчиларни қамраб олиш лозим.

2) Кириш имтиҳонларини бир йил давомида ўтказиш учун биринчи навбатда ДТМнинг ташкилий ҳуқуқий шаклига ўзгартириш киритиб, унинг ҳудудларда алоҳида юридик шахс мақомига эга бўлимларини ташкил этиш, уларни моддий-техник таъминлаш лозим бўлади. Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 20 февралдаги “Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Давлат тест маркази фаолиятини янада такомиллаштириш тўғрисида”ги 130-сонли қарорида, тест синовлари билан боғлиқ бўлган ишларни сифатли, ўз вақтида ва самарали амалга ошириш ДТМнинг вазифалари ва функцияларини, ташкилий тузилмасини

кайта кўриб чиқишни, шунингдек, унинг ҳудудлардаги бўлимларини ташкил этишни тақозо этиши кўрсатилган¹.

Рақамларни таҳлил қиладиган бўлсак, 2019 йилда ОТМга ўртача (эски йилдаги номзодлар билан бирга) 1.066.926 млн. нафар номзодлар имтиҳон топширган бўлиб, ўртача бир маъмурий-ҳудудий бирликка 76.209 нафардан номзодлар тўғри келмоқда. Бир йилда 365 кундан 120 куни шанба, якшанба куни ва дам олиш кунларига тўғри келса, 45 кун ДТМ ҳудудий бўлимларининг ташкилий иш фаолиятларига ажратилса, қолган 200 кунда 76.209 нафар номзодларни қамраб олиш керак бўлади. Ҳар бир ҳудуд ўртача бир кунда 200 нафардан 2 семенада 400 нафар номзоддан имтиҳон олганда 200 кунда 80 минг нафар номзоддан имтиҳон олиши мумкин бўлади.

3) Имтиҳон жараёнларини очиқ ва ошкора ташкил этиш, имтиҳон хоналарини компьютерлар ва кузатув камералари, назоратчиларни “body” камералар билан таъминлаш зарур бўлади. Имтиҳонга кириш босқичида замонавий текшириш ускуналарда кенг фойдаланиш, имтиҳонни юқори махфийлик ва қатъий интизом асосида ўтказиш, тартиб бузувчиларни огоҳлантиришсиз имтиҳондан четлаштириш керак бўлади.

Ҳар бир номзод имтиҳонни компьютерда топшириши, натижалар зудлик билан эълон қилиниши ва хато жавоблар ўша жойни ўзида компьютер воситасида изоҳлаб берилиши керак.

Номзодлар интернет орқали рўйхатга олиниб, зарур ҳужжатларни ДТМнинг ҳудудий бўлимларига топширгач уларга имтиҳон жойи ва вақти кўрсатилган махсус рухсатнома ва “ID” код берилади. Номзод имтиҳон куни компьютерга махсус кодни киритганда электрон тизим номзод учун ноаниқ вариантни танлайди.

Саволларни электрон базада махфий сақланиш, ҳудудий бўлимларни саволлар базасига кириш имкониятини чеклаш, саволлар базасини юритиш бўйича республика доирасида алоҳида жавобгар шахсни тайинлаш

¹ Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 21.01.2020 й., 09/20/36/0076-сон.

коррупциявий ҳолатларни чеклайди. Тизим имтиҳон натижаларини электрон рўйхатини юритади ва имтиҳон сўнгида якуний натижалар кўрсатади.

Давлат бюджети даромадларини инобатга олган ҳолда ҳар бир номзод имтиҳон топширгани учун маълум миқдорда тўловни амалга оширади.

Таклифда келтирилган кириш имтиҳони тизими Украина ва Грузия давлатлари олий таълим соҳасида мавжуд бўлиб, ўзининг ижобий натижасини кўрсатган¹.

Шунингдек, Президентимизнинг 2020 йил 24 январь куни Олий Мажлисга йўллаган мурожаатномасида, ОТМга кириш имтиҳонларини ҳам оптималлаштириш зарурлиги, бунда асосий эътиборни ўқишга кириш жараёнларини соддалаштиришга, олий ўқув юртларида чинакам билим ва тарбия олишга қаратишимиз лозимлиги таъкидланиб, она тили бўйича билимни баҳолашнинг миллий тизимини яратиш мақсад қилиб олинди².

Она тили бўйича билимни баҳолаш учун масъул тузилма талаб этилиши аниқлигини ҳисобга олсак, таклиф этилаётган итиҳон тизимида ДТМнинг худудий бўлимлари она тили бўйича имтиҳонларни ўтказиши мумкин бўлади. Шунингдек, CEFR миллий инглиз тили имтиҳонлари ҳам худудларда турли таълим муассасаларининг биноларида ўтказилмоқда.

2. Таълим соҳасига оид норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни умумлаштириш ва уларни тизимли равишда кодификациялаш.

Бугунги кунда соҳадаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар сони кўплиги уларни қўллашда турли қийинчиликлар туғдирмоқда.

Жумладан, соҳада 330 дан ортиқ норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар мавжуд бўлиб, уларнинг 3 таси Қонун, 96 таси Президентнинг фармон ва қарорлари, 231 таси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари ҳисобланади.

¹ “Law of Georgia on higher education” December 21, 2004, and “Law of Ukraine on higher education” July 1, 2014.

² Ш.М.Мирзиёев, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига йўллаган мурожаатномаси, 2020 24 январь, Интернет манзили: <http://uza.uz>.

Кўриш мумкинки, норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг 231 таси қонуности актлар бўлиб, бундан ташқари, кўплаб вазирлик буйруқлари, йўриқномалари, низомлари ва бошқа соҳавий ҳужжатлари мавжуд. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни тартибсиз кўпайиб кетиши уларни бир-бирини такрорлашига олиб келса, соҳада қонуности актлардан кенг фойдаланиш коррупциявий ҳолатларни келиб чиқишига сабаб бўлиши мумкин.

Шунга кўра, таълим соҳасидаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни қайта экспертизадан ўтказиб, ягона Ўзбекистон Республикасининг “Таълим кодекси”ни ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Хорижий давлатлар тажрибасига мурожаат қиладиган бўлсак, кўплаб давлатларда Таълим кодекси мавжудлигини гувоҳи бўламиз. Масалан, Франция Таълим кодекси 2000 йил 22 июнда қабул қилинган бўлиб, ушбу кодекс 9 том, 953 та моддадан иборат ва 7 ва 6 томлари олий таълим соҳасига бағишланган¹. Беларусия Таълим кодекси 2011 йил 13 январда қабул қилинган бўлиб, 16 бўлим, 63 боб, 295 та моддадан иборат². Молдавия Таълим кодекси 2014 йил 17 июлда қабул қилинган бўлиб, 13 та бўлим, 157 та моддадан иборат³.

Жаҳон амалиётида Таълим кодексининг тузилиш шакли асосан икки хил кўринишда: таълим тизимига мувофиқ равишда мактабгача таълим, умумий ўрта таълим, олий таълим соҳаларига алоҳида бўлим ва боблар ажратиш (Франция); бутун таълим соҳасини бирлаштирган ҳолда таълим тизими, бошқаруви, субъектлари ва бошқа муҳим босқичларини бўлим ва бобларга ажратиш (Беларусия) кўринишлари.

Фикримизча, миллий Таълим кодексини таълим тизимига мувофиқ равишда бўлим ва бобларга ажратган ҳолда шакллантириш мақсадга мувофиқ бўлади. Зеро, Ўзбекистон Республикасида барча таълим тизими алоҳида бошқарув аппаратиغا, норматив-ҳужжатларга ва субъектларга эга

¹ <http://www.lexed.ru>.

² <http://kodeksy.by>.

³ <http://lex.justice.md/ru>.

бўлиб, норматив базани алоҳида мукамаллаштирган ҳолда ягона кодексга бирлаштириш қулай бўлади.

3. ОТМлари бошқарув тузилмаларини қайта кўриб чиқиш, вакиллик ва жамоавий бошқарув институтларини ташкил этиш.

Коррупцияга қарши курашишда бошқарув ваколатларини тўғри тақсимлаш, вазифаларни махсуслаштириш, бошқарувда барча манфаатдор иштирокчиларни камараб олиш, ўзаро тийиб туриш механизмларини яратиш муҳим ўрин эгаллайди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармонида ҳам,¹ ОТМни тизимли ривожлантириш ва бошқарув фаолиятини такомиллаштириш алоҳида белгилаб қўйилган.

Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, Меҳнат вазирлиги, Молия вазирлигининг “Олий таълим муассасалари бошқарув, техник, хизмат кўрсатувчи ва ўқув-ёрдамчи ходимларининг намунавий штатларини тасдиқлаш тўғрисида”ги қарори қабул қилиниб, 2017 йил 21 февралда Адлия вазирлигидан рўйхатдан ўтказилган². Мазкур қарорда ОТМнинг бошқарув тузилмалари ва ходимлар штат бирликлари намунаси келтириб ўтилган. Такидлаш лозимки, ОТМнинг бошқарув тизими замонавий демократик бошқарув талабларига жавоб бермайди.

Жумладан, бошқарув ваколатлари ректор, проректор, декан, декан ўринбосарлари, ҳисобчилар каби алоҳида шахслар қўлида тўпланган ва ўзаро тийиб турувчи механизмлар мавжуд эмас. Академик доира вакиллари ва талаблар биринчи даражали манфаатдор субъектлар бўлсада, бошқарув фаолиятига умуман жалб қиқлинмаган.

Шунга кўра, ОТМ ташкилий тузилмаларини, айниқса бошқарув ваколатларини тубдан ўзгартириш, вакиллик ва жамоавий боғинларни ташкил этиш керак бўлади. Мазкур бошқарув тузилмаларини

¹ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлар маълумотлари миллий базаси, 2019 й., 06/19/5847/3887-сон.

² Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 19.02.2020 й., 10/20/2859-2/0188-сон.

шакллантиришда Грузия амалиёти мукамал хорижий андоза бўлиб хизмат қилиши мумкин¹.

ОТМда манфаатдор субъектлар орасидан ўқитувчи ва талабалар томонидан сайланадиган Сенат олий вакиллик органини, илмий фаолият амалга оширувчи Илмий Кенгаш вакиллик органи, молиявий масалаларга масъул Молия бўлими бошлиғи лавозимини, таълим сифатига жавобгар Таълим сифатини таъминлаш бошлиғи, талабалар ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи, бошқарув фаолиятида иштирок этувчи Талабаларнинг ўзини-ўзи бошқариш органи каби тузилмаларни ташкил этишни таклиф этамиз. Мазкур тузилмаларнинг шакллантирилиши, ваколатлари ва фаолият тартиби тадқиқот ишининг хорижий тажриба бобида алоҳида келтирилган.

4. Хорижий талабалар ва хорижда ўқимоқчи бўлган талабалар учун хизмат кўрсатувчи махсус нодавлат тузилма ташкил этишга кўмаклашиш.

ОТМга ўқишга кириш учун бир қатор ҳужжатлар талаб этилади ва уларни шакллантириш маълум вақт ҳамда меҳнат талаб этади. Айниқса, хорижий давлатлар ОТМга кириш тартиб қоидалари, талаб этиладиган ҳужжатлар тубдан фарқ қилади ва бу номзодларга ноқулайликлар келтириб чиқаради. Амалиётда хорижда ўқимоқчи бўлган номзодлар айрим шахсларнинг алдовига илиниб қолаётгани ёки арзимас хизматлар учун катта миқдорда пул тўлаётгани учраб турибди.

Ўтган 2018 йил 1 ноябрь ҳолатига мамлакатимизда 2377 нафар хорижлик талабалар мавжуд бўлиб, уларнинг энг кўп 1322 нафари Хоразм вилояти, энг кам 2 нафари Наманган вилояти ҳисобига тўғри келади². Биргина АҚШнинг ўзида 570 нафар Ўзбекистонлик талаблар ўқийди ва бошқа давлатларда ҳам мингдан ортиқ талабалар мавжуд³. Ҳозирда

¹ Georgia “Law of Georgia on higher education” December 21, 2004, <http://www.mes.gov.ge>

² <https://kun.uz/news/2018/11/21/horizlik-talabalar-soni-bujica-horazm-etakcilik-kilmokda>.

³ <https://kun.uz/en/news/2018/11/25/number-of-uzbek-students-in-the-us-is-increasing>.

мамлакатимизда 21 та хорижий ОТМлари мавжуд, уларнинг 17 таси сўнгги 3 йилда ташкил этилган¹.

Украинада 2016 йилда хорижлик талабаларни қабул қилиш ва талабаларга чет элда ўқиш масалалари бўйича кўмаклашиш мақсадида Қабул Маркази ташкил этилди. Марказ хусусий ташкилот бўлиб, мамлакат миқёсида 16 филиаллари мавжуд. Марказ 2016 йил 14 майда ташкил этилган бўлса, бир ой ичида унга 1500 та аризалар келиб тушган. Украина тажрибасига асосида Россия, Грузия, Полша ва Қозоғистон давлатлари ҳам мазкур турдаги марказларни ташкил қилди².

Шунга кўра, Ўзбекистондаги хорижий талабалар ва хорижда ўқимоқчи бўлган Ўзбекистонлик ёшларга, хорижда ўқиб Ўзбекистонга қайтган кадрларга ҳуқуқий ва амалий ёрдам хизматларини кўрсатиш учун ҳукумат ташаббуси билан Халқаро талабаларга кўмаклашиш маркази ва унинг жойлардаги филиалларини ташкил этиш керак. Марказ ва унинг филиалларини ташкил этишда ягона намунавий андозага таяниш лозим, чунки бу орқали юқори сифат ҳамда қулайликни таъминлашга эришилади. Мазкур лойиҳани тендер асосида очиқ ва ошқора танлов усулида муносиб номзодга топшириш орқали мамлакатнинг барча ҳудудларида коррупциядан ҳоли хизматни жорий этишга мумкин бўлади.

5. Таълим сифатини таъминлаш фаолиятини амалга оширувчи нодавлат тузилма ташкил этишга кўмаклашиш.

Олий таълим сифатини таъминлаш юқори малакали кадрларни тайёрлаш ва коррупциявий хавф-хатарларни бартараф этишга хизмат қилади. Таълим беришни қизиқарли, талабчан ва адолатли бўлиши талабаларни фақат илм олишга ундайди.

Таълим сифатини таъминлашда назорат функцияси катта аҳамиятга эга бўлиб, мамлакатимиз ва МДҲ давлатлари тажрибасида мазкур вазифа алоҳида ягона давлат органлари томонидан амалга оширилади. АҚШ ва

¹ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлар маълумотлари миллий базаси, 2019 й., 06/19/5847/3887-сон.

² <https://en.wikipedia.org>.

Ғарбий Европа давлатлари амалиётида эса, олий таълим сифатини таъминлашда нодавлат ташкилотлар хизматидан кенг фойдаланилади.

Жумладан, АҚШ ОТМда таълим сифатини баҳолаш ва уларни аккредитациядан ўтказиш нодавлат ташкилотлар томонидан амалга оширилади. Ушбу ташкилотлар фаолияти АҚШ Федерал таълим департаменти томонидан назорат қилинади. Аккредитация ташкилотлари худудий, миллий ва ихтисослаштирилган турларга бўлиниб, худудий ташкилотлар давлат ва нодавлат, миллий ташкилотлар тижорат ва нотижорат таълим муассасаларини, ихтисослашган ташкилотлар муайян соҳалар (иқтисод, тиббиёт) бўйича таълим сифатини баҳолайди¹. Олий таълимни аккредитациялаш кенгаши (Council for Higher Education Accreditation) эса аккредитация усулларини ишлаб чиқиш ва аккредитация ташкилотларининг фаолиятини мувофиқлаштириш билан шуғулланади. Бугунги кунда Кенгаш 60 дан ортиқ аккредитация ташкилотларини тан олган ва улар мустақил фаолият юритади. Кенгаш коллеж ва университетларнинг президентлари, турли соҳада фаолият юритувчи экспертлар ҳамда жамоатчилик вакилларини ўз ичига олган 20 нафар аъзодан иборат².

Буюк Британияда ОТМда ички таълим сифатини баҳолаш механизми мавжуд бўлиб, ушбу тизимнинг шаффоф ва адолатли олиб борилишини Таълим сифатини кафолатлаш агентлиги (Quality Assurance Agency) назорат қилади ва агентлик нодавлат ташкилот ҳисобланади³.

Украинада ҳам олий таълим сифатини баҳолаш нодавлат ташкилотлар томонидан амалга оширилиб, бу ташкилотлар Олий таълим сифатини таъминлаш Миллий агентли томонидан аккредитациядан ўтказилади. Нодавлат ташкилотлар хизматидан фойдаланиш ОТМ учун ихтиёрий

¹ https://en.wikipedia.org/wiki/Educational_accreditation.

² https://en.wikipedia.org/wiki/Higher_education_accreditation_in_the_United_States.

³ https://en.wikipedia.org/wiki/Quality_Assurance_Agency_for_Higher_Education.

бўлиб, ташкилот ОТМда таълим сифати текширгани тўғрисида сертификат тақдим қилади¹.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармонида ҳам назорат қилиш ва ОТМ рейтингини юритишнинг нодавлат тизимини яратиш белгиланган².

Бугунги кунда Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекциясининг олий таълим сифатини назорат қилиш борасида олиб бораётган ишлари етарли бўлмапти. Бунинг асосий сабаби инспекцияда 108 та штат бирлиги, ҳудудий бўлимларда атига 2 нафардан 6 нафаргача ходим мавжуд³, худдудаги барча олий ва ўрта-махсус ўқув муассасалари, мактабларда таълим сифатини таъминлашга уларни жисмоний имконияти етмайди. Мисол учун, Наманган вилоятида 695 та умумтаълим мактаблари, 119 та ўрта-махсус таълим муассасалари, 3 та ОТМ мавжуд⁴.

Шунга кўра, муассасаларда сифатли таълимни таъминлашни ҳаражатсиз ва самарали йўли нодавлат ташкилотлар хизматидан фойдаланиш ҳисобланади. Таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекцияси коррупциявий ҳолатлар келиб чиқишини олдини олиш мақсадида нодавлат ташкилотлар фаолиятини кучли назорат қилиши ва уларнинг фаолиятини мувофиқлаштириши лозим бўлади.

6. Талабларни баҳолашда “Blind assessment” тизимини жорий этиш.

Олий таълим соҳасида талабаларни баҳолаш коррупциявий хавф-хатарлар даражаси юқори бўлган босқич ҳисобланади.

¹ Sofiya Nikolaeva, “Ehe Bologna process in Ukraine: the decade anniversary” General and Professional Education, 2015 p – 66-74.

² Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлар маълумотлари миллий базаси, 2019 й., 06/19/5847/3887-сон.

³ Қонун ҳужжатлари маълумотлар миллий базаси, 17.01.2019 й., 07/19/4119/2492-сон.

⁴ <http://www.namstat.uz/images>.

Олий ва ўрта махсус таълим вазирининг 2018 йил 9 августдаги буйруғи билан “Олий таълим муассасаларида талабалар билимини назорат қилиш ва баҳолаш тизими тўғрисидаги”ги Низом тасдиқланган бўлиб, ушбу ҳужжат асосида ОТМда талабаларнинг билимлари текширилади. Низомга кўра, ОТМда талабалар билимини назорат қилиш оралик ва якуний назорат турларини ўтказиш орқали амалга оширилади ва уларни ўтказиш тартиби ОТМнинг ички тузилмалари томонидан белгиланади¹.

Талабаларнинг билим даражасининг пастлиги ОТМда таълим сифати пастлигини кўрсатувчи асосий омиллардан бири ҳисобланади. Талабаларни зарур билим ва кўникмаларни олиши уларнинг меҳнати, тиришқоқлигига боғлиқ, лекин уларни меҳнат қилишга ундовчи асосий омил адолатли ва ҳолис баҳолаш тизими бўлади.

ОТМда талабаларни баҳолаш тартиби ОТМлари томонидан эркин танланиши, имтиҳон жараёнларини жиддий талабчанлик асосида ўтказилмаслиги мазкур босқичда маиший коррупция, фаворотизм, непотизм, ҳолатларини олиб келмоқда. Энг ёмони академик доира вакиллари ва талабалар томонидан баҳолаш жараёнидаги коррупциявий ҳолатларни жиноий ҳуқуқбузарлик сифатида тасаввур қилинмаслиги бу салбий ҳолатларни одатий вазиятга айлантириб қўйган.

Шунинг учун, барча ОТМ учун намунавий баҳолаш қоидаларини ишлаб чиқиш, юқоридаги низомга киритиш керак. Inha, Westminster университетларида мавжуд “Blind assessment” баҳолаш тартибини жорий этиш ижобий натижалар бериши мумкин. Мазкур баҳолаш тизимини яратишда қуйидаги қоидаларни белгилаш керак:

- оралик ва якуний назорат ишларини аниқ баҳолаш мезонларини яратиш;
- оралик ва якуний назорат ишларини махсус компьютер программаси ёрдамида “ID” кодлаш;

¹ Қонун ҳужжатлари маълумотлар миллий базаси, 26.09.2018 й., 10/18/3069/1965-сон.

- оралиқ ва якуний назорат ишлари йиғиб олингач алоҳида камера назоратидаги хонада текширувчилар томонидан баҳоланиши;
- бир оралиқ ва якуний назорат ишини икки нафар текширувчилар томонидан баҳоланиши, натижаларда жиддий фарқ бўлганда, ишларни учинчи текширувчи томонидан якуний баҳоланиши;
- текширувчи шахсларни махфий сақлаш, бу ҳақида улар текширишга жалб қилинган вақтда хабардор бўлишлари;
- ишларни текширишда ҳар бир мезон бўйича алоҳида ва умумий баҳо қўйиш, уларни ҳар бирини изоҳлаш;
- имтиҳон топшириш қоидаларини бузган (уяли алоқа, техник воситалар, шпаргалкалардан фойдаланиш), плагиат ва текшириш учун белги қўйган талабалар ишларини бекор қилиш;
- имтиҳон учун масъул жавобгар шахслар доирасини белгилаш лозим бўлади.

Баҳолаш тартибини барча давлат ва нодавлат ОТМ учун бир хил шаклга келтириш ва тизимни ижобий тажрибалар асосида такомиллаштириб бориш керак бўлади.

7. ОТМларига кириш имтиҳони топшириш қоидаларини бузган шахслар учун маъмурий жавобгарлик асосларини белгилаш.

Олий таълим соҳасида содир этиладиган порахўрлик жиноятлари Жиноят кодексининг тегишли моддаси (210-214-моддалар) билан малакаланади. Бироқ, имтиҳон жараёнидаги турли қонунбузилиши ҳолатлари бўйича миллий қонунчиликда жавобгарлик асослари мавжуд эмас. Айниқса, бундай қоидабузилишлар ОТМга кириш имтиҳони жараёнида кўп содир этилади. Мазкур қонунбузилишларнинг ижтимоий хавфлилиги коррупциявий ҳуқуқбузарликлардан кам бўлсада, лекин уларнинг салбий оқибатлари бир хил. Кириш имтиҳони билан боғлиқ қонунбузилишларига жавобгарлик асосларини белгиланмагани мазкур ҳаракатларни такроран содир этилишига олиб келмоқда.

Жумладан, 2019 йилда Вазирлар Маҳкамасининг 03.04.2018 йилдаги 261-сонли Қарори билан тасдиқланган тест ўтказиш тартибига доир Низом талабларини бузган 465 нафар шахслар синовдан четлаштирилган¹.

Шунингдек, замонавий алоқа воситалари ва технологиялар шиддат билан ривожланаётган бир вақтда жавобгалик асосларига эҳтиёж сезилмоқда.

Россия Федерацияси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 19.30-моддаси ўқув фаолиятини олиб бориш ва ўқув жараёнини ташкил этиш талабларини бузиш деб номланиб, 5-бандида “Таълим тўғрисида”ги Қонун ҳужжатларида белгиланган таълим муассасасига қабул қилиш тартибини бузиш учун жавобгарлик белгиланган. Жарима тариқасида фуқароларга уч мингдан беш минг рублгача, мансабдор шахсларга - йигирма мингдан қирқ минг рублгача жарима белгиланган².

Шунга кўра, Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексга “Таълим тўғрисидаги қонун талабларини бузганлик учун маъмурий жавобгарлик” деб номланган V¹ боб” киритиш ва ушбу бобга “Таълим муассасаларига кириш имтиҳони қоидаларини бузиш” деб номланган 59²-модда киритиш лозим бўлади. Мазкур ҳуқуқбузарлик учун маъмурий жарима миқдорини иложи борича юқори белгилаш лозим. (лойиҳа иловада тўлиқ келтирилади).

Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексга алоҳида боб киритишдан мақсадида кейинчалик таълимга оид бошқа ҳуқуқбузарлик турларини ўрганиш ва уларни мазкур бобга киришдир.

Хусусан, Қозоғистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 3 та³, Россия Федерацияси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 3 та⁴, Тукманистон Маъмурий

¹ Коррупцияга қарши курашиш бўйича Республика Идоралараро комиссиясининг йиғилиш баёни, “Олий таълим соҳасида коррупцияга қарши курашиш аҳволи ва қонунийликни таъминлашга доир масалалар” – 2019 йил 18 январь.

² <http://www.consultant.ru>.

³ <https://kodeksy-kz.com>.

⁴ <http://www.consultant.ru>.

жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 1 та¹, Украина Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 1 та² моддасида таълимга оид ҳуқуқбузарликлар белгиланган.

8. Ўқитувчи ва талабаларнинг Ахлоқ кодексига коррупцияга оид алоҳида боб қўшиш.

Коррупциявий хавф-хатарларни бартараф этишда ягона қоидалари муҳим ўрин эгаллайди ва жаҳон амалиётида ҳам бу ўз исботини топган.

Хусусан, БМТнинг 2003 йил 31 октябрдаги “Коррупцияга қарши курашиш конвенция”нинг 19-моддасида, давлат хизматчиси учун ўзини тутиш ахлоқ кодексини қабул қилиши тавсия этилган. БМТ Бош Ассамблеясининг 1996 йил 12 декабрдаги 51/59-сонли қарори билан давлат мансабдор шахсларини ўзини тутиш Халқаро кодекси қабул қилинган³.

Миллий қонунчиликда Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил 2 мартдаги “Давлат бошқаруви органлари ва маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари ходимларининг одоб-ахлоқ намунавий қоидаларини тасдиқлаш тўғрисида”ги 62-сонли қарори қабул қилинган бўлиб⁴, қарордан кўзланган асосий мақсад давлат хизматчиларининг масъулиятини ошириш, коррупциявий ҳолатларни олдини олиш ҳисобланади.

Россия Федерацияси Сибир Университети томонидан ишлаб чиқилган ўқитувчиларнинг Ахлоқ кодексининг 3.7-банди “Коррупцияни олдини олдиш” деб номланиб, коррупциявий ҳаракатлар рўйхати келтириб ўтилган⁵.

Олий таълим соҳасида фаолият кўрсатувчи академик ходимлар ва талабаларнинг ахлоқ қоидалари мавжуд бўлсада, лекин уларда қоидалар

¹ <http://www.turkmenistan.gov.tm>.

² <https://kodeksy.com.ua>.

³ БМТнинг 2003 йил 31 октябрдаги “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисидаги конвенция”, Нью-Йорк, 2004 йил.

⁴ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2016 й., 9-сон, 94-модда.

⁵ Пеленкова А, Басалгинов В, Этический кодекс учителя, “Сибирский федеральный университет”, Лесосибирск-2015, ст-14-15.

умумий тарзда ёритилган ва коррупциявий ҳолатларга сабаб бўлаётган муҳим масалалар киритилмаган.

Жумладан, қандай ҳолатлар коррупциявий ҳолат сифатида баҳоланиши ва бундай ҳаракатлар учун жавобгарлик асослари, жавобгарликни ҳал этиш тартиби ёритилмаган. Айниқса, коррупциянинг асосий омили бўлган манфаатлар тўқнашуви ва совға олиш масалаларига эътибор қаратилмаган.

Шунинг учун, академик ходимлар, талаблар учун алоҳида “Ахлоқ кодекслари”ни такомиллаштириш мақсадга мувофиқ бўлади. Ахлоқ кодексини тузишда қуйидаги хусусиятларга алоҳида эътибор қаратиш лозим:

– ахлоқ кодексини ўқитувчилар ва талабалар учун алоҳида тузилиши керак, чунки уларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари бир-бирдан тубдан фарқ қилади;

– ахлоқ кодекси нормаларини белгилашда миллий қадриятларни инобатга олиш керак, чунки жамиятдаги ахлоқ қоидалари ҳудудининг дини, анъаналари, урф-одатлари билан кучли боғланган бўлади;

– ахлоқ кодексда коррупциявий ҳаракатлар, уларнинг рўйхати, жавобгарлик асослари, жавобгарлик масалаларини ҳал этиш тартибини алоҳида бобда аниқ белгилаш лозим бўлади;

– ахлоқ кодексларини ОТМ учун намунавий шаклини ишлаб чиқиш ва ОТМга қўшимча талабларни белгилаш ҳуқуқини бериш керак.

ОТМда академик ходимлар ва талабалар учун алоҳида ахлоқ кодексларни ишлаб чиқилиши, уларни амалиёт жараёнида фаол қўллаш коррупциявий хавф-хатарларни бартараф этишга хизмат қилади.

9. ОТМга қабул қилинадиган талабалар сони (квота) белгилаш миқдорини ОТМ ваколатига ўтказиш.

Ўзбекистон Республикасининг 1997 йил 29 августдаги “Таълим тўғрисида”ги Қонуннинг 25-моддасига кўра, давлат грантлари миқдори ва таълим муассасаларига қабул қилиш тартибини белгилаш Вазирлар

Маҳкамаси ваколатига киради¹. Квота тартибини марказлашганлиги бир қатор салбий оқибатларни келтириб чиқармоқда.

Жумладан, квота сонини белгилашга йилда бир марта эътибор қаратилиши, қарор қабул қилувчи орган берилган маълумотлар асосида квота сонини белгилаши меҳнат бозорининг ҳақиқий талабларига етарлича эътибор қаратилмаслигига олиб келмоқда.

Жаҳон Банкнинг таҳлилий маълумотида кўра, мамлакатимиз олий таълим тизими меҳнат ва иқтисодий соҳа билан умуман боғланмаган бўлиб, ОТМ битирувчилари сони талаб этилаётган соҳаларга мувофиқ келмайди.

Хусусан, мамлакат ялпи миллий маҳсулотида хизмат кўрсатиш 47,3 фоиз (ишчилар 40,4 фоиз), саноат 33,5 фоиз (ишчилар 37,7 фоиз), қишлоқ хўжалиги 20 фоизни (ишчилар 21,9 фоиз) бўлса, олий таълим битирувчилари хизмат кўрсатишда 21 фоиз, саноатда 20,5 фоиз, қишлоқ хўжалигида 6,7 фоиз, бошқа соҳаларда 52 фоизни ташкил қилмоқда².

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 17 январдаги “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегиясини “Фаол инвестициялар ва ижтимоий ривожланиш йили”да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида”ги ПФ-5635-сонли Фармонида, Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекцияси 2019 йил 1 мартга қадар, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлиги ҳамда Иқтисодиёт ва саноат вазирлиги билан биргаликда ОТМ томонидан талабаларни қабул қилиш квоталарини иқтисодиёт тармоқлари ва ижтимоий соҳанинг истиқболдаги эҳтиёжларини, шунингдек муассасаларнинг кадрларни сифатли тайёрлашни ташкил этиш имкониятларини ҳисобга олган ҳолда мустақил равишда белгилаш

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси, 2013 й., 41-сон, 543-модда.

² Final Report of World Bank Group, “Uzbekistan Education Sector Analysis” 2018, page-11

тартибини тасдиқлаши ва ушбу тартиб 2019/2020 йилдан татбиқ этилиши назарда тутилган¹.

Грузия ОТМлари Сенати ўқув йили бошида факультет кенгаши таклифи билан ОТМга қабул квоталари сонини мустақил белгилаб, Таълим ва фан вазирлигига тақдим этади².

Шунга кўра, квота сонини белгилашни ОТМга бериш ва унинг тўғрилиги Таълим сифатини назорат қилиш инспекцияси амалга оширилиши ва норматив асосларини белгилаш керак. Бу ҳолатда якуний квота сони Президент қарори билан тасдиқланади.

10. ОТМда фанлар доирасини қайта кўриб чиқиш, номутахассислик фанларни камайтириш.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 январь куни Олий Мажлисга йўллаган мурожаатномасида, олий таълим стандартлари хорижий тажриба асосида такомиллаштирилиши, таълим йўналишлари ва ўқитиладиган фанлар қайта кўриб чиқилиши, мутахассисликка алоқаси бўлмаган фанлар сони 2 баробар қисқартирилиши таъкидланди³.

Олий таълим олаётган талаба қизиққан касбини эгаллаш мақсадида маълум йўналишни танлайди. ОТМда талабага биринчи навбатда бўлажак касбий фаолияти учун муҳим бўлган мутахассислик фанларни ўқитиш лозим. Айниқса, касб турлари шиддат билан махсуслашаётган даврда бу катта аҳамиятга эга.

Талаба ўқиётган соҳасига мувофиқ келмайдиган фанларни ўқишга қизиқмайди ва унда мазкур фанлардан баҳо олишда муаммолар пайдо бўлади. Талабалар кўп ҳолларда йўналишларига алоқаси бўлмаган фанлардан баҳо олишда коррупциявий йўллардан фойдаланиши кузатилмоқда.

¹ Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 20.03.2020 й., 06/20/5971/0348-сон.

² “Law of Georgia on higher education” December 21, 2004, <http://www.mes.gov.ge>.

³ Ш.М.Мирзиёев, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига йўллаган мурожаатномаси, 2020 24 январь, Интернет манзили: <http://uza.uz>.

Фанлар доирасини белгилашда талабалар фикрини инобатга олиш, барча касблар учун зарур бўлган чет тили, информатика ва “Time management” каби фанларга эътибор қаратиш лозим.

11. Талабаларнинг ўқишини кўчириш тартиб қоидаларига ўзгартириш киритиш.

Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 20 июнда қабул қилинган “Олий таълим муассасаларига ўқишга қабул қилиш, талабаларни кўчириш, қайта тиклаш ва ўқишдан четлаштириш тартиби тўғрисидаги низомларни тасдиқлаш ҳақида”ги 393-сонли қарори қабул қилиниб, мазкур Низомнинг 4-бандида, олий таълимнинг турдош таълим йўналишлари рўйхати Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги томонидан ишлаб чиқирилиши ва таълим муассасаларига ўқишга қабул қилиш бўйича Давлат комиссияси томонидан тасдиқланиши белгиланган.

Низомда турдош таълим йўналишининг аниқ мезонлари кўрсатилмаган бўлиб, ҳаволаки нормага йўналтирилган. Фақатгина юқоридаги низомнинг 10-бандида, талабаларнинг ўқишини кўчириш ва қайта тиклашда умумкасбий ва ихтисослик фанлари бўйича фарқлар 4 тадан ошмаслиги белгиланган. Мазкур низомда турдош йўналиш бўйича талабалар ўқишини кўчириш тартиби аниқ кўрсатилмагани, назорат босқичи мавжуд эмаслиги коррупциявий ҳолатларга сабаб бўлмоқда.

Шунингдек, Низомнинг 8-бандида, бир ОТМ доирасида ёки бир вазирлик ёхуд идора ёхуд турли вазирликлар ва идоралар тизимидаги ОТМга олий таълимнинг турдош бўлмаган таълим йўналишларига ва истисно тариқасида мос бўлмаган мутахассисликлари бўйича талабанинг ўқишини кўчириш ёки қайта тиклаш Давлат комиссияси қарори билан амалга оширилиши белгиланган¹.

Талабаланинг ўқишини турдош ва мос бўлмаган йўналишга кўчиришдан коррупциявий ҳолатларга сабаб бўлиши мумкин.

¹ Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 29.12.2019 й., 09/19/1046/4242-сон.

Бундан ташқари, Низомнинг умумий қоидалар белгиланган 2-бобида талабаларни ўқишини кўчириш асослари белгиланмаган ва бу кўчириш доирасини кенгайтириб юборган. Мазкур ҳолат коррупцияга олиб келмаслиги ва назорат қилиш учун аниқ тартиб яратиш мақсадида талабаларни ўқишини кўчириш асосларини белгилаш лозим. Зеро, барча талабалар рақобат кучли бўлган соҳаларга ўқишга киришда очик рақобатни айланиб ўтишини ҳисобга олиш лозим.

Амалиёт жараёнида ҳам бу борада бир қатор қонун бузилишларни кўриш мумкин. Масалан, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университетида 2019 йилнинг ўзида 3 нафар талабаларнинг ихтисослик фанларида 7-8 та фарқ бўлсада, Низом талабаларига зид равишда университетга талаба сифатида қабул қилинган¹.

Шунга кўра, дастлабки босқичда мазкур низомга ўзгартириш киритиш орқали талабаларнинг ўқишни кўчириш тартибини қайта белгилаш ва кейинги босқичда Таълим кодексига мазкур масалани батафсил кўрсатиш лозим бўлади. Низомга қуйидаги ўзгаришларни киритиш таклиф қиламиз:

- ўқишини кўчириш асосларини белгилаш;
- турдош бўлган йўналиш хусусиятларини аниқ ёритиш;
- турдош ва мос бўлмаган йўналишлар бўйича талабаларнинг ўқишини кўчириш бекор қилиш;
- бир олий таълим муассасаси доирасида талабаларнинг ўқиш йўналишини ўзгартиришни бекор қилиш;
- ўқишни кўчиришда Таълим сифатини назорат қилиш инспекцияси розилигини олиш.

12. Ўзбекистон Республикаси ОТМлари ўртасида коррупциявий рейтингни ташкил этиш.

Олий таълим соҳасида коррупциянинг олдини олишда очиқлик ва ошкоралик самарали ёндашув бўлиб, Республикадаги ОТМлари ўртасида

¹ Коррупцияга қарши курашиш бўйича Республика Идоралараро комиссиясининг йиғилиш баёни, “Олий таълим соҳасида коррупцияга қарши курашиш аҳволи ва қонунийликни таъминлашга доир масалалар” – 2019 йил 18 январь.

коррупциявий рейтинг жорий этиш очиклик ва ошкораликни таъминлаш усулларида бири ҳисобланади.

Жумладан, биргина Transparency International ташкилоти томонидан жаҳон мамлакатлари миқёсида юритиладиган коррупциявий рейтинг натижалари давлатларни коррупцияга қарши курашиш сиёсатига ижобий таъсир кўрсатмоқда¹.

Хусусан, ОТМлари ўртасида коррупциявий рейтинг натижалари абитуриентлар, уларнинг ота-оналари томонидан ОТМни танлашда муҳим аҳамият касб этади.

Шунингдек, масъул давлат органлари учун ислохотлар ва чоралар кўриш лозим бўлган ОТМлари рўйхатини белгилайди.

ОТМлари ўртасида коррупциявий рейтинг жорий этишда кўйидагиларга алоҳида эътибор қаратиш лозим:

- аноним ижтимоий сўровларни ўтказишдан кенг фойдаланиш;
- ижтимоий сўровларни ўтказишда рейтинг кўрсаткичидан манфаатдор бўлмаган иштирокчиларни жалб қилиш;
- ижтимоий сўровларни ўтказишда интернет тармоғи, ижтимоий тармоқлардан кенг фойдаланиш;
- ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларининг статистик маълумотларидан фойдаланиш;
- рейтинг фаолиятини олиб боришни нодавлат ташкилоти ваколатига бериш;
- рейтинг фаолиятини олиб бориш тартиби ва мезонлари бўйича норматив-ҳуқуқий ҳужжат қабул қилиш;
- рейтинг муддатини ўқиш симестрига мувофиқ олти ой қилиб белгилаш;
- рейтинг кўрсаткичларини эълон қилиш, ижобий натижаларни мукофотлаш ва натижаларни кенг халқ оммасига етказишга алоҳида эътибор қаратиш.

¹ <https://www.transparency.org>.

Рейтинг натижалари ОТМлари мавқеъига зарар етказиши мумкин ва муассасалар коррупция ҳолатларини олдини олишга, иштирокчилар фикрини ўзгартиришга ҳаракат қилади.

ХУЛОСА

Коррупция ҳар қандай тараққиётни фалокатга етаклаши унинг жаҳон миқёсида кўрсатаётган салбий оқибатлари билан исботланади. Таъкидлаш керакки, ҳозирги замон тажрибасида коррупцияга қарши умумий тарзда курашиш керакли натижага эришиб бўлмаслигини кўрсатди. Шунинг учун ҳам бугунги кунда коррупцияга ҳар бир соҳада алоҳида, ўзига хос кураш олиб борилмоқда. Бу усул бир тарафдан ҳар бир соҳага махсус тарзда ёндашиш шароитини яратса, иккинчи тарафдан энг долзарб соҳаларни биринчи галда танлаб олиш имкониятини беради.

Ўзбекистон Республикаси ҳам мазкур тўғри ёндашувга таяниб, коррупцияга қарши курашни дастлаб муҳим соҳаларда бошлади. Ҳукумат томонидан олий таълим тизимини энг долзарб соҳа сифатида белгиланиши энг оқилона танлов бўлди. Олий таълим соҳасининг ҳозирги ва келгуси тараққиёти давлатнинг бугунги ва эртанги ривожини демакдир.

Олий таълим соҳасида коррупцияга оид хавф-хатарларни аниқлаш ва уларни бартараф этиш масалалари мавзусида магистрлик диссертациясини тадқиқ қилиш натижасида, назарий, амалий (ташкилий институонал) ва норматив таклифлар ишлаб чиқилди.

I. Тадқиқот натижасида келтирилган илмий-назарий таклифлар:

Биринчидан, “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонунда коррупция тушунчасига таъриф берилган бўлсада, миллий доирада олий таълим соҳасида коррупция тушунчаси мавжуд эмас. Илмий тадқиқот давомида олий таълим соҳасида коррупция тушунчасига берилган миллий ва хорижий таърифлар ўрганилиб, унинг мукамал таърифи таклиф қилинди. Тушунчага тариф беришда мансаб ваколатини суистеъмол қилиш, хусусий сектордаги коррупция каби янги жиҳатларига эътибор қаратилди.

Иккинчидан, коррупциявий хавф-хатар тушунчаси турли соҳаларда қўлланиб келинган бўлсада, ушбу тушунчага назарий таъриф берилмаган. Ўрганиш давомида, олий таълим соҳасидаги коррупциявий хавф-хатар

тушунчасига таъриф берилди. Тарифни шакллантиришда турли ёнашувлар мавжудлиги кўрсатилиб, тадқиқот учун мос ёндашув танлаб олинди ва тушунча амалий мисоллар ёрдамида ойдинлаштирилди.

Учинчидан, олий таълим соҳасидаги коррупциявий ҳуқуқбузарликлар ўрганилди ва уларнинг шакллари келтирилди. Коррупциявий ҳуқуқбузарлик шакллари ёритишда, мамлакатимиз ва хорижий давлатларда долзарб бўлган шаклларга алоҳида тўхталиб ўтилди. Шунингдек, коррупциявий ҳуқуқбузарлик шакллари долзарблиги миллий, ҳудудий хусусиятларга ва бўлажак ислохотларга боғлиқ эканлиги амалий мисоллар ёрдамида кўрсатиб берилди.

Тўртинчидан, Олий таълим соҳасидаги коррупциявий ҳуқуқбузарликларни бошқа соҳадаги ҳуқуқбузарликлардан фарқловчи ўзига хос хусусиятлари келтирилди.

Бешинчидан, тадқиқотчилар томонидан олий таълим соҳасидаги коррупциявий ҳуқуқбузарликлар таснифи ўрганилиб, уларнинг ҳар бирига амалий мисоллар келтирилди ва мамлакатимиз олий таълим соҳаси учун муҳим бўлган давлат, хусусий ва хорижий ОТМда содир этиладиган коррупциявий ҳуқуқбузарликларга таснифланди.

II. Тадқиқот натижасида келтирилган амалий (ташкилий институонал) таклифлар:

Биринчидан, ўрганиш давомида, коррупциявий хавф-хатарларни таҳлил этишдаги турли ёндашувлар кўриб чиқилди, уларнинг ижобий ва салбий жихатлари ўрганилди. Яқунда, олий таълим соҳасида коррупциявий хавф-хатарларни таҳлил этиш ва уларни бартараф этишнинг мақбул усули таклиф этилди.

Иккинчидан, олий таълим соҳасида долзарб бўлган кириш имтиҳонларини такомиллаштириш бўйича янги тартибини ташкил этиш бўйича таклиф берилди. Таклиф лойиҳасида жорий имтиҳон тизимидаги коррупциявий хавф-хатарлар, янги имтиҳон шаклининг ижобий натижалари кўрсатиб берилди.

Учинчидан, соҳада коррупциявий ҳолатларнинг асосий омили бўлган самарасиз бошқарув шакли таҳлил қилиниб, ОТМда замонавий ва демократик принципларга асосланган бошқарув тизимини жорий этиш таклиф қилинди. Таклиф лойиҳасини ишлаб чиқишда Грузия хорижий тажрибаси ва эришган ижобий натижалари асос қилиб олинди.

Тўртинчидан, хорижда ўқимоқчи бўлган талабалар ва мамлакатимизда ўқиётган хорижий талабаларга хизмат кўрсатишда институонал бўшлиқ мавжудлиги инобатга олиниб, ушбу хизмат турини кўрсатувчи махсус нодавлат тузилма ташкил этишга кўмаклашиш таклиф қилинди.

Бешинчидан, олий таълим соҳасида коррупциявий ҳолатларни келиб чиқишининг асосий омилларидан бири сифатсиз таълим эканлиги ва таълим сифатини назорат қилишда иш ҳажми кенглиги инобатга олинган ҳолда мазкур фаолиятни амалга оширувчи нодавлат тузилма ташкил этишга кўмаклашиш таклифи берилди.

Олтинчидан, коррупциядан ҳоли баҳолаш тизими яратиш соҳадаги коррупциянинг деярли ярмини олдини олишга хизмат қилади. Шунинг учун, тадқиқот ишида талабаларни баҳолашда “Blind assessment” тизимини жорий этиш таклиф этилди.

Еттинчидан, ОТМда ўқитилаётган номутахассислик фанлар махсус кадрларни тайёрлашга салбий таъсир қилиши билан бирга коррупциявий ҳолатларга олиб келмоқда. Шунга кўра, ОТМда ўқитилаётган талабалар қизиқмайдиган номутахассислик фанларни камайтириш таклифи берилди.

Саккизинчидан, соҳадаги очиқлик ва ошкоралик, жамиятнинг соҳага берган ҳолис баҳоси коррупцияга қарши курашишда самарали усул бўлиб, илмий ишда Ўзбекистон Республикаси ОТМлари ўртасида коррупциявий рейтингни ташкил этиш таклиф қилинди.

III. Тадқиқот натижасида келтирилган норматив-ҳуқуқий таклифлар:

Биринчидан, олий таълим ва бошқа таълим соҳаларида норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар кўплиги, уларни амалиётда қўллашда қийинчилик

келиб чиқараётгани, нормалар ўртасида зиддият ва такрорланишлар мавжудлиги сабабли Таълим кодексини тузиш таклифи берилди.

Иккинчидан, ОТМга кириш имтиҳонлари жараёнида қоида бузилишлар узоқ йиллар давомида содир этиб келинмоқда, бундай “уддабуронлар” аниқлангани ҳолда имтиҳондан четлатилмоқда, лекин уларнинг жавобгарлик масаласи ҳал этилмаяпти. Шунга кўра, таълим муассасасига кириш имтиҳони топшириш қоидаларини бузган шахслар учун маъмурий жавобгарлик асосларини белгилаш ва Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексга алоҳида модда киритиш таклиф этилди.

Учинчидан, коррупцияга қарши курашишда ички тартиб қоидаларни мукамал шакллантириш ва унда коррупцияга оид қоидаларни белгилаш муҳим аҳамият касб этади. Шунинг учун, ўқитувчи ва талабалар учун алоҳида Ахлоқ кодекслари ишлаб чиқиш ва коррупциявий ҳолатларни белгилаш таклиф қилинди.

Тўртинчидан, ОТМ ўз имкониятларини тўғри баҳолаши ва меҳнат бозори талабларига мувофиқ кадрларни тайёрлашга эътибор қаратиш учун “Таълим тўғрисида”ги Қонуннинг 25-моддасига ўзгариш киритиб, квота сонини белгилаш ваколатини Вазирлар Маҳкамасидан ОТМлари ваколатига ўтказиш таклиф қилинди.

Бешинчидан, Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 20 июнда қабул қилинган “Олий таълим муассасаларига ўқишга қабул қилиш, талабаларни кўчириш, қайта тиклаш ва ўқишдан четлаштириш тартиби тўғрисидаги низомларни тасдиқлаш ҳақида”ги 393-сонли қарорига ўзгартириш киритиш ва турдош йўналишлар бўйича ўқишни кўчиришнинг аниқ тартибини, ўқишни кўчириш асосларини белгилаш ва бир ОТМ ичида ўқишни кўчиришни бекор қилиш таклиф қилинди.

Юқоридаги таклифлар асосида олий таълим соҳасида мавжуд коррупциявий хавф-хатарларни бартараф этиш ва қўлга киритилган назарий ҳамда амалий тажрибаларни бошқа соҳаларда қўллаш мумкин бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

I. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва методологик аҳамиятга молик нашрлар

Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар

1. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлар маълумотлари миллий базаси, 2019 й., 06/19/5847/3887-сон.
2. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси, 2013 й., 41-сон, 543-модда.
3. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлар маълумотлари миллий базаси, 2019 й., 06/19/5892/4134-сон.
4. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлар маълумотлари миллий базаси, 2018 й., 07/18/3775/1313-сон.
5. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлар маълумотлари миллий базаси, 2019 й., 06/19/5763/3410-сон.
6. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлар маълумотлари миллий базаси, 2019 й., 3/19/542/3177-сон.
7. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлар маълумотлари миллий базаси, 2019 й., 06/19/5769/3450-сон.
8. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2016 й., 9-сон, 94-модда.
9. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 21.01.2020 й., 09/20/36/0076-сон.
10. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 21.01.2020 й., 09/20/36/0076-сон.
11. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 04.12.2019 й., 09/19/967/4107-сон.
12. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 09/19/1046/4242-сон.
13. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 19.02.2020 й., 10/20/2859-2/0188-сон.
14. Қонун ҳужжатлари маълумотлар миллий базаси, 17.01.2019 й., 07/19/4119/2492-сон.

15. Қонун ҳужжатлари маълумотлар миллий базаси, 26.09.2018 й., 10/18/3069/1965-сон.
16. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 20.03.2020 й., 06/20/5971/0348-сон.
17. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг 2003 йил 31 октябрдаги “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисидаги конвенция”, Нью-Йорк, 2004 йил.
18. “Law of Ukraine on higher education” July 1, 2014.
19. Georgia “Law of Georgia on higher education” December 21, 2004.
20. Пеленкова А, Басалгинов В, Этический кодекс учителя, “Сибирский федеральный университет”, Лесосибирск-2015, ст-17.

Методологик аҳамиятга молик наишлар

1. Ш.М.Мирзиёев, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 26 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маъруза, 2018 йил 7 декабрь.
2. Ш.М.Мирзиёев, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига йўллаган мурожаатномаси, 2020 24 январь.
3. Коррупцияга қарши кураш бўйича Республика Идоралараро комиссиянинг йиғилиш баёни, “Олий таълим соҳасида коррупцияга қарши курашиш ва қонунийликни таъминлашга доир масалалар” – 2019 йил 18 январь.

II. Монография, илмий мақоллар, тўплами

1. Nataliya L. Source: Taxonomy of Corruption in Higher Education Peabody Journal of Education”, Newly Emerging Global Issues, 2005, p – 92.
2. Osipian A. “Glossary of Higher Education Corruption with Explanations”, 2009, p – 26.
3. Участие институтов гражданского общества в борьбе с коррупцией: научный и практический пособие / отв. ред. Ю.А.Тихомиров. М., 2013. С. 82.
4. Georgiev V. “Methods and techniques for assessment of corruption risk in Defenceand Security”, 2013, Journal of Defense Management, p – 21.
5. Ожегов С.И., Толковый словарь, 2008-2009.
6. Ушаков Д.Н., Толковый словарь 2008-2009.

7. Rumyantseva N, "Taxonomy of Corruption in Higher Education", Peabody Journal of Education, Vol. 80, No. 1, Newly Emerging Global Issues, 2005 p – 92.
8. Williams B, "Ukraine chief assails corrupt admissions" The Chronicle of Higher Education, 8 July, 2005, p – 33.
9. Osipian A, "University autonomy in Ukraine: Higher education corruption and the state", Communist and Post-Communist Studies journal homepage: 28 June 2017, p – 243.
10. Sofiya Nikolaeva, "Ehe Bologna process in Ukraine: the decade anniversary" General and Professional Education, 2015 p – 74.
11. Orkodashvili M. "Corruption, Collusion, and Nepotism in Higher Education and the Labor Market in Georgia", European Education, 2011, p – 53.
12. Orkodashvili M. "Corruption in Higher Education: causes, consequences, reforms. The case of Georgia", 2009, p – 31.
13. Orkodashvili M. "From equity of access to international quality standards for curbing corruption in secondary and higher education and closing achievement gaps in post-soviet countries", The Impact of International Achievement Studies on National Education Policymaking, Copyright r 2010 by Emerald Group Publishing Limited, p – 28.
14. Sofiya Nikolaeva, "Ehe Bologna process in Ukraine: the decade anniversary" General and Professional Education 4/2015 p – 74.

Ш. Фойдаланилган бошқа адабиётлар

Тахлилий маълумотлар ва тавсиялар

1. Final Report of World Bank Group, "Uzbekistan Education Sector Analysis" 2018, p – 119
2. Osipian, A. "Higher Education Corruption in the World Media: Prevalence, Patterns, and Forms". 32nd Annual Conference of the Association for the Study of Higher Education, Louisville, KY, November 2007.
3. Балыков П.Н и другие "Организация психологической работы анти коррупционной направленности в таможенных органах Российской Федерации" методические рекомендации. - СПб, 2010.
4. Yun A., "Corruption in Uzbek higher education: detrimental impurity for the future, Norwegian institute International affairs", 2016 year, p – 20.
5. Klitgard R, "International Cooperation against Corruption, Finance & Development", March 1998, p – 110.

6. Johnson J, “The basics of corruption risk management a framework for decision making and integration into the project cycles”, U4 Issue 2015, p – 33.
7. Trivunovic M and others, “Developing an NGO corruption risk management system: Considerations for donors”, U4 Issue, 2019, p – 34.
8. OECD Reviews of Integrity in Education: Ukraine 2017, p – 190.
9. Monica K, “Education sector corruption: How to assess it and ways to address it” U4 Issue, 2019, p – 65.
10. British Council Higher Education in Ukraine: Briefing Paper, 2015, p – 9.
11. Poisson M and Hallak, “Corruption risk assessment of the Georgian higher education sector”, International institute for Educational Planning 7–9 rue Eugene Delacroix, 75116 Paris, France, UNESCO 2018, p – 63.

Диссертация ва авторефератлар

1. Кнауэст И.С. “Коррупция учреждениях высшего профессионального образования: Магистерская диссертация”. Томск:. 2016. – 78 с.
2. Osipian A. “Corruption in higher education: for the degree of Doctor of philosophy”. 2013, p – 287.

Интернет манбалари

1. [http:// газета.uz](http://газета.uz)
2. <http://uza.uz>
3. <http://ru.wikipedia.org>
4. <http://people.vanderbilt.edu/~ararat.osipian>
5. <http://pravoteka.ru>
6. <http://slovarozhegova.ru>.
7. <http://ushakovdictionary.ru>.
9. <https://read.oecd-ilibrary.org>
10. <http://ssrn.com/abstract>.
11. <http://www.mes.gov.ge>
12. <http://www.lexed.ru>.
13. <http://kodeksy.by>.
14. <http://lex.justice.md/ru>.

15. <https://kun.uz>
18. <http://www.namstat.uz/images>
19. <https://kodeksy-kz.com>.
20. <http://www.consultant.ru>.
21. <http://www.turkmenistan.gov.tm>.
22. <https://kodeksy.com.ua>
23. <https://www.transparency.org>

ИЛОВА

Лойиха

“ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНИНГ МАЪМУРИЙ ЖАВОБГАРЛИК КОДЕКСИГА ЎЗГАРТИШ ВА ҚУШИМЧАЛАР КИРИТИШ ТЎҒРИСИДА”ГИ ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНИНГ ҚОНУНИ

1-модда. Ўзбекистон Республикасининг 1994 йил 22 сентябрда қабул қилинган 478-1-сонли Қонуни билан тасдиқланган **Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик кодексига** қуйидаги ўзгартиш ва қўшимчалар киритилсин:

1) биринчи бўлим қуйидаги мазмундаги V¹ боб билан тўлдирилсин:

“V¹ боб Таълим тўғрисидаги қонун талабларини бузганлик учун маъмурий жавобгарлик

“59²-модда Таълим муассасасига кириш имтиҳони қоидаларини бузиш”

Олий ва ўрта-махсус таълим муассасаларига, умумий ўрта таълим мактабларига ва бошқа таълим муассасаларига ўқишга кириш имтиҳонларида ўрнатилган қоидалар, яъни имтиҳон жараёнида алоқа ва техник воситалар, ёзма ва электрон манбалар ҳамда бошқа таъқиқланган воситалар, манбалардан фойдаланиш ёки фойдаланиш учун шарит яратиб бериш ёхуд кўмаклашиш —

фуқароларга базавий ҳисоблаш миқдорининг ўттиз бараваридан эллик бараваригача, мансабдор шахсларга эса — қирқ бараваридан олтмиш бараваригача миқдорда жарима солишга сабаб бўлади.

2) учинчи бўлим, XVII боби 257¹-модда билан тўлдирилсин:

257¹-модда Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Таълим сифатини назорат қилиш инспекцияси

Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Таълим сифатини назорат қилиш инспекцияси ушбу кодекснинг 59²-моддасида назарда тутилган маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишлар тааллуқлидир.

Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Таълим сифатини назорат қилиш инспекцияси номидан маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни кўриб чиқиш ва жарима солиш тартиқида маъмурий жазо чораси қўллашга қуйидагилар ҳақлидирлар:

Таълим сифатини назорат қилиш инспекцияси бошлиғи ва ўринбосари;

Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳудудий бўлимлари бошлиғлари.

Қонунчиликка таклифлар бўйича солиштирма жадвал

№	Мавжуд муаммо	Амалдаги таҳрир	Таклиф этиётган таҳрир
<p><i>Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 20 июнда қабул қилинган “Олий таълим муассасаларига ўқишга қабул қилиш, талабаларни кўчириш, қайта тиклаш ва ўқишдан четлаштириш тартиби тўғрисидаги низомларни тасдиқлаш ҳақида”ги 393-сонли қарори</i></p>			
1	<p>2018 йилда НДУнинг жисмоний тарбия факултетига кириш имтихонлари топширишда 26 нафар талабанинг натижалари суний кўтарилгани аниқланган. Ҳолат бўйича жиноят иши кўзгатилиб, комиссия раиси масъул шахс сифатида ЖКнинг 207-моддаси 1-қисми билан айбланиб, жиноят иши ЖПК 84-моддаси билан тугатилган. Жиноят иши доирасида талабалар ва бошқа масъулларнинг айбдорлиги исботланмаган. Шунингдек, ўткан давр мобайнида бирорта ҳам талаб кириш имтихонларида белгиланган тартибни бузганлиги аниқланиб, талабалар сафидан чиқарилмаган.</p>	<p>36. Талаба олий таълим муассасасидан куйидаги ҳолларда четлаштирилиши мумкин: з) суд қарорига кўра кириш имтихонларида белгиланган тартибни бузганлиги аниқланганда (ушбу ҳолатда талабалар сафидан четлаштирилганлар талабалар сафига қайта тикланмайди);</p>	<p>36. Талаба олий таълим муассасасидан куйидаги ҳолларда четлаштирилади: з) суд ва тергов органининг қарори кўра кириш имтихонларида белгиланган тартибни бузганлиги, бошқа шахсларни ноқонуний кўмак берганлиги, имтихон натижалари сохта эканлиги аниқланганда (ушбу ҳолатда талабалар сафидан четлаштирилганлар талабалар сафига қайта тикланмайди);</p>
2	<p>Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси томонидан 2020 йилда ўтказилган текширишда Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университетида 2019 йилнинг ўзида 3 нафар талабаларнинг ихтисослик фанларида 7-8 та фарқ бўлсада, Низом талабларига зид равишда университетга талаба сифатида қабул қилинган. Ҳолат бўйича университетга тақдимнома киритилган, бироқ ноқонуний кўчириш буйруғи бекор қилинмаган.</p>	<p>10. Талабаларнинг ўқишини кўчириш ва қайта тиклашни расмийлаштиришда олий таълим муассасаси ректори (филиал директори) белгиланган тартибда ўқув режалари ва дастурлардаги мавжуд академик қарзларни ёки фарқларни (намунавий ўқув режаларидаги умумқасбий ва ихтисослик (мутахассислик) фанлари бўйича фарқлар 4 тадан ошмаслиги лозим) топшириш тартиби ва муддатларини (жорий семестр давомида), ўқитиш курси (семестри) ҳамда ўқишга қабул қилишнинг қонун ҳужжатларида белгиланган бошқа шартларини белгилайди.</p>	<p>10. иккинчи қисм билан тўлдириш - Талабанинг низом талабларига зид равишда кўчирилгани аниқланган тақдирда суднинг қарори ёки прокурор протестига асосан кўчириш тўғрисидаги буйруқ бекор қилинади. Бундай ноқонуний ҳолат аниқланган ҳолларда олий таълим муассасаси ва назорат органларининг масъул ходимлари прокуратура ёки суд органларига мурожаат қилишлари шарт.</p>
3	<p>Талабаларни ўқишини кўчириш уларнинг аризасига асосан амага оширилади. Исталган талаба ўқишини кўчириш тўғрисида мурожаат қилиши мумкин. Мазкур ҳолат номзодлар доирасини асосиз кенгайтишига, рақобатни айланиб ўтишга ва охир оқибат коррупцияга сабаб бўлиши мумкин.</p>	<p>Низомда талабаларни ўқишини кўчириш асослари мавжуд эмас.</p>	<p>4¹. Талабаларни ўқишини кўчириш асослари: 1) талабанинг яшаш жойи ўзгарганда; 2) талаба ўқишини кўчираётган йўналишда алоҳида қобилятга эга бўлиб, соҳада салмоқли илмий изланишлар олиб борган бўлса; 3) талаба ўқишини кўчираётган йўналишда республика ва вилоят миқёсидаги танловларда юқори натижаларни қўлга киритган бўлса (1,2,3 ўринлар);</p>

**Олий таълим соҳасида коррупцияга оид хавф-хатарларни аниқлаш ва
уларни бартараф этиш масалалари бўйича
С Ў Р О В Н О М А**

Хурматли фуқаролар! Сўровномада иштирок этиб, олий таълим соҳасида коррупцияга қарши курашиш самарадорлигини оширишга ўз хиссангизни қўшинг.

Фикр-мулоҳазалар умумлаштирилиб, янги қонун лойиҳасини ишлаб чиқишда фойдаланилади.

1. Олий таълим муассасаларига кириш имтихонларини йил давомида ўтказилишига муносабатингиз:

а) қўшиламан 83,1%

б) қўшилмайман 16,9%

2. Таълим соҳасига тааллуқли норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни ягона кодекс шаклига келтиришга муносабатингиз:

а) қўшиламан 94,2%

б) қўшилмайман 5,8%

3. Олий таълим муассасалари мансабдорларининг қайси ваколатлари коррупцияга сабаб бўлиши мумкин?

- бюджет маблағларини сарфлаш; 71%

- ишга олиш ва ишдан бўшатиш; 38,2%

- университетга моддий техник воситаларини сотиб олиш; 35%

- ойлик иш ҳақи ва устамалар белгилаш; 34;

- талабалик сафидан чиқариш; 18,3%

- таъмирлаш ва капитал-қурилиш бўйича шартномлар имзолаш. 22%

Сизни фикрингизча яна қайси ваколатлар коррупцияга сабаб бўлиши мумкин:

50 дан ортиқ таклифлар

4. Ўзбекистондаги хорижий талабалар ва хорижда ўқимокчи бўлган Ўзбекистонлик талабаларга хизмат кўрсатувчи махсус нодавлат юрик шахсларни ташкил этишга муносабатингиз:

а) қўшиламан 89,9%

б) қўшилмайман 10,1%

5. Таълим сифатини назорат қилишга кўмаклашувчи нодавлат юридик шахслар ташкил этишга муносабатингиз:

а) қўшиламан 89,9%

б) қўшилмайман 10,1%

6. ОТМларига кириш имтиҳони топшириш қоидаларини бузган шахслар учун қандай жавобгарлик белгилаш лозим *(масалан, имтиҳонга телефон ва бошқа қурималар олиб кириш)*.

- катта миқдордаги маъмурий жарима; 64,4%
- 3 йил давомида олий таълим муассасасига кириш ҳуқуқидан маҳрум қилиш шаклидаги жиноий жавобгарлик; 27,5%
- умурбод талаба бўлиш ҳуқуқидан маҳрум этиш шаклидаги жиноий жавобгарлик; 5,8%
- жавобгарлик белгилаш шарт эмас, имтиҳондан четлаштириш етарли. 25,4%
- Сизни фикрингизча қандай жавобгарлик белгилаш мумкин:
- 60 дан ортиқ таклифлар

7. Олий таълим соҳасида талабаларга номутахассислик фанларини ўқитилишига коррупцияга сабаб бўлиши мумкинми *(масалан, юриспруденция йўналишидаги талабалар учун иқтисодиёт назариясини ўқитиш)*?

а) ҳа 87,3%

б) йўқ 12,7%

8. Олий таълим муассасалари ўртасида коррупциявий кўрсаткич бўйича рейтинг жорий этиш таълим муассасаларида коррупцияни камайишига хизмат қиладими?

а) ҳа 89,9%

б) йўқ 10,1%